

XXXV • 1990/1-2

IDRIJSKI

RAZGLEDI

Idrijski razgledi XXXV, 1990/1-2
Izdal Mestni muzej Idrija
Idrija 1991

Uredniški odbor:

Jože Bavcon, Jurij Bavdaž, Samo Bevk, Jože Čar, Jože Janež, Franjo Jereb, Janez Kavčič, Ivana Leskovec, Jože Pfeifer, Rudi Skočir, Filip Šemrl in Milan Trušnovec

Glavni urednik: Jože Čar

Odgovorni urednik: Samo Bevk

Literarni urednik: Jože Janež

Tehnična urednika: Franjo Jereb in Rudi Skočir

Lektorica: Slavica Bric

Naslov: Idrijski razgledi, 65280 Idrija, p. p. 11. Tekoči račun pri SDK Idrija

št. 52020-603-30832

Grafična izvedba: Franjo Jereb

Naklada: 1100 izvodov

Idrija 1991

To številko je finančno podprl proračun Skupščine občine Idrija.

P 489 / 35.1990

6 7 18.278 / 1991

Naslovnica:

Rudi Skočir, 1991

»Daj nam danes naš kruh«

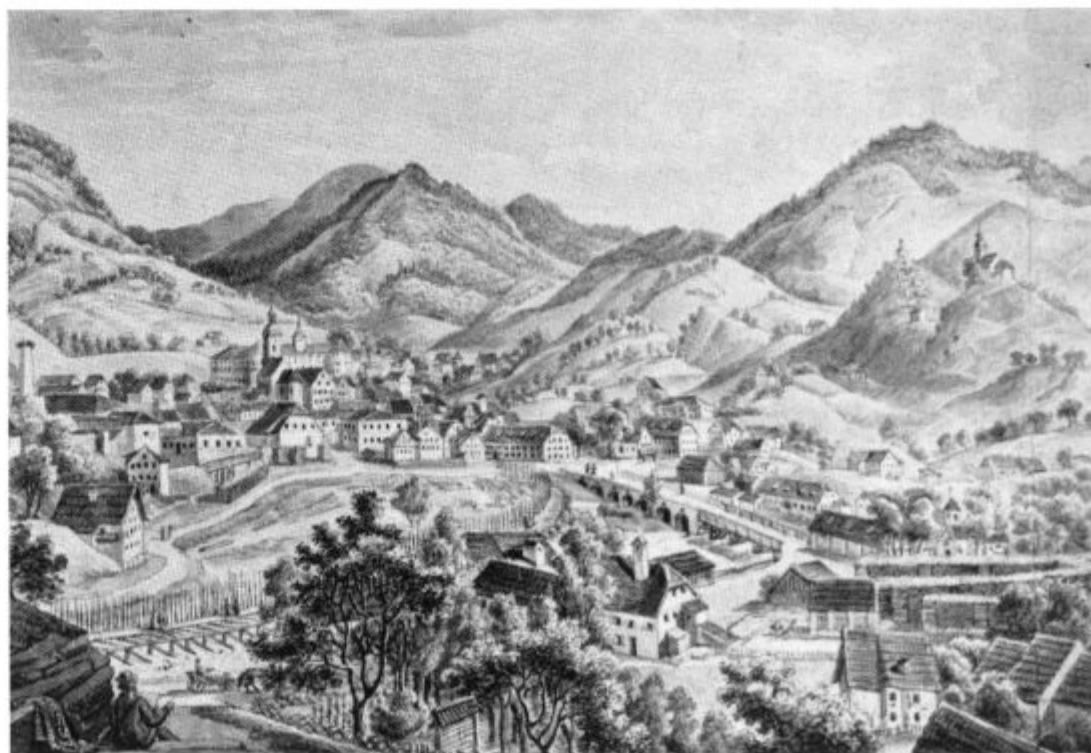
Risba s svinčnikom 30 x30 cm

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo (št.4210-425/85 z dne 6.9.1985) so Idrijski razgledi oproščeni plačila temeljnega in posebnega davka od prometa proizvodov.

JANEZ KAVČIČ

NA PRELOMNICI ČASOV

Ob svoji 500-letnici stoji Idrija na prelomnici časov: srebrni studenec usiha in poslednji rudarji se poslavljajo. Ustaljene predstave o Idriji kot najstarejšem slovenskem rudarskem mestu dobivajo vedno bolj zgodovinski značaj. Življenje v idrijski kotlini in okolici, ki se je skozi stoletja napajalo iz rudišča svetovnega slovesa, si je v preteklem desetletju že utirilo nova pota in poiskalo nove

Fr. Kurz v. Goldenstein, Idrija sredi 19. stoletja

eksistenčne možnosti. Statistični pokazatelji gospodarske uspešnosti uvrščajo v teh jubilejnih časih Idrijo in njeno občino v zgornji del lestvice slovenskih občin, čeprav skromni dohodki od živega srebra še zdaleč ne zmorejo pokrivati velikih stroškov vzdrževalnih, raziskovalnih in zahtevnih zapiralnih del v rudniku. S pravočasno in smotrno usmeritvijo v sodobne tokove delovne in tehnološke kulture ter s pogumnim odpiranjem v razviti svet si današnja in jutrišnja Idrija – brez živega srebra, zagotavlja obetavne čase tudi na pragu svojega novega poltisočletja.

Zgodovina nastopa ponavadi v vlogi zapoznelega, a neizprosnega in pravičnega razsodnika, ki prej ali slej razkrije poti in stranpoti preteklosti ter ovrednoti dediščino, ki jo je preteklost zapustila potomcem. S to resnico se tudi Idrijčani znova srečujemo prav v prazničnem letu 1990, pa naj skozi prizmo aktualne krize in presnavljanja ožje in širše družbene skupnosti presojava izgubljene (real) socialistične iluzije ali si ob predahu med jubilejnimi prireditvami in slovesnostmi vzamemo nekaj dragocenega časa za trezno razmišljanje o razsežnostih in pomenu 500-letnega idrijskega fenomena. Če so spričo premajhne časovne in problemske distance možnosti za objektivno presojo hipotek naše bližnje preteklosti z mnogih vidikov še omejene in vprašljive, pa je zgodovina z najrazličnejših zornih kotov že dokaj prepričljivo utrdila zavest o izjemnem civilizacijske poslanstvu in pomenu nekdanje živosrebrne Idrije. Ta zavest je že lep čas prisotna predvsem v domači in tuji znanstveni in kulturni javnosti, ki v dediščini petih idrijskih stoletij vedno znova odkriva presenetljive in nadpovprečne dosežke.

Dediščina rudarske Idrije daleč prerašča lokalne in tudi nacionalne okvire, saj se na mnogih ključnih področjih neposredno in enakopravno uvršča v zakladnico občečloveških spoznanj in stvaritev. Ni težko naštetih vsaj ducat panog – znanstvenih ali aplikativnih, ki so bile v določenih obdobjih svojega razvoja usodno povezane z Idrijo. Prednjačijo zlasti rudarska tehnika in metalurgija, tehnika nasploh, geologija, botanika, medicina in še nekatere vede in veščine, ki so svoj čas v našem odročnem kotlu dosegle evropsko raven. Mimo Idrije ne morejo raziskovalci mednarodnih ekonomskih tokov v minulih stoletjih kot tudi ne zgodovinarji vseh strok, ki želijo temeljito interpretirati vsa dogajanja v slovenskem in srednjeevropskem prostoru. Kulturne zmogljivosti, izročila in izkušnje idrijske preteklosti nudijo obilico hvaležne snovi etnografom, jezikoslovcem, šolnikom, literarnim in umetnostnim zgodovinarjem, glasbenikom, gledališčnikom in sploh vsem vedoželjnim iskalcem korenin naše samobitnosti. Celostno podobo dopolnjujejo še bogate tradicije društvenega in političnega življenja ter delavskega gibanja in ne nazadnje še razsežna galerija znamenitih osebnosti, ki so bile kakorkoli povezane z Idrijo.

Sedaj ko se je po 500 letih naše mesto znašlo na razpotju med dosežki preteklosti in izzivi prihodnosti, je nastopil najprimernejši trenutek za iskanje sinteze, ki bi bila obojestransko utemeljena. V tem kontekstu se nakazuje tudi smisel jubilejnih praznovanj, ki naj ne bi zgolj kratkotrajna in evforična

manifestativna dejanja, ampak naj bi kvalitetno prerasla v desetletje skrbno načrtovanega dela, ki bi pustilo za seboj rezultate trajne vrednosti. Vložiti bo potrebno še mnogo znanja, truda in sredstev v naše tehniške in kulturno-zgodovinske spomenike, da jih bomo strokovno zavarovali in ustrezno prezentirali domačim in tujim obiskovalcem. Uresničitev načrtov, po katerih naj bi po postopnem in preudarnem zapiranju rudnika ohranili dele jame na ogled, naj bi dopolnjevala urejen in s historičnimi akcenti oplemeniten mestni videz ter seveda privlačen muzej s stalnimi zbirkami in priložnostnimi razstavami; mnoge izkušnje dokazujejo, da je tovrstna kulturna ponudba v svetu vse bolj cenjena in da postaja nepogrešljivi sestavni del celostne turistične ponudbe, ki z dotokom finančnih sredstev sama zagotavlja svoj obstoj

L. Benesch, Idrija v zadnji četrtini 19. stoletja

in razvoj. Pred strokovnjaki in raziskovalci stoji še precej neobdelanih ali pomanjkljivo osvetljenih tem in vprašanj iz daljne in bližnje idrijske preteklosti, po drugi strani pa se zdi, da bi morali v naslednjih letih storiti mnogo več zlasti za popularizacijo zgodovinske zavesti in vsaj ključnih dejstev v širši javnosti in med mlajšimi generacijami. Potem se ne bi več ponavljale okoliščine, ko je skrb za dostojno vsebinsko zaznamovanje bogatih izročil prednikov prepuščena ozkemu krogu strokovnih zanesenjakov, ko se predavanj in razstav udeležujejo vedno isti znani obrazi in ko naključno izbrani anketiranci neredko izkazujejo katastrofalno nepoznavanje domačega okolja.

Stara modrost, ki pravi, da je zgodovina učiteljica, od katere se nobena nova generacija noče ničesar naučiti, zveni resda že obrabljeno, vendar bi se Idrijčani ob njej morali večkrat zamisliti – ob 500–letnici pa še posebej! Potem ne bi maličili mestnega organizma, kot se je to počelo še včeraj, ne bi brezglavo nasedali vprašljivim modnim domislicam, ampak bi sodobne urbanistične in arhitektonske rešitve funkcionalno in estetsko izvajali iz preizkušenih in avtentičnih idrijskih form. Od svojih rudarskih pradedov bi kazalo tudi danes in jutri prevzemati premnoge značajske in človeške vrline, predvsem tovarištvo in solidarnost, stanovsko samozavest in zvestobo poklicnemu delu, smisel in dojemljivost za kulturne dobrine ter odprtost v svet ob istočasnem izražanju zavesti o krajevni in nacionalni pripadnosti. Na pragu tretjega tisočletja, v prelomnem času elektronike in računalništva, v vrtincu novih informacijskih in komunikacijskih sistemov, v svetu znanja in inovacij bo morala Idrija loviti korak s časom – podobno kot ga je nekoč uspeval loviti idrijski rudnik, ki je že stoletja nazaj uvajal v svojih obratih tedaj najsodobnejše tehnične naprave in postopke ter si zagotavljal najboljše strokovnjake. Naložbe v izobraževanje vseh vrst so se Idrijčanom od nekdanj bogato obrestovale, zato bo treba bodoče proizvajalce materialnih dobrin pogosto spominjati, koliko so rudarji prispevali za nekdanje idrijske šole; občinski možje (in žene) pa naj ne pozabijo, da so se nekoč idrijski župani celo na cesarskem Dunaju odločno in premeteno tolkli za šole – sicer jih pač večstrankarsko osveščeni in organizirani meščani ne bi izvolili.

Večina naših občanov – izjema so morda le najstarejši, ki pa jim peša spomin, se v času 500–letnice srečuje z abecedo politične demokracije, ki jo je civilizirani svet utemeljil vsaj pred 200 leti. Sodobnim razmeram in potrebam prilagojene in nanovo spočete zveze, stranke ali gibanja – karkoli že bodo, lahko najdejo marsikatero koristno inspiracijo v razgibanem »nazorskem pluralizmu«, ki je nekoč v razmerah srednjeevropske pravne države oblikoval in odlikoval tudi Idrijo.

Danes, na prelomnici časov, poudarjamo potrebo po vključevanju v sodobno Evropo. Idrija novih tokov in procesov ne sme zamujati. Njena 500–letna zgodovina nadvse zgovorno pripoveduje, kako je bila nekoč z Evropo že povezana.

P.S.

napisano v januarju 1990

POMEN IDRIJSKIH ODKRITIJ ZA RAZVOJ GEOLOŠKE ZNANOSTI DOMA IN V SVETU

Rudišče Idrijo že nekaj stoletij uvrščajo med največja živosrebrna rudišča na svetu. Ugotovitev, da gre obenem za eno izmed najbolj zapletenih geoloških struktur, pa je sorazmerno mlada.

Še leta 1912, ko je J. Kropač napisal svojo znano razpravo o idrijskem rudišču, so tod poznali le okrog 10 vrst različnih kamnin, res da v precej zapletenih medsebojnih odnosih. Ta ugotovitev je veljala vse do srede tega stoletja.

S formiranjem stalne geološke službe na rudniku leta 1957 in istočasnem odkritju zgornjepermskih kamnin, različnih skitskih litostratigrafskih horizontov ter zgornjetriasnih plasti pa se je pokazalo, da je zgradba idrijskega rudišča in okolice še mnogo bolj zapletena, kot so menili doslej.

Tako je bilo treba npr. samo v idrijski jami računati namesto z enim kar s petimi vrstami različno starih dolomitov. S kopičenjem novih in novih spoznanj je postalo jasno, da imamo opraviti z izjemno zapleteno geološko zgradbo, kakršno najdemo redkokje zbrano na tako majhnem prostoru. To trditev bomo podkrepili z zanimivimi izjavami nekaterih strokovnjakov svetovnega slovesa.

Konec leta 1964 je obiskal idrijski rudnik znani sovjetski geolog, profesor na Moskovski univerzi – akademik V.I. Smirnov in zapisal tole: »Videl sem mnogo rudišč v raznih delih sveta in med njimi nekatera zelo zapletena. Toda odkrito priznam, da rudišča s tako zapleteno zgradbo kot je v Idriji, še nisem videl, nedvomno spada v strukturnem pogledu med najbolj zapletena endogena rudišča na svetu.«

Enakega mnenja so bili tudi drugi strokovnjaki, profesorji geologije na evropskih in ameriških univerzah, ki so si ogledali to rudišče po letu 1957. Med njimi so znana imena kot F. Hermann iz Leobna, W. Medwenitsch, W. Petraschek in L. Kostelka z Dunaja, O. Schulz iz Innsbrucka, A. Maucher in D. Klemm iz Münchna, H. J. Schneider iz Berlina, Soupe iz Nancy-ja, D. di Colbertaldo iz Milana ter ameriški strokovnjaki G. Kullerud, G. Tunell in E.H. Beiley.

H.L. Barnes, profesor na Pensilvanski univerzi (ZDA) je po obrazložitvi nastanka geološke zgradbe idrijskega rudišča na podlagi predložene obsežne grafične dokumentacije vzkliknil: »Tako lepe in nenavadne »geološke zgodbe« v svojem življenju še nisem slišal.« N. A. Ozerova, znana sovjetska specialistka za geokemijo živega srebra, pa nas je opozorila z besedami: »Sedite na kupu zlata.« S tem je seveda mislila na teže znanstvenih podatkov, ki jih skriva idrijsko rudišče.

Od tega zaklada informacij je idrijskim raziskovalcem uspelo odkriti nekaj drobcev, kljub temu, da njihova osnovna dejavnost ni bila znanstveno raziskovalno, temveč operativno delo, povezano z obsežno problematiko visoke redne proizvodnje.

S skrbnim zbiranjem in obdelavo podatkov so se idrijski raziskovalci dokopali do vrste znanstvenih odkritij, pomembnih za razvoj geološke znanosti doma in v svetu. V naslednjih odstavkih bom opozoril na nekatere izmed njih, saj sem pri tem nadvse zanimivem delu tudi sam sodeloval.

Ugotovitev razvoja spodnjetroiasnih (skitskih) plasti iz začetnega obdobja delovanja geološke službe RŽS je prva tovrstna razčlenitev teh skladov, ki se je izkazala kot veljavna za celotno območje zahodne Slovenije in z manjšimi popravki velja še danes.

Nadalje se je izkazalo, da je idrijska dislokacija, ki jo je zasluhtil že Lipold pred 100 leti, prelom v pravem pomenu besede, da ima regionalne razsežnosti in subvertikalno lego v prostoru. Ob njem se niso odvijala vertikalna, temveč desna horizontalna premikanja blokov velikostnega reda 2 km z vsemi posledicami za spremembo raziskovalnih konceptov. Desne zmike ob dinarsko usmerjenih prelomnih (NW–SE) ugotavlja jo danes raziskovalci tudi drugod v Sloveniji.

Na podlagi podatkov iz idrijskega rudišča je bil konec 70. let prvič nakazan stil srednjetroiasne tektonske faze, torej prisotnost grabenskih struktur z ohranjeno subhorizontalno lego plast. Mehanizem teh deformacij, obdelan do podrobnosti, lahko služi kot reper za interpretacijo srednjetroiasnih struktur tudi drugod v alpskem prostoru. Grabensko tektoniko iz srednjetroiasnega obdobja omenjajo danes raziskovalci s celotnega območja jugoslovanskih Dinaridov.

Naravno zgradbo zahodne Slovenije sta zagovarjala že Kober in Winkler v začetku našega stoletja, vendar je zaradi pomanjkanja dokazov ostala na nivoju geoloških hipotez. Na podlagi podatkov vrtnja in rudarskih del so idrijski geologi prvi na prostoru Dinaridov dokazali obstoj krovne zgradbe in celo rekonstruirali mehanizem njenega nastanka. Za pravilno interpretacijo, npr. globokih naftnih vrtin vzdolž Zunanjih Dinaridov (Jadranski obalni pas), so te informacije nadvse dragocene.

Tudi za teorijo nastanka živosrebrnih rudišč so novi podatki iz Idrije sila pomembni. Prevladovalo je mnenje, da je večina živosrebrnih rudišč na svetu iz končnih stadijev alpske metalogene epohe (terciar) oziroma iz zaključnega obdobja geosinklinalnega procesa. Idrijski geologi pa so skupno s profesorjem M. Drovenikom z Ljubljanske univerze dokazali, da je idrijsko rudišče iz srednje triade, torej iz začetne faze alpske orogeneze, kar bo treba še kako upoštevati pri razlagi metalogenetske evolucije planeta Zemlje (tektonika plošč in degazacija zemeljskega plašča).

Za rudišča s singenetsko svinčevo, cinkovo in bakrovo rudo vedo raziskovalci po svetu že več desetletij. O takih živosrebrnih rudah pa so v zadnjem času prihajale previdne infor-

macije iz Avstrije in Turčije. Podatek o pomembnih količinah singenetske živosrebrne rude z jasno izraženimi sedimentnimi teksturami v idrijskem rudišču je presenetil znanstveni svet. Dokazi o takem nastanku dela rude v idrijskem rudišču, ki so jih zbrali prof. M. Drovenik in idrijski geologi, so tako prepričljivi, da so našli mesto v nekaterih monografijah in učbenikih geologije po svetu.

Iz dokumentacije, zbrane v idrijskem rudišču, je med drugim lepo razviden tudi izreden pomen ekranskih struktur in diskordanc za lokalizacijo živosrebrnih rudnih teles v prostoru, kar bo v pomoč raziskovalcem podobnih rudišč doma in drugod.

V teoriji o nastanku živosrebrnih rudišč velja ugotovitev, da so ta nastajala iz vročih vodnih raztopin z nizkimi koncentracijami metala. Nastanka izredno bogatih idrijskih plastnatih – singenetskih rud, kot sta npr. jeklenka in jetrenka, pa na tak način ne moremo pojasniti. Obstoje raztopin z zelo visokimi koncentracijami živega srebra bo zahteval dopolnitev sedanjih teoretskih izhodišč nastajanja živosrebrnih rudišč.

Slika o pomembnih geoloških odkritjih v Idriji še zdaleč ne bi bila popolna, če ne bi opozorili na ugotovitve zadnjih let. Gre za rekonstrukcijo geoloških razmer v obdobju srednje triade (pred okrog 235 milijoni let), ko je nastajalo idrijsko rudišče.

S podobnimi rekonstrukcijami razmer se ukvarjajo tudi raziskovalci drugod po svetu, vendar zahtevnost idrijskega po-

stopka daleč presega podobne pristope v svetu, saj je bilo potrebno sukcesivno eliminirati številne mlajše – postrudne deformacije radialnega in tangencialnega tipa (prelome, gube, narive itd.).

Rekonstrukcijo srednjetriasne zgradbe idrijskega rudišča imam za enkratni geološki dosežek in vrh dolgoletnih prizadevanj skupine idrijskih raziskovalcev, ki omogoča nove pristope k proučevanju tega fenomenalnega rudišča.

Zaradi nesrečnega spleta okoliščin (razmere na svetovnem trgu, nizki odstotki Hg v rudi) pa žal te dragocene informacije prihajajo v zaključnem obdobju našega že 500 let starega rudnika.

Znane geološke razmere v srednji triadi bi omogočile proučevanje primarnih in nato sekundarnih disperznih avreol okrog posameznih rudnih teles in celotnega rudišča, študij nastanka samorodnega Hg, migracija cinabarita in samorodnega živega srebra v različnih časovnih obdobjih, ugotavljanje temperatur nastanka rudnih teles in sestav rudonosnih raztopin v različnih delih rudišča, pomen sulfatnih vod pri nastajanju živosrebrnih rudišč (nastopanje sadre skupaj z jeklenko), še natančnejši študij enkratnih sedimentnih živosrebrnih rud itd. Vsi ti novi podatki iz Idrije bi še dodatno obogatili znanstvena spoznanja o našem planetu Zemlji.

R. ŠKOCIĆ

Knap IV.
Jedkanica, 1989

IVANA LESKOVEC

ZAKOJCA – ROJSTNI KRAJ FRANCETA BEVKA

(Ob 100 – letnici pisateljevega rojstva)

Visoko nad Baško grapo, na severnem pobočju 1300 m visoke Kojce, leži Zakojca – rojstni kraj pisatelja Franceta Bevka. Vas je obsežna, raztresena, sestavljena iz več delov: dolnje, gornje in srednje vasi ter skoraj uro hoda oddaljenega zaselka Zakojška grapa.

V Zakojco lahko pridemo iz Baške grape preko Grahovega ali Hudajužine kakor s Cerkljanske. Od glavne ceste Tolmin – Idrija se v kraju Reka odcepi asfaltirana cesta in nas popelje skozi več zaselkov vasi Bukovo do Zakojce; druga »panoramska pot« pa vodi iz Cerknega proti Poreznu in nato po obronkih cerkljanske kotline skozi slikoviti vasi Trebenče, Gorje, Zakriž, Jesenica, Orehek in Bukovo.

Vas šteje okrog 40 hiš. Mnoge med njimi so že opuščene, v celoti pa to velja za Zakojško grapo, ki je bila še do prvih povojnih let zaselek velikih premožnih kmetov. Nad vasjo se mogočno dviga Kojca, ki je podobna veliki kopii. Na njenih pobočjih so senožeti, gozdovi, tik nad hišami pa polja, sadovnjaki, travniki in pašniki. V smeri proti Poreznu se širi gmajna. Ljudsko izročilo pravi, da je Zakojca nastala iz nekdanje plavnine bližnje vasi Jesenica pred kakimi tristo leti. Nihče ne ve, kdo je bil prvi, ki se je tam ustalil in si ustvaril dom.

Bolj ali manj rodovitna zemlja ter gozdovi so preživljali Zakojčane. Revnejši so bili hlapci, dekline, pastirji, pestunje, mnogi med njimi sezonski delavci v daljnih bosanskih gozdovih.

Danes se prebivalci te majhne cerkljanske vasi zaposlujejo v tovarni ETA v Cerknem, redki posamezniki hodijo na delo v Baško grapo. Vsi pa v popoldanskem času obdelujejo zemljo.

To je v skopih obrisih vas, skrita za mogočno Kojco – prijetna vasica, daleč od hrupnega, hitečega dolinskega življenja s še bolj prijetnimi, prijaznimi in gostoljubnimi ljudmi. Tudi sama rada zahajam mednje. Vedno zvem kaj novega iz njihove preteklosti, spoznavam njihovo današnje življenje.

Le-to se tudi tu bolj in bolj spreminja. V pogovorih s starimi domačini se mi kot na dlani prikazuje podoba nekdanje vasi in njenih prebivalcev, podoba iz časov, ko je tu še živel pisatelj Bevk, podoba, ki je že zdavno ni več.

Elementi tradicionalne kulture so se do današnjih dni ohranili le kot prežitki in le redkokdo jih še pozna. Živa pa je ta podoba v pripovedih starih Zakojčanov.

Od nekdanj so se preživljali s kmetijstvom. Prevladovalo je poljedelstvo v kombinaciji z živinorejo. Sami so izdelovali maslo, občasno celo sir. Le za domače potrebe so gojili tudi sadje – pehar suhih hrušk in nekaj žganja – to je bil izkupiček sadjarstva.

Obdelovanje zemlje je zahtevalo mnogo truda in precej delovne sile. Polja in travnike so obdelovali ročno. Še pred koncem prejšnjega stoletja so za oranje uporabljali lesen plug, le plavuti so bile okovane. Vole pa so »v jegu« vpregli.

Žetev žita in mlatenje ter košnja v senožeti so bila večja kmečka dela, ki so zahtevala tudi večje število delavcev. Ljudje so si pomagali med sabo. S temi velikimi kmečkimi opravili pa je bilo povezano tudi družabno življenje, ki ga danes ni več. Ko je bilo končano spravilo sena ali žita, so pripravili »pasičk« oziroma »pažjévnk«. Na tak dan se je obilno in dobro jedlo. Gospodinja je postavila na mizo do osem različnih jedi – »osem riht«. Pilo se je in pelo, pa tudi vse »žernade« so se ta dan izplačale.

V zvezi s poljskimi opravili so poznali celo vrsto šeg in navad: ob prvem spomladanskem oranju njive so v prvo brazdo vlili blagoslovljeno vodo; na velikonočno jutro so na njivo nesli bršljan s cvetnonedeljske butare. Vse za boljšo letino.

Čeprav so bili vaščani v glavnem kmetje – večji, manjši, bajtarji – so bili tudi spretni rokodelci. Vsak si je znal splesti košaro, koš, slamnati pehar, popraviti zlomljene grablje...

Ženske pa so doma predle volno in pletle jope ter nogavice. Med ženskami se je po prvi svetovni vojni kot velika novotarija pojavilo klekljanje čipk. Oprijele so se ga mlade in stare.

V Grapi so Zakojčani imeli šest mlinov in dve žagi. Danes ni ničesar več, že več kot deset let niti žita ne sejejo več.

Bistveno se je spremenila tudi zunanja podoba vasi in njene okolice. Nekdanji pašniki so se polagoma zaraščali v gmajne in gozdove, njive so se spremenile v travnike. Kmetje pa so postajali kmetje delavci.

Začetki teh sprememb segajo v prva poveljna leta, ko so mladi iskali boljši kos kruha v dolini.

Že davno v vasi tudi ni več »gostačev«. Ostale so le zapuščene in prazne »bajte«, včasih tudi »pajštve« imenovane, kjer

so nekdanj prebivali. Te bajte so bile last velikih kmetov, namenjene preužitkarjem, največkrat pa so v njih stanovali podnajemniki – »gosti«. Le-ti so bili brez zemlje in so se preživljali z delom pri svojem gospodarju in kot dninarji po drugih kmetijah. Prva poveljna leta so odnesla tudi te občasne prebivalce.

Tako kot celovita podoba vasi se je spremenila tudi stanovanjska hiša. Nekdanjo slamnato streho je zamenjala opeka, mala okna pa so se umaknila velikim. Pri večjih kmetih že v času med obema vojnama, drugje po drugi svetovni vojni.

V notranjosti je največje spremembe doživela kuhinja. Ognjišča v črnih kuhinjah so se že v začetku dvajsetih let postopoma umakala zidanim štedilnikom. Sklednike so nadomestile kredence.

Pri Obidu na Robeh – ena izmed velikih opuščeni kmetij v Zakojški grapi (1987)

Ostale tradicionalne kose pohištva še uporabljajo, le da so večinoma spremenili svojo namembnost. Skrinje, ki so še konec prejšnjega stoletja služile za shranjevanje oblek in perila, danes prazne in zavržene samevajo na podstrešju; v njih se nabira odvečna šara.

Kredence ponekod še stojijo v kuhinjah, vendar zmeraj v kombinaciji z visečimi stenskim omaricami. Vse hiše pa imajo še zmerom velike krušne peči, v katerih se še peče kruh. Le železnih loncev ni več in burkel in posode za praženje ječmena in ročnega kavnega mlinčka in likalnika na žerjavico in...

Čas večjih in številnejših sprememb so petdeseta in začetek šestdesetih let, konec sedemdesetih pa pomeni že naslednjo stopnjo, ko ljudje temeljito prenavljajo, prezidavajo in dozidavajo hiše ter jih opremljajo s sodobno notranjo opremo (kera-

mične ploščice, nove talne obloge; kavči, fotelji, pomivalna korita, plinski in električni štedilniki, pralni stroji). Pojavljajo se prva stranišča na vodno izpiranje.

Vzporedno s spremembami v stanovanjski kulturi, zaposlovanjem ljudi v tovarnah, pomanjkanju časa in vedno hitrejšem tempu življenja se je spremenila tudi prehrana, predvsem priprava in uživanje hrane. nekatere tradicionalne jedi še poznajo in jih tudi pripravljajo: kisel zelje in repa, ajdovi žganci, orehovi štruklji, kaša, ocvirkovca...

Vendar danes gospodinja – delavka in kmetica lahko posveti kuhi bistveno manj časa kot nekdanja gospodinja. Zato tudi v kmečkem okolju vedno več napol pripravljene in konzervirane hrane.

Ostanki mlinov v Grapi (1987)

Uživanje hrane je bilo nekdanj pravi obred. Vsa družina se je posedla za mizo v hiši. Zajemali so iz skupne lončene sklede, ki je stala sredi mize. Prva povojna leta so prinesla spremembo tudi v ta intimni družinski obred. Številni krožniki so nadomestili skupno skledo, kuhinjska miza pa tisto veliko javorovo v »hiši«. Za slednjo so se posedli le še ob nedeljah ali praznikih, ko se je doma zbrala cela družina.

Seveda je od hiše do hiše vsakdanje življenje le bilo različno. Bolj ali manj zahtevno, trdo, revno... Življenje bajtarjev in malih kmetov, ki so za vsakdanji kruh obdelovali oddaljene laze, delali kot dninarji po večjih kmetijah, kot sezonski delavci v gozdovih, kasneje pri železnici, je bilo vsekakor drugačno od življenja pravih kmetov.

Tudi Bevk nam v svojih delih, zlasti v spominih na svojo mladost in otroška leta, pove marsikaj tega. Tega, kar je sam kot otrok bajtarskih staršev preživljal. A Zakojce, rojstne vasi, se je vedno rad spominjal. Videval je njeno preobrazbo, toda pred očmi se mu je še vedno kazala tudi »njegova Zakojca«.

»Naša vas, Zakojca, šteje kakih trideset hiš in je raztresena po vsem pobočju. Meri jo, kakor hočeš, ne izmeriš je v pol ure od spodnjega do gornjega konca. Poglej jo od katerekoli strani, od blizu ali iz daljave, nikoli se ti ne odkrije v celoti. Ta ali ona hiša se je skrila v kako rupo, se potuhnila za skale ali za gosto skupino dreves.

Nad vasjo se dviga Kojca, ki je od juga podobna kopici, od vzhoda do zahoda pa veliki zeleni mizi...

Pred tremi stoletji najbrž še ni bilo naše vasi. Na tistem pobočju je skrita med gozdovi, tako pravijo, ležala planina sosedne vasi Jesenice. Nihče ne ve, kdo je bil, ki si je v kaki rupi ali na zemski gubi prvi ustanovil domačijo. Zdaj stoji na tistih obronkih sedem večjih kmetij. Te imajo najlepšo in najrdo-

Volarjeva domačija (okrog 1980)

vitnejšo zemljo, tam stoje bahate hiše, mogočni hlevi in kozolci. Ob kamnitih klancih, ki se prepletajo vsekrižem in se ob deževju spremenijo v hudournike, so si postavili hiše nekateri manjši posestniki; ti imajo najslabše njive in najbolj oddaljene senožeti.

Pozimi, ko v Obloškem hribu, ki stoji nasproti Kojce in se kot perut Črne prsti vleče od severa proti jugu, že skopni sneg, je pogled na našo vas pust in žalosten. Vse pobočje hriba do

Baške grape leži v senci, belo od snega. V nekatere dele vasi ne posije sonce vso zimo, drugam le napošev za uro ali dve. Zima ni nikjer tako ostra in dolga kot v našem bregu. V poletju pa ni nobeno pobočje tako zeleno in sončno kot naše, trava nikjer tako visoka, nikjer se tako bujno ne bohoti grmovje in drevje«. (Moja mladost, Ljubljana 1969, str. 7–8).

Tako kot je videl svojo vas, je videl tudi svoj dom. Zelo rad se ga je spominjal. Spomin na dom mu je bil vedno tudi spomin na mater, s katero sta bila, kot sam pravi, skrivnostno povezana. Tudi brez besed sta se razumela. Bil je njen prvorojenec, njen miljenček.

Podstrešnica v domači hiši je bila tudi pisateljeva prva delavnica. Kot dvanjastleten fante je tam napisal svojo prvo knjigo.

Pa vendar Volarjeva domačija (Zakojca št. 10), o kateri govorimo kot o Bevkovem domu, ni bila njegova rojstna hiša.

To je hiša, v kateri je pisatelj preživel otroštvo in rano mladost. Vanjo so se preselili, ko mu je bilo dobra tri leta. Na dražbi jo je bil kupil njegov ded Jakob.

Rodil pa se je France Bevk zelo blizu kasnejšega doma – v Jernejčevi pajštvu. To je bila majhna bajta, delno zidana, delno lesena. Veža je bila zakajena in sajasta od dima. Poleg ognjišča je bilo v njej prostora le za omaro in škafo z vodo.

Stene izbe so bile lesene, narejene iz polbrun. V izbi sta bili peč in miza, za posteljo ni bilo prostora. Okna so bila tako majhna, da je glava odraslega človeka težko šla skozi. Oče in mati sta spala na podu na podstrešju, kamor je vodila strma lestev.

Svojega drugega doma pa se Bevk takole spominja:

»Kadar pomislim na svoj drugi dom, ga še vedno vidim takega pred seboj, kakršnega sem gledal v mladosti. Nizka leži hiša v bregu; tretjina jo je v zemlji, na gorenji strani se streha skoraj dotika tal. Pod njo sta dve obokani kleti in hlev z lesenim stropom. S podolžne strani se tri večja in dve manjši okni obračajo proti jugu... Strma slamnata streha je porasla s travo in mahom. Dvoje oken izbe in eno podstrešnice gledajo na sadovnjak v bregu in skozi veje na sonce ali sneg v Pečeh.

Zaradi treh posebnosti se je takrat naša hiša ločila od večine drugih v vasi: veža je bila s tenko steno ločena od kuhinje, iz strehe je molel visok dimnik, da se dim ni valil skozi vežna vrata na prosto; na podstrešje ni vodila lestev, temveč strme lesene stopnice.

V izbi je bila velika peč. Na steni nad mizo so čisto pod stropom visele svete podobe.

Mala ozka kamra je imela eno samo okno. V večji kamri nad hlevom s posteljo za deda in babico so visele na stenah starinske, na šipo slikane podobe. Skedenj, ki se je stikal v kot med veliko kamro in vežo, je bil pozimi do vrha natlačen s steljo.

Ob zunanjih stenah podstrešnice so stale skrinje, ki drugod niso našle prostora.« (Moja mladost, Ljubljana 1969, str. 11–14)

Hiša je do današnjih dni le v maločem spremenila svojo podobo. Že davno tega se je poslopje dvignilo za cel komolec, slamnato streho pa je zamenjala pločevina.

Danes v muzej preurejena hiša kaže ne le podobo pisateljevega doma, pač pa je skupaj z notranjo opremo veren prikaz arhitekture na tem severnoprimumskem koščku Slovenije – prikaz bajtarske hiše s področja Cerkljanske oziroma Tolminske na prehodu 19. v 20. stoletje.

R. ŠKOCIĆ

Hommage à Sebastijan
Jedkanica, 1989

NIKO JEREB

Kramljanje o znamkah in filatelističnem društvu Idrija ob njegovi 40-letnici

Filatelija, po domače zbiranje poštne znamke, je najbolj razširjen hobi sveta. Z njo se ukvarjajo maziljene kraljevske glave in žuljave delavčeve roke. Neverjetno je, česa vsega ljudje ne zbirajo. Od starih lokomotiv in kositrnih vojakov do gumbov in kravat. Pa žuželke, minerale, razglednice, papirnate prtičke in jedilne liste. Obstajajo bogate zbirke posnetkov glasov, zvokov in šumov. Popularno je zbiranje značk, konzerv piva, nalepk in škatlic za vžigalnike (filumenija) ter seveda zbiranje starih kovancev (numizmatika). Najbrž je zbirateljskih objektov, ki v prostem času nekatere razveseljujejo, druge pa čudijo, kar za celo knjigo. Kakorkoli že, v tej pisani množici sta filatelija in numizmatika paradna konja, s tem da je filatelija dostopnejša in bolj priljubljena, posebno med mladino.

Začelo se je neznano kdaj. Pošiljanje sporočil je starejše kot pisava in človeštvo je prehodilo dolgo pot do poštnega okenca, kjer danes lahko vsakdo odpošlje sporočilo v najoddaljenejši kraj sveta. Pred uvedbo znamk so uporabljali različne pečate, rokopisne označbe in žige, s katerimi so potrjevali plačilo poštne usluge. Obračunavanje pristojbin je bilo marsikdaj zamotano obeležiti. Ohranjena so predfilatelistična pisma, ki imajo na naslovni strani eno ali dve črti. Ena je pomenila, da je pošiljatelj plačal polovico stroškov, dve pa poravnane stroške v celoti. Te raznotere označbe so povzročale kopico zmešnjav. Ščasoma so se vedno pogosteje uporabljali žige. Francija je na primer uvedla poseben žig z napisom »franco«, kar naj bi pomenilo, da je poštnina plačana.

Prelomnico pri poenostavljanju plačila poštne storitve pa pomeni znamka. Obstajata dve različni očetovstva poštne znamke. Po prvi naj bi imel največ zaslug za njeno rojstvo Slovenec Lovrenc Košir, rojen leta 1804 blizu Škofje Loke. Kot poštni uradnik v Ljubljani je 1836 predlagal tedanji avstroogrski vladi uvedbo znamk. Ta novost ni bila sprejeta.

Njegova prizadevanja je raziskoval idrijski rojak Ferdo Kobal (roj. 1883, umrl 1959 v Ljubljani). Z obširno dokumentacijo je poskušal dokazati Koširjev primat. Vendar njegova teorija ni bila docela potrjena. V svetu namreč velja za očeta znamke Anglež, sir Rowland Hill. Upošteva njegovo zamisel, je Anglija 6. maja 1840 izdala prvo poštne znamko. To je bil sloviti »črni peni« (black penny). Prva, ki se je pri nas uporabljala, je bila avstroogrška znamka, izdana leta 1850. Srbija je izdala prvo 1866, Črna Gora 1874, v Bosni pa 1879.

Od prve izdaje do danes je izšlo ogromno število najrazličnejših znamk. Po namenu jih v grobem ločimo na redne frankovne znamke, doplačilne, časopisne, paketne itd. Med najbolj privlačnimi pa so priložnostne poštne znamke, ki obeležujejo pomembne dogodke oziroma prikazujejo bogastvo naravne in kulturne dediščine, dosežke znanosti itd. Sprva so bili na znamkah upodobljeni liki vladarjev, grbi in drugi simboli. Z razvojem tehnike tiskanja in svobodnejšega pristopa k izbiri motivov so tudi za oko postajali prijetnejše in vsebinsko polnejše. Nekatere države se prav posebej zavzemajo za lepe in privlačne izdaje, ki so včasih prave miniaturne umetnine. Po tem slavijo znamke Avstrije, Švedske, Švice, Liechtensteine. Nekatere pa so zašle v drugo skrajnost. Izdajajo poplavo znamk v različnih variantah zobčanja, rezane, trikotne, okrogle, na kovinskih folijah in z motivi oziroma temami, ki največkrat nimajo nič skupnega z državo, ki jih izdaja. Te za resnega zbiralca niso zanimive in so večinoma špekulativnega značaja. Seveda je privlačnost znamke poleg subjektivnega odnosa odvisna od niza dejavnikov: izbire motiva, umetniške obdelave mojstra graverja in kvalitete tiskanja. Večina naših znamk je natisnjena v Zavodu za izradu novčanic (ZIN) in tiskarni Forum. Nekaj zelo uspešnih je natisnila svetovno znana tiskarna Courvoisier v Švici. Jugoslavija ne vodi vedno najbolj posrečene politike izdajanja znamk. Poleg dostikrat slabo izbranih motivov imamo še kup provizorijev (pretiskov vrednosti) in različic v papirju, lepilu, zobčanju. To je morda zanimivo le za ozek krog zbiralcev.

Z izdajo prve znamke se je pričelo tudi zbiranje, ki je dobilo neslutene razsežnosti. Filatelija je civilizacijski fenomen s poudarjenim kulturnim karakterjem. V svetu obstaja prava indu-

strija v službi filatelije. Vsako leto izide vrsta katalogov, ki zajemajo znamke vseh držav z vsemi potrebnimi podatki, vključno z nominalno in tržno vrednostjo znamk. Izhaja veliko število specializiranih, strokovnih revij, ki informirajo zbiratelje o vsem, kar se v svetu znamk dogaja. Dandanašnji je praktično nemogoče zbirati vse znamke, ki dnevno izhajajo po svetu. Zato se filatelisti odločajo za posamezne države ali posamezne teme, kot živalstvo, rastlinstvo, umetnost itd. Snov je neizčrpna in v svetu znamk je vse in za vsakogar nekaj. Za nas zanimivo področje zbiranja so pisma in znamke iz NOB. Že leta 1942 je bila po ukazu Vrhovnega štaba v osvobojeni Foči organizirana prva partizanska pošta. V slovenski partizanski bazi Kočevski Rog je akademski slikar Božidar Jakac poskušal izdelati poštno znamke. Zaradi tehničnih težav to ni uspelo. Aprila 1944 pa je akademski slikar Džordže Andrejevič-Kun v Drvarju od Vrhovnega štaba dobil nalogo, da izdelata osnutek poštno znamke Nove Jugoslavije. Odtisnjeno je bilo 20 poskusnih primerkov. Večina jih je izgubljenih. V celoti na novo izdelane in natisnjene prve znamke Demokratske federativne Jugoslavije z likom maršala Tita so izšle 21. februarja 1945.

Baje so prvi zbiralci znamke natikali na igle kot metulje, jih na različne načine lepili (pravijo, da so dragoceno »Saško polo« našli nalepljeno na vratih stare kredence!), spravljali v škatle in jih v grozo današnjih filatelystov še na druge »barbarske« načine konzervirali.

Tako je bilo mnogo starih, dragocenih znamk uničenih, dedičev pa obupanih. Cenjene so in v zbirko sodijo le nepoškodovane, lepo ohranjene, žigosane ali čiste. Prav gotovo pa ne kaže zavreči redkosti, ki ji zaradi starosti manjka nekaj zob.

Skupen interes, potreba po informacijah in zamenjavi zmanjk, je pričel zbiratelje združevati v klube. Iz teh so se oblikovala v svetu in pri nas sedanja organizirana društva, zveze ter Mednarodna filatelistična zveza, ki je bila ustanovljena leta 1926 v Parizu (FIP). Ta posluje po posebnih pravicah, katere morajo države članice upoštevati. Starejši zbiratelji vedo povedati, da je bilo pod italijansko okupacijo v Idriji že kakih 15 filatelystov. O kakšni organiziranosti tedaj ni bilo govora. Po osvoboditvi je bilo zbiranje znamk le individualno. Prvi skupen nastop idrijskih filatelystov je bil leta 1949. V okviru gospodarske razstave, ki je bila 26. in 27. junija v stari osnovni šoli, so prikazali znamke in filatelistično gradivo. Ogledalo si jo je kakih 2000 obiskovalcev.

Prav v tem času se je rojevala organizirana filatelija v Sloveniji. Idrijski rojak filatelyst Ferdo Kobal je sodeloval pri ustanavljanju zveze Slovenije in postal 24. julija 1949 njen prvi predsednik. Na obisku v rodni Idriji je dal pobudo za ustanovitev društva. Sestavljali so ga Srečko Logar, Josip Pivk in Rafael Jereb. Kmalu za tem je bilo vse nared in 9. avgusta istega leta je bil v prostorih idrijske realke ustanovni občni zbor Filatelističnega društva Idrija. Udeležilo se ga je 20 zbiralcev, ki so tako postali prvi člani. Gosta ustanovnega zbora sta bila

Idrijskana, delegata Filatelistične zveze Slovenije Ferdo Kobal in Filip Kumer. V nagovoru je Kobal izrazil posebno zadovoljstvo, da je prav v njegovi rodni Idriji med prvimi v Sloveniji ustanovljeno društvo in prvo v Slovenskem Primorju. Registrano je bilo kot peta podružnica FZS. Pred njimi so bila ustanovljena oziroma ponovno oživiljena Slovensko Filatelistično društvo Ljubljana iz leta 1919, Društvo filatelystov Maribor, ustanovljeno leta 1932, Filatelistični klub »Ljubljana« iz leta 1934 ter Koroško društvo filatelystov iz takratnega Guštanja. V zapisniku ustanovnega zbora med drugim piše, da je bil za prvega predsednika izvojen predmetni učitelj Vinko Vršec, za tajnika učitelj Srečko Logar, za blagajnika strokovni učitelj Rafael Jereb, za knjižničarja skladiščnik Franc Habe, za gospodarja pa sodniški uradnik Josip Pivk. V nadzorni odbor so bili izvoljeni upravnik Obrtne šole Slavko Poljanšek, nameščeneec Stanko Majnik in rudar Ivan Kogej, v razsodišče pa nameščeneec Franc Moravec, rudar Stanko Majnik in brivec Milan Poženel. Za povezavo z mladinskimi organizacijami je bil izvoljen rudar Jože Pirc. Temu delovnemu jedru so se pozneje pridružili še drugi, ki so društvene funkcije opravljali več desetletij.

FD Idrija je ob koncu leta 1949 štel 28 članov, od tega 10 mladincev. Število članstva je v štiridesetih letih nihalo, posebno pri mladini. Izkušnje kažejo, da se osnovnošolci dokaj hitro navdušijo, vztraja pa le manjši del. Sedaj ima društvo 66 članov, kar je menda največ v zadnjem obdobju. Najprej je imelo svoj kotiček v idrijski realki, potem se je selilo v Osnovno šolo, v Mestni muzej, v pisarno Avtobusne postaje, že dolga leta pa mu nudi gostoljubje Planinsko društvo Idrija v prostorih »Stare pošte«. Na žalost društvu v štiridesetih letih ni uspelo najti primerne prostora. Bogat arhiv, številna strokovna literatura, vse je shranjeno na različnih mestih. Priznanja, diplome, nagrade se skrivajo po predalih, kot bi bile manj vredne od podobnih odlikovanj drugih društev. Kljub prostorskim težavam velja povedati, da se že štirideset let malone nepretrgoma vrstijo tedenski sestanki članov. V vsej občini, verjetno tudi v širšem slovenskem prostoru ni najti društva, kjer bi se člani tako redno in tolikokrat sestajali.

Življenje društva je moč prikazati z naslednjimi okvirnimi dejavnostmi: redno informiranje članov s filatelističnimi novostmi, zamenjava znamk, popularizacija filatelije, povezovanje z drugimi društvi, izdajateljska dejavnost, delo z mladino in druge akcije (razstave, srečanja, zbiranje gradiva o filateliji...).

Življenje društva je moč prikazati z naslednjimi okvirnimi dejavnostmi: redno informiranje članov s filatelističnimi novostmi, zamenjava znamk, popularizacija filatelije, povezovanje z drugimi društvi, izdajateljska dejavnost, delo z mladino in druge akcije (razstave, srečanja, zbiranje gradiva o filateliji...).

Prvi postulat filatelije je: ni filatelije brez filatelystov! Zato je bila v vsem štiridesetletnem obdobju filatelistični vzgoji najmlajših članov posvečena posebna pozornost. Ta naloga je

na nek način najbolj zahtevna. Osnovnošolci se resda hitro navdušijo za zbiranje, posebno privlačne so znamke eksotičnih dežel. Težje pa jih je pripeljati čez most, ki vodi iz pisanih, vsakovrstnih znamk v usmerjeno zbiranje, ki daje zbirkam širšo filatelistično in izobraževalno vrednost. Pravi filatelist ne išče v znamkah bogastva v denarju, temveč bogastvo naravne in kulturne dediščine ter dosežke človeškega duha na vseh področjih. Znamke vedo veliko povedati in njihova pedagoška vrednost je nespodbitna. Imajo pa še dodatno dimenzijo. To je čar neraziskanega, klic, ki vodi na pot duhovnih pustolovščin. Žal je ne spozna vsak filatelist. Lov za dobičkom je marsikoga oropal te lepote.

nos. Ob tem dogodku je društvo izdalo svoj prvi priložnostni poštni ovitek s posebnim spominskim žigom. V zadnjem času se sodelovanje z drugimi društvi znova krepi. Nekajkrat letno pa so odprta srečanja filatelistov v hotelu Idria.

Najučinkovitejši in najbolj priljubljen način predstavitve filatelije in društev so razstave. Priprave sicer zahtevajo obilo truda, vedno znova pa se izkaže, da so člani pripravljene delati in sodelovati. Društvena razstava ob 40-letnici, od 7. do 10. decembra 1989, je dokazala, da je filatelija vendar vredna pozornosti. V Galeriji Idrija je 11 društvenih članov in 7 članov filatelističnega krožka predstavilo 689 razstavnih listov.

Nekaj priložnostnih poštne žigov FD Idrija

Filatelistično društvo v Idriji je neprekinjeno aktivno 40 let, zahvaljujoč zvestim članom in posameznikom, ki vestno opravljajo zaupane zadolžitve. Eden takih je bil pokojni Srečko Logar, soustanovitelj društva. Funkcijo tajnika je najbrž opravljal najdlje od vseh svojih »stanovskih« tovarišev širom slovenskih filatelističnih društev. Udejstvoval se je na vseh področjih filatelije. Pisal je članke, vzgajal mlade zbiratelje, organiziral razstave in velikokrat sam sodeloval ter za svoje zbirke prejel pohvale in nagrade. Filatelistični zvezi Slovenije je že pred letom 1951 dal pobudo za krožno zamenjavo. Ta še danes teče in je omemben vir za dopolnjevanje zbirk. Leta 1961 je bil na 10. redni letni skupščini FZS v Mariboru izvoljen v upravni odbor. Za svoje delo je prejel med drugim zlato značko FZS. Na slavnostni skupščini Saveza filatelista Jugoslavije 1963 pa je bil za posebne zasluge za napredek jugoslovanske filatelije odlikovan z zlato značko SFJ.

Idrijsko filatelistično društvo je odprto za vse prijatelje filatelije. Tradicionalno sodeluje z drugimi društvi. V Gorici (Italija) je 1964 sprejelo ponudbo izvedbe mednarodnega srečanja. Organiziralo ga je v začetku julija 1965 in je trajalo tri dni. Na dan rudarja je bila svečana otvoritev razstave. Gostje iz Julijske Krajine in Avstrijske Koroške so si ogledali tudi zanimivosti našega najstarejšega rudarskega mesta. Zadnji dan je bil v celoti namenjen zamenjavi znamk v tedanjem hotelu Na-

Ob tej priliki je društvo podelilo skromne zahvale posameznikom, ki so pomagali društvu pri uresničevanju ciljev. Prejeli so jih Ivica Svetik, Cveto Koder, Stanko Majnik, Nande Rupnik, Rudi Skočir in Ivica Kavčič, vsi iz Idrije. Prav tako je bila izrečena zahvala za pomoč, ki so jo prispevale Rotomatika iz Spodnje Idrije, OK SZDL Idrija, SO Idrija in Mercator Rudar Idrija.

Aktivnost društva se kaže tudi v izdajateljski dejavnosti. Sem sodijo izdajanje priložnostnih ovitkov in žigov, glasil, albumski listi. Društvo je doslej izdalo pet ovitkov in štiri žige (mednarodno srečanje filatelistov v Idriji, praznik občine Idrija, milijonti obiskovalc SVPB Franja, otvoritev spominske sobe dr. Aleše Beblerja ter 40-letnica FD Idrija). Založilo je tudi splošne albumske liste in liste za zbirko Jugoslavije leta 1987.

V Sloveniji je na področju filatelističnega tiska že dolga leta mrtvilo. »Nova Filatelija«, ki je pričela izhajati 1.1.1950, je zaradi finančnih težav 1956 ovenela. Nadomestil jo je Bilten, toda le začasno. Razen filatelistične rubrike v ljubljanskem Dnevniku in občasnega Filatelističnega zbornika ni ničesar za slovenske bralce. Trmasto pa poganja korenine dvoje lokalnih glasil. FD Angel Besednjak iz Maribora je izdalo 9 števil, FD Idrija pa pripravlja svojo peto številko »Filatelistična«. To je na žalost vse v filatelistični gredi slovenskega vrta.

Delo in uspehi idrijskega društva se zrcalijo v številnih pohvalah, nagradah in priznanjih. FD Idrija je prejelo šest republiških diplom, nagrado za prvo mesto v Sloveniji, nagrado za drugo mesto, zvezno pohvalo in zvezno društveno bronasto medaljo.

Ob 40-letnici je društvo prejelo Priznanje občine Idrija, Goriško numizmatično društvo pa mu je podelilo diplomu in plaketo. Idrijski filatelisti so bili zelo uspešni na razstavah. Sodelovali so v Gorici, Ajdovščini, Trstu, Celovcu, Beogradu, na Balkanfilu v Istanbulu in še kje. Bera je bogata: 1 zlata medalja, 1 vermeil, dve srebrni in 5 bronastih. Zraven pa še nekaj diplom in pohval. Na slavnostni seji 24.12.1989 je društvo ob svoji 40-letnici podelilo društveno priznanje za dolgoletno požrtvovalno delo zaslužnim članom. Prejeli so ga Rafael Jereb, najstarejši član in soustanovitelj društva, Anton Ferjančič, Anton Jager, Avgust Bedenk, Leopold Kogoj in Mirko Kobal. Poleg listine so bile vsakemu nagrajencu poklonjene tudi grafike s temo idrijskega rudarja, ki jih je izdelal akademski slikar Rudi Skočir. Člani sedanjega upravnega odbora Miran Jurjavčič, tajnik in poverjenik za krožno zamenjavo, Vojko Rejc, gospodar, Ljubo Ukmar, poverjenik za mladino, Franc Vidmar, poverjenik za kataloge, Janez Kavčič, podpredsednik in Nikolaj Jereb, predsednik društva, si prizadevajo dokaj ambiciozen program spraviti v življenje. Edini zaviralni moment so finančna sredstva. Društvo je s svojimi uspehi doka-

zalo, da je filatelija v Idriji dosegla raven družbeno angažirane dejavnosti. Ni pa še uspelo filatelije popularizirati do take mere, da bi njene specifične možnosti uporabljale tudi druge sredine v občini. V razviti Evropi je sodelovanje s filatelijo na mnogih področjih že zdavnaj uspešno dokazano. Razmišljanje, kako društvu zagotoviti spodbudnejše finance, grede v to smer. Redke občasne podpore komaj zagotavljajo preživetje. Za uresničitev idej, ki prinašajo tudi materialne koristi, je potreben začetni dinar in mladih ni moč navdušiti za filatelijo zgolj z razvrščanjem znamk in štetjem robčkov, če nimajo možnosti ustvarjalnega delovanja. Program nadalje vključuje več izdaj tematsko zaokroženih priložnostnih poštnih ovitkov

Medalja in diploma, ki jo je prejelo FD Idrija za prvo mesto v Sloveniji

Skupščina občine Idrija
podeljuje

PRIZNANJE

FILATELISTIČNEMU DRUŠTVU
IDRIJA

za uspešno 40-letno društveno delo

Predsednik
Ivica Kavčič

Ivica Kavčič

Idrija, 30. 9. 89

Za 40-letno uspešno delo je FD Idrija prejelo priznanje Skupščine občine Idrija

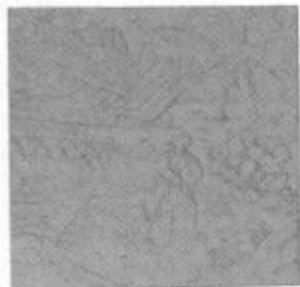
in žigov, na primer: Stara Idrija, Slavni Idrijčani itd. Informativni glasnik »Filatelist« želi vsebinsko pestrejši in kvalitetnejši čez občinske meje. Znamke in krajevno obarvani različni filatelistični objekti spadajo v krog kvalitetene turistične ponud-

be. Petstoletnica rudnika in Idrije, ki naj bi bila osrednji slovenski kulturni praznik, je v društvu sprožila vrsto zamisli o vsebinski obogatitvi tega enkratnega dogodka. Jubilejno leto se je začelo 1. januarja letos, nekatere sugestije društva – celoletni propagandni poštni žig, čas že odplavlja. Nekaj pa vendarle bo. Nekaj posebnega, trajnega. Filatelističnemu društvu je namreč z veliko truda uspel projekt, ki bo Idrijo in njeno prestolnico poslal na pot okoli sveta.

Leto 1987 se je prevešalo v zadnje mesece, ko se je tiho rodila ideja o znamki za 500-letnico rudnika in mesta. Skromno se je pestovala in hranila z vznesenimi željami ožjega kroga članov. Preveč krhka se je zdela, da bi jo iz varnega zavetja fantazije pognali v materialni svet, s pričanjem, da bi se v hipu sesula. Pa se ni. Celo nič se ni zgodilo, vsaj na začetku ne. Prve, tipajoče informacije, posredovane širšemu članstvu in nefilatelistom, niso imele kaj hudo burnega odziva. Pri filatelistih je bilo čutiti zadržano navdušenje, morda zaradi predznaka neverjetnosti uresničitve. Drugi več kot prijaznega odobravanja, da bi to utegnili biti zanimivo, niso zmogli, najbrž zato, ker se niso zavedali enkratnosti zamisli. Ideja pa je bila še kako razburljiv izziv. Društvo ga je sprejelo. Odprl se je labirint neznank. Pot prodora v svetovno zakladnico poštnih znamk, katerim naj bi se v letu 1990 pridružila obeležitev idrijske petstoletnice, je vodila skozi tri preizkušnje. Prva je bila preizkušnja ideje v javnosti, njena čimširša predstavitev in osvojitve te zamisli na najvišji občinski ravni. Pričakovati je bilo, da bo Odbor za pripravo in izvedbo aktivnosti ob praznovanju 500-letnice Idrije v svoj delovni program vključil pripravo predloga za izdajo znamke in zadevo pripeljal do konca. Preseneča, da je bilo prav ogrevanje za znamko najtežje; delovnega odmeva na pobudo ni bilo. Februarja 1988 je FD Idrija na delovne organizacije in družbenopolitične skupnosti naslovlilo obvestilo o pobudi za znamko. Nekateri člani Odbora so bili osebno seznanjeni z načrti in zaprošeni, da se na seje vabi predstavnike društva. Vabil ni bilo, morda tudi sej ne. Ni in ni hotelo biti spoznanja, da je priprava predloga za znamko vseobčinska zadeva, in da je FD Idrija le pobudnik, ne pa nosilec in izvajalec naloge. Postavljeno je bilo celo vprašanje, kaj z denarjem, ki ga bo društvo zaslužio z znamko. »Cum grano salis ...« Mar ni bila tudi sol včasih državni monopol!? Po svetu, kjer znajo ceniti svojo dediščino, pomeni izid jubilejne poštne znamke za kaj velik kulturni dogodek, na katerega se temeljito pripravljajo. V Idriji pa je Idrija mirno tekla in z njo meseci. Rok za oddajo predloga – februar 1989, je bil le navidezno daleč. Graje vredno bi bilo, če bi ostala neponovljiva priložnost neizkoriščena. Zato je društvo še naprej samo krčilo pot. Prvo pisno podporo si je pridobilo od OK SZDL Idrija. Dolgočasno bi bilo pripovedovanje o nadaljnjem prelaganju papirjev ter iskanju potrebnih soglasij in priporočil. Vendar je delo dobro napredovalo. Prizadevanja so bila usmerjena v pripravo čimbolj utemeljenega predloga, ki kroji program izdaje znamk, vsako leto prejme obilo predlogov. Poleg standardnih izdaj pride v poštev za izdajo le po en predlog na republiko oziroma avtonomno po-

krajino. Posebna komisija za znamke izbere najboljše in najbolj utemeljene, najbolj vsestransko podprte. Društvo se je moralo dokopati še do osnutkov motiva za znamko. Povezalo se je z akademskim slikarjem Rudijem Skočirjem in slikarjem Nandantom Rupnikom. Po lastnem umetniškem videnju petstoletij rudnika in Idrije sta pripravila tri osnutke. Rupnik je za osnovo uporabil Valvasorjevo grafiko Idrije. Posrečeno je vanjo vtikal simbolično lebdečega (morda odhajajočega) Merkurja, rumeno rdeče in srebrno pa je nakazal idrijsko mestno zastavo. Skočir je upodobil značilen lik idrijskega rudarja v dveh variantah in ga dopolnil z značilnimi idrijskimi elementi: čipko, starim simbolom živega srebra in Merkurjem. Z lestvico rdečih barv pa je ujel odtenke živosrebrne rude.

500 let
IDRIJE
1490 * 1990

FD IDRIJA ŠT. 7

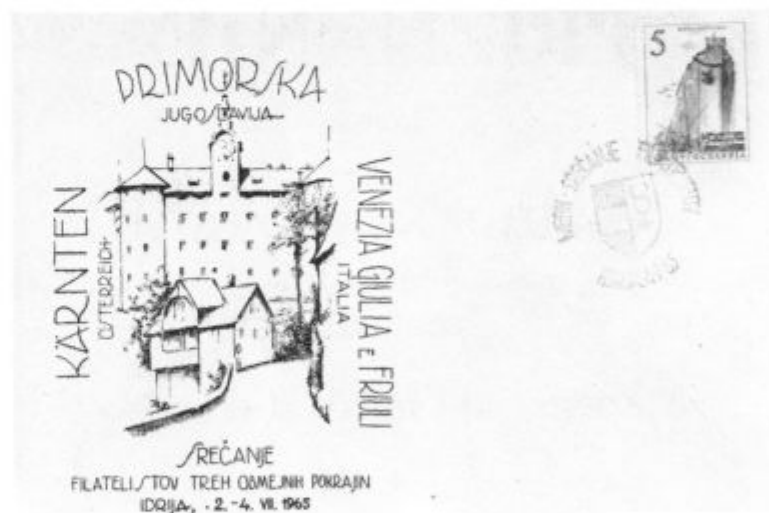
Priložnostni poštni ovitek ob izidu »idrijskih znamk«

Na zimo je FD Idrija uspešno predstavila delovno obliko predloga in osnutka Sektorju za PTT promet pri ZPTT organizacij Slovenije v Ljubljani. V začetku februarja 1989 je bilo delo končno zaključeno. Obsežna dokumentacija je obsegala: Predlog FD Idrija za izdajo priložnostne poštne znamke v počastitev 500-letnice rudnika in Idrije s podrobno utemeljitvijo, podporo in soglasje Skupščine občine Idrija, podporo in soglasje OK SZDL Idrija z obrazložitvijo, podporo RŽS Idrija z obširnim zgodovinsko-tehničkim prikazom vloge rudnika ter soglasje Republiške konference SZDL Slovenije. Priložena so bila priporočila Filatelistične zveze Slovenije, Univerze Edvarda Kardelja iz Ljubljane, Republiškega komiteja Slovenija za kulturo, Rudarskega inštituta z obrazložitvijo ter priporočila Sveta KS Idrija in OS zveze sindikatov Slovenije. Dodan je bil tudi opis osnutkov za znamko.

Predlog je bil vložen 17. februarja 1989 pri PTT Nova Gorica in preko ZPTTO Slovenije posredovan v Beograd DO Jugo-

Maksimum karta

Prvi priložnostni poštni ovitek FD Idrija

marka. Druga preizkušnja, preizkušnja sposobnosti društva za pripravo predloga, je bila premagana. Od tu dalje je bilo pričakovanje do 6. septembra 1989 dolgo. Znamka za katero si je prizadevalo društvo, je postajala vedno bolj zanimiva. Ali bo? Kakšna bo? Kdaj jo bo društvo izdelalo (še vedno!)? To so bili pozdravi filatelistom.

Nagrada za trud je bila velika, čeprav skrita v kratkem sporočilu iz Beograda: »Predlog je sprejet. Za 500-letnico Idrije bo sta izdelani dve znamki!« Najtežja preizkušnja je bila mimo.

Zvezna komisija za priložnostne poštne znamke je prejela nad 300 predlogov za leto 1990. Izbrala jih je 14, med njimi predlog FD Idrija. Poleg teh bo izšlo še 9 že utečenih priložnostnih izdaj; skupno 23. Uspeh je bil malce pričakovan, ve-

selo presenečenje pa pomeni odločitev, da bo petstoletnica počaščena kar z dvema znamkama, kar je prvi primer v zgodovini izdajanje jugoslovanskih poštних znamk, ki obeležujejo nastanke mest. Doslej je bilo na ozemlju današnje Jugoslavije, od leta 1850 dalje, le 11 znamk, ko so zaznamovale jubileje mest, in sicer: 700 let Zagreba, 900 let Šibenika, 1900 let Ptuja, 600 let Kruševca, 1000 let Škofje Loke, 800 let Varaždina, 500 let Cetinja, 600 let mesta Hercegnovi, 1000 let Pazina, 750 let Virovitice in 600 let Titovega Vrbasa.

22. junija 1990 sta torej izšli dve znamki. Prav na dan, ko goduje sv. Ahacij, so leta 1508 idrijski rudarji odkrili bogato rudno žilo, ki je dejansko omogočila nadaljnji razvoj rudnika in mesta. Nekdanji idrijski praznik sv. Ahacij, povezan s tem dogodkom, je še kako utemeljen. Znamki imata nominalo za notranji promet in za mednarodni promet. Na eni je predstavljen element mesta Idrija, na drugi pa rudnika. Motive je obdelal znani uveljavljeni oblikovalec znamk, akademski slikar, magister Dimitrije Čudov iz Delovne organizacije za proizvodnjo in promet poštних znamk Jugomarka iz Beograda. Magister Dimitrije Čudov je Idrijo obiskal. Vabilu se je z veseljem odzval, z namenom, da v avtentičnem okolju dobi kar največ sugestij

in izvernih navdihov, ter z željo ustvariti atraktivno serijo znamk. Tiskane so bile v polah po 25 kosov. Jugomarka je izdala še ovitek prvega dne (FDC) z znamkama in žigom prvega dne. Filatelistično društvo Idrija je na dan izida pripravilo priložnostni poštni ovitek z žigom, zraven pa še marsikaj.

Kramljanje o znamkah, Filatelističnem društvu in še o čem je pri kraju. Idrija pa je 22. junija letos odšla ob svoji 500-letnici na pot okoli sveta. Poštne pošiljke iz Jugoslavije z »idrijskima znamkama« so romale po stari celini in v čezmorske dežele. Nekaj jih je doseglo celo Južni tečaj, polarno postajo Amundsen-Scott na Antarktiki. Prodor v svetovno zakladnico znamk je uspel. FD Idrija je s tem dalo Idriji ob njenem prazniku izvirno in trajno vezilo mednarodnega značaja.

Rudnik, kruh naših prednikov s kladivom in dletom kvašen. Nad njim Idrija, skromen dom v ozkih grapah. Nemiren, iščoč duh pa nikdar ujetnik težkega življenja. Te podobe naših petstoletnih korenin, zajete v dveh miniaturah, bomo prilepili prav tu. Za nas same, ki jubilej doživljamo, in zanamce. Ti bodo cenili naša prizadevanja za nezamenljivo dediščino toliko, kolikor jo bomo znali sami spoštovati in ohranjati.

R. ŠKOCIĆ

Hommage à Mihael
Jedkanica, 1989

ANA ŠTUCIN

Ustanovitev občine

Valovi francoske revolucije (1789), ki so ob koncu 18.stoletja pljusknili čez Evropo, so v začetku 19.stoletja dosegli tudi naše kraje. Slovenske dežele je, kakor je znano, zasedla francoska vojska. Osvajala je v imenu »svobode, bratstva in enakosti«, toda pod žezlom cesarja Napoleona. Tudi pri nas, kot drugje v Evropi, so nekateri videli v njem osvajalca, drugi pa nosilca svobode in rušitelja preživelega fevdalnega sistema.

Če se omejimo na naš kot, bi težko rekli, koliko so bili naši predniki tedaj dovzetni za nove ideje in koliko so te ideje lahko prodrle v zavest podeželskega prebivalstva. Gotovo pa je res, da so s svojimi uredbami in novo moderno upravo Francozi tudi pri nas pognali kolo zgodovine, da se je zavrtelo nekoliko hitreje, kot bi se sicer. V pičlih štirih letih (od oktobra 1809 do oktobra 1813) so uvedli nov pravni red (enakost pred zakonom) in neverjetno urejeno upravo, ki je posegala na vsa področja življenja. Najbrž pa ljudstvo za njim ni preveč žalovalo, saj ga je francoska oblast pritiskala s hudimi davki in vojaško obveznostjo.

Tolminsko so Francozi prvič zasedli l. 1797, drugič l. 1805, obakrat le za kratek čas. Tretjič je prišla Tolminska pod francosko oblast 14. oktobra 1809, ko je Avstrija z Dunajskim mirom odstopila Napoleonu Kranjsko, Zgornjo Koroško (Beljaško), Goriško, Trst, avstrijsko Istro (Pazinsko), Civilno Hrvaško med Savo in Jadranom, Reko in šest polkov Vojne Krajine. Temu ozemlju so Francozi priključili še tisto ozemlje, ki ga je Avstrija prepustila Napoleonu z Bratislavskim mirom 26. decembra 1805, to je beneško Istro, Dalmacijo in Boko Kotorsko, in ustanovili Ilirske province z Ljubljano kot glavnim mestom. Meja z Italijo je tekla po Soči.

Ko so Francozi prevzeli oblast, je »njegovo visočanstvo podkralj Italije« z dekretom, podpisanim v Beljaku, najprej obdržal dotedanji uradniški aparat. Potrdil je že nameščene uradnike in dotlej imenovane uradne osebe vseh vrst in stopenj, od njih pa zahteval, da prisežejo zvestobo cesarju Napoleonu.

Tako so se 10. decembra 1809 zbrali v pisarni tolminskega gospostva vsi uradniki Tolminskega (brez Bovškega, ki je predstavljal posebno enoto, in Idrije, ki je že pripadala Kranjski); med njimi je zabeležen tudi Štefan Caffou, mitninar iz Cerknega. Poleg uradnikov so se zbrali tudi vaški župani, predstavniki vaških skupnosti. V protokolu, ki so ga vsi prisotni podpisali ali »podkrižali«, so vaški župani imenovani kar s štirimi nazivi: decano, sindico, supan in richter. Za vasi Cerkljanske je bil v rabi naziv dekan, le predstavnika Orehka so imenovali »supan«. Naziv richter se je obdržal le še za Nemški Rut, nekdanjo Pluženjsko richtarijo je v tem času zastopal dekan iz Otaleža. Razen Oblaka iz Cerknega, ki se je podpisal, so se vsi podkrižali.

Predno so prisegli, jim je tolminski sodnik Giuseppe Gattei obrazložil pomen tega dejanja, ki ga je ocenil kot »najpomembnejšega v njihovem življenju«. Takole jim je povedal: »Nikomur izmed vas, gospodje, ni neznano, da je Njegovo veličanstvo cesar Avstrije z mirovno pogodbo, podpisano na Dunaju 14. oktobra tega leta, odstopilo to okrožje Njegovemu veličanstvu cesarju Francozov in kralju Italije. S tem aktom je Njegovo veličanstvo cesar Francozov in kralj Italije postal naš zakoniti vladar, ki mu je vsak pošten človek dolžan zvestobe. Toda glede na to, da je Njegovo cesarsko veličanstvo podkralj Italije ukazalo, da smo dolžni obljubiti zvestobo novemu vladarju z uradno izjavo, ste bili vi vsi sklicani, da to zaobljubo tudi v resnici opravite.

Lojalnim in poštenim možem, ki so to svojo obliko gojili že v preteklih preobratih, ni treba še posebej predočevati svetih obveznosti, ki so danes pred nami. Globoko sem prepričan, da na tem zboru ni človeka, zmožnega izdati vladarja, nam danega od Boga, ki odloča o usodi kraljestev in uravnava velike spopade med narodi. A če je le med vami človek, katerega duša ni prežeta s temi načeli, bo sam presodil, da se je s prisego novemu vladarju svečano obvezal, da bo to zaobljubo tudi v resnici spoštoval. Presodil bo, da za tako težak prestop, kakršna je izdaja, ni dopustno nikakršno popuščanje, saj vsaka kulturna država kaznuje izdajstvo z najstrožjo kaznijo.«

Fatto nella Comunità della Signoria di Tolmino
Questo dì decimo Dicembre Mille ottocento nove

67

Sua Altezza Imperiale il Vice Re d'Italia, con Decreto firmato a Villacco li due Novembre, prossimo decorso, con فرمانando gli Impiegati di ogni Ufficio e Categoria, aveva ordinato che detti Impiegati prestassero il giuramento di fedeltà a Sua Maestà l'Imperatore Napoleone, e l'ubbidienza alle Leggi la prima Domenica del mese di Dicembre, li tre, avendo però il Governo Provvisorio di Gorizia con suo Ordine, in persona questa, prestazione di giuramento, e con posteriore Rescritto delli otto corrente Dicembre N. 4190 annesso qui in copia, destinato la giornata d'oggi per tale atto, sono quindi compariti a tenore dell'ordine ultimo citato in questo Ufficio tutti li sottoscritti Impiegati nell'Ufficio, l'Impiegati della Dogana domiciliati nel Vicario della Signoria di Tolmino, e i Decani delle rispettive Comunità, e il sottoscritto Giudice, tenne ai compariti sull'importanza dell'atto più grave del tanto voto, concepita nei termini seguenti. L'ammone-

Carlo Brauniger m.p. Sedia maximo	+ Andrea Reub in d. di Pesenya
M. arce Zelikane Lupan di	+ Michele Ruller d. di L'arva
Orskan.	+ Giacomo Scozzi d. di Sathalmino
+ Antonio Maurig Decano di Jese	+ Tommaso Rinda d. di Volubino
niga	+ Giacomo Joffou d. di d'acia di Jage
Gregorio Blach m.p. Decano di	+ Andrea Wiliath d. di Polcia
Lechima.	+ Urban Weiss d. di Casasca
+ Saventin Maurer Decano di Poliza	+ Zotto Tommaso Cukh d. di Salla
+ Nicolaus Masgon Decano di Jeda	+ Michel Reiz detto di Slep
Quana	+ Valentin Cugl d. di Rabino
+ Giovanni Barr detto di Rapelna	+ Giovanni Budat d. di Labiz
	+ Jacob Soliforino d. di Monte S. Vito
	+ Valentin Mickus d. di Modreca
	+ Gregorio Sulligoi d. di Miorra
	+ Etthasiano Pesel d. di Tolmino
	+ Ant. Jreszack Curatore dell'
	of. di Tolmino
	+ Luca Rose & Zichler di Cassasch W. H.
	+ Ant. Karbrin Decano di Crata
	+ Martino Lachaine d. di Taziqua
	+ Tomaso Bodobrid d. di Namina
	+ Giuseppe Lesciasch d. di Novasch
	+ Martino Jsmazh d. di Lubigna
	+ Valens Clauer d. di Laccij
	+ Michele Cecan d. di Joriasch
	+ Valens Mauritsch d. di Zuccava
	+ Giovanni Reiz d. di Straller

Po tej spodbudni grožnji so prisegli zvestobo cesarju Napoleonu naslednji župani iz Cerkljanske (navajam imena, kakor so zapisana v listini):

Macar Belikaine, Orehek,
Antonio Maurij, Jesenica,
Gregorio Oblack, Cerčno,
Valentin Macuz, Police,
Bartolomeo Masgon, Reka in Ravne,
Tomaso Podobnik, Planina,
Giuseppe Lesciack, Novaki,
Martino Cosmazh, Labinje,
Matteus Clauser, Zakriž,
Michele Jeran, Gorje,
Mateus Maunitsch, Bukovo,
Giovanni Reiz, Otalež.

Dekan iz Šebrelj se zborovanje ni udeležil, češ da ga boli noga, je zapisano v dokumentu. Skrbno so zabeleženi tudi drugi odsotni uradniki in župani iz Baške Grape in ožje Tolminske. Ožja Cerkljanska je bila torej v celoti zastopana, kar pomeni, da so nekatere vaške skupnosti (kasnejše podobčine) zajemale več vasi.

Po prvi začasni ureditvi, ki so jo Francozi uvedli 25. decembra 1809, so bile Ilirske province razdeljene na deset intendanc (provinc). Tolminsko je tedaj spadalo pod Goriško. Z dekretom z dne 15. aprila 1811 so tri intendance ukinili. Tako so Ilirske province poslej šteje šest civilnih in eno vojaško provinco. Idrija je spadala h Kranjski, Tolminsko pa k Istri.

Province so bile razdeljene na distrikte (okrožja) in kantone (okraje). Kantoni so bili novost in so predstavljali najnižje sodne instance v pristojnosti mirovnih sodnikov. Novost so bile tudi občine (mairije). Z zložitvijo davčnih ali že (katastrskih) občin, katerih meje so le neznatno spremenili, so Francozi ustvarili občinska ozemlja (arrondissements communaux), komune, ki so bile po svojem obsegu precej velike, večje kot pozneje. Večjim komunam (merijam) so načelovali župani (maire), manjšim sindiki (syndic). Občine oz. komune so bile najnižje upravne enote, ki jih dotlej v takšni obliki slovensko ozemlje ni poznalo. Samoupravnih pravic niso imele. Vse občinske funkcionarje so odbirali francoski uradniki, potrejevala pa jih je vlada. Mairu je bil dodeljen adjunkt (pristav, pisarniški uslužbenec). Poleg njega je uradoval še davkar (ljudsko »fronkar«), z županom pa so sodelovali občinski svetniki, ki jih je bilo 12 do 20.

Goriško okrožje je bilo razdeljeno na šest kantonov (okrajev) in 28 občin. Na Tolminskem (z Bovškimi) je bilo ustanovljenih šest občin: Tolmin, Šentviška Gora, Čezsoča (oz. Bovec), Podmelec, Nemški Rut in Cerčno. Cerkljanska občina je tako pripadala tolminskemu okraju, goriškemu okrožju in istrski provinci.

Število prebivalstva po občinah nam pove, da so razmerja med naselbinami, kakršna so veljala v srednjem veku, še niso spremenila. Največ prebivalcev so imele tiste občine,

katerih središča so že v preteklosti imela pomembnejšo upravno funkcijo, oziroma tiste, ki so pokrivalo ozemlje najstarejše in zato tudi najpogostejše slovenske naselitve. To ozemlje se je začelo rušiti šele kasneje, v drugi polovici 19. stoletja, z nastopom modernejšega gospodarstva in izgradnjo novih prometnih poti.

Kot dokazujejo redke ohranjene listine, cerkljanska občina ni bila med najšibkejšimi niti po številu prebivalstva niti po dohodkih (davkih). Nad 3000 prebivalcev je od osemindvajsetih imelo le devet občin: Gorica, Vipava, Komen, Sežana, Kanal, Modrej, Tolmin, Šentviška Gora in Cerčno. Cerkljanska (brez Šebreljske, ki je spadala pod Šentviško Goro) je bila s svojimi 4091 prebivalci druga za Gorico (8489 prebivalcev) in prva na Tolminskem.

Število prebivalstva na Tolminskem po občinah:

Tolmin 3948
Šentviška Gora 3610
Čezsoča 2411
Podmelec 2492
Nemški Rut 2421
Cerčno 4091

Kakor se zdi neverjetno, je res, da je bila v letu 1812 druga (za Gorico) tudi po izdanih domovnicah oz. domicilnih listinah, ki jih je francoska oblast razdelila med občine, župani pa med prebivalce. Goriški župan jih je prejel 800, izdal 582, cerkljanski prejel 420, izdal 270. Od vseh ostalih občin niti ena ni dosegla števila 200 in le sedem preko 100. Po ohranjenem poročilu je bilo v avgustu 1812 izdanih v Trstu 406, v Kopru 20, v Puli 10, v Gorici 28, v Ajdovščini 7, v Solkanu 5, v Cerknem 24 domovnic. Temu ustrezna je bila tudi vsota plačanih taks, ki jih je za domovnice občina zbrala: v letu 1812 202,5 frankov (za primerjavo: Gorica 436, Čepovan 99, Ajdovščina 15 frankov itd).

Domovnice so bile nekakšne osebne izkaznice in so služile predvsem popotnikom; zgodovinar Josip Mal jih imenuje »varnostne domovnice«. Predno so jih uvedli, so bile v veljavi propustnice (potni listi). Na njih je pisalo, da so oblasti lastniku propustnice dolžne zagotoviti varnost in zaščito. Visoko število domovnic v občini Cerčno lahko pomeni, da so tukajšnji ljudje precej potovali (trgovska pot z Gorenjskega v Posočje) ali, da je bilo v teh krajih zaradi večjega števila »sumljivih« potovanje bolj tvegano oz. bolj nadzorovano kot drugje. Francoska oblast je namreč vestno in učinkovito preganjala vse, ki se niso uklonili zakonom. Zato so se žandarjev ogibali vsi »berači, potepuhi, vojaški uhajači in osebe, ki se niso mogle izkazati, kdo da so«, pravi Josip Mal. O gospodarski moči občine lahko sodimo po višini davka, ki ga je plačevala. Žal se je ob tem ohranilo le malo listin, ki pa nam nekaj le povedo.

Za leto 1811 in dva meseca 1810 je cerkljanska občina plačala 10.832 frankov zemljarine (zemljiškega davka). Za primerjavo: Gorica 16.183, Kanal 10.776, Tolmin 8.832, Bovec

DÉPARTEMENT
de *La Roche*

ARRONDISSEMENT
de *La Roche*

CANTON
de *Colvins*

COMMUNE
de *Colvins*

MODELE N
Instruction pour
les percepteurs

1818 *Relevé*

RELEVÉ DES CONTRIBUTIONS DIRECTES payées en
l'an 1818

NOM, PRÉNOMS, SURNOM OU SOBRIQUET du Conscrit pour lequel est dressé le présent relevé.	SA classe.	NOMS ET PRÉNOMS de ses père et mère.	LIEUX OU LE CONSCRIT et ses père et mère paient des contributions directes.		MONTANT DES CONTRIBUTIONS DIRECTES PAYÉES PAR										
			COMMUNES.	DÉPARTEMENTS.	LE CONSCRIT.			SES PÈRE ET MÈRE.				TOTAL			
					Contribu- tion fonciè- re principal et accessoire.	Contribu- tion soli- dité et per- sonnelle et principal et accessoire.	Portes et fenê- tres.	Paten- tes.	TOTAL	Contribu- tion fonciè- re principal et accessoire.	Contribu- tion soli- dité et per- sonnelle principal et accessoire.		Portes et fenê- tres.	Paten- tes.	TOTAL
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	
<i>Grich Valentin</i>	<i>1811</i>	<i>Blach Valentin son père à la Roche Loup et Aygal.</i>	<i>Colvins</i>	<i>La Roche</i>											
TOTALS...										<i>721</i>				<i>721</i>	
TOTAL général....															

Je certifie l'exactitude du relevé ci-dessus, et déclare qu'il comprend toutes les sommes qui doivent y être payées.

Cette déclaration sera signée par le père et la mère du conscrit; dans le cas où ils seraient décédés, par son tuteur ou curateur; si le conscrit n'a ni tuteur ni curateur, il signera la déclaration; enfin si le déclarant ne sait pas signer, le percepteur en fera mention.

*Blach Valentin son père à la Roche
Loup et Aygal.*

Certifié par moi Percepteur de la commune
de *Colvins* d'après les rôles qui sont entre
mes mains, et la déclaration des dénommés ci-
dessus qui (ont signé ou n'ont pu signer).

Colvins - Le 18 Janvier 1818

Morély

Vérifié par moi Maire de la commune de
Colvins
déclarant que les articles des contributions payés
dans d'autres communes par les dénommés ci-
dessus, ont été ren... après la déclaration qu'ils n'en
font et les extraits qu'ils n'ont représentés, et qu'il
n'est pas à ma connaissance qu'ils paient d'autres
contributions.

Le 18 Janvier 1818

Vérifié le relevé ci-dessus par moi Contrôleur des impositions directes de l'arrondissement de
Colvins déclarant, 1. qu'il comprend toutes les contributions directes payées dans ledit arrondissement par le conscrit y dénommé et ses père et
mère; 2. qu'il n'est pas à ma connaissance qu'ils en paient hors de l'arrondissement d'autres que celles mentionnées.

A *Colvins* le 19 Janvier 1818

Barthelemy

NOTA. Le percepteur indiquera, par une observation, les articles sous lesquels les diverses contributions payées par le conscrit et par ses père et mère, sont portées aux rôles de la contribution foncière, ou de la contribution personnelle et mobilière, ou de la contribution des portes et fenêtres ou des patentes.

Blach Valentin
1811
Blach Valentin
son père à la Roche
Loup et Aygal.

7.122 frankov. Osebni davek (glavarina), ki se je določal na podlagi izkazanih dohodkov obdavčenca, je v letu 1811 znašal 6.014 frankov (za primerjavo: Gorica je plačala 21.772, Tolmin 5.641, Bovec 3.372, Ajdovščina 582 frankov).

V letu 1812 je Cerklje po višini neposrednega davka (tj. zemljarine, glavarine in obrtnega davka) med osemindvajsetimi občinami goriškega okrožja na šestnajstem mestu in na drugem mestu na Tolminskem:

Gorica(občina) 5374 frankov

Tolmin 1530 frankov

Cerklje 1021 frankov

Šentviška Gora 907 frankov

Podmelec 781 frankov

Nemški Rut 681 frankov

Čezsoča (Bovec) 604 frankov

Postavitev občinske organizacije je terjala precej truda, saj so le težko našli primerne ljudi. Tako je francoski uradnik, ki je na Goriškem »evidentiral« kandidata za občinske funkcionarje, potožil, da je med kandidati za svetnike največ takih, ki ne znajo ne pisati ne brati in seveda ne francoščine, da je težko dobiti ljudi za župane in adjunkte, ker da so vsi kmetje »trdi«. Pohvalil pa ni niti starega uradništva. Ugotavljal je, da vlada v gospostvih največji nered, da se javni uslužbenci ne zavedajo svojih dolžnosti in da zato trpi prebivalstvo kot država. Za podatke, ki jih je potreboval pri organizaciji občin, se je moral poddelegat Tournal zateči k davčnemu iztirjevalcu.

Spiski mož, ki so bili predlagani za občinske funkcije na Goriškem, so se ohranili. Za cerkljansko občino so bili predlagani naslednji (v oklepaju navajam imena, kakor jih je zabeležil francoski uradnik):

Kandidati za župana:

Kofol Štefan (Coffou Steffano)

Eržen Matija (Ersen Matthieu)

Močnik Andrej (Moznig André)

Kandidati za adjunkte:

(Nečitljivo) Jožef

Mavri Jakob (Maure Jacques)

Velikonja Mohor (Velicogna M...)

Rojc Janez (Roiz Jean)

Kandidati za svetnike:

Mrak Andrej (Mrach Andre')

Respet Jakob (Respet Jacques)

Močnik Jožef (Mocnig Joseph)

Prezelj Martin (Bressel Mart.)

Bašelj Jurij (Basel Georges)

Černilogar Janez (Cernilogar Jean)

Štucin Andrej (Stuzain Andre')

Bevk Jernej (Beuch Bartholm)

Mlakar Jožef (Mlacar Joseph)

Eržen Matija (Erzen Mattia)

Reic Janez (Reiz Jean)

Mavri Janez (Mauri Jean)

Žig cerkljanske občine v času Ilirskih provinc

V opombi uradnik priporoča za župana Štefana Kofola, o katerem pravi, da je najtrdnejši in najpremožnejši posestnik, ki združuje vse potrebne lastnosti za funkcijo župana. Bil je tudi izbran, kar dokazujejo davčne listine z njegovim podpisom. Od prejšnjih vaških županov sta na tem spisku, kot kaže, le dva: Janez Rejc (Otalež) in Mohor Velikonja (Orehek).

Po francoski zakonodaji (Napoleonovem kodeksu) so imeli občinski funkcionarji precej dela. Občine so morale sestavljati in predlagati v odobritev svoje proračune, pokrivati upravne

stroške in plače za uradnike, skrbeti za krstne, poročne in mrliške knjige, ki so jih dotlej vodila župnišča. Župan je razglašal in tolmalčil vladne odredbe in skrbel za javni red in mir, pri čemer je moral pomagati žandarjem pri zasledovanju zločincev, potepuhov in vojaških ubežnikov, saj je bila občina odgovorna za vse zločine proti javni varnosti, ki so bili izvršeni na njenem ozemlju. Po francoski zasedbi so se skrivali predvsem mnogi nekdanji brambovci, posebno v prvem obdobju okupacije, dokler ni postalo jasno, da francoske oblasti z amnestijo mislijo resno.

Občine so morale skrbeti za vzdrževanje mostov in cest ter za javno snago. Za svoje potrebe so lahko obdržale dohodke od užitnin in tržnin, policijske globe, takse od uradnih listin, doklade na direktne davke itd. Del svojih dohodkov so mora-

»Francoski most« čez Cerknico

le odvajati za plačo intendanta, za vojašnice, invalidski fond, za javno bogoslužje, za sklad za reveže, za priboljške vojakom, za razširjenje cepljenja proti kozam in druge zdravstvene potrebe itd. Kadar so uradovali, so meri in adjunkti morali nositi uniforme. Vse to so bile novosti in ni podatkov, koliko se je to uresničevalo tudi pri nas. Izpolnjeni davčni formularji in druge ohranjene listine kažejo, da je bila tudi v cerkljanski občini administracija dobro vpeljana.

Kakor že rečeno, so v tem času preprosto prebivalstvo hudo bremenile obveznosti do vojske. Pred francosko zasedbo je avstrijska oblast za obrambo pred Francozi uvajala t.i. bram-

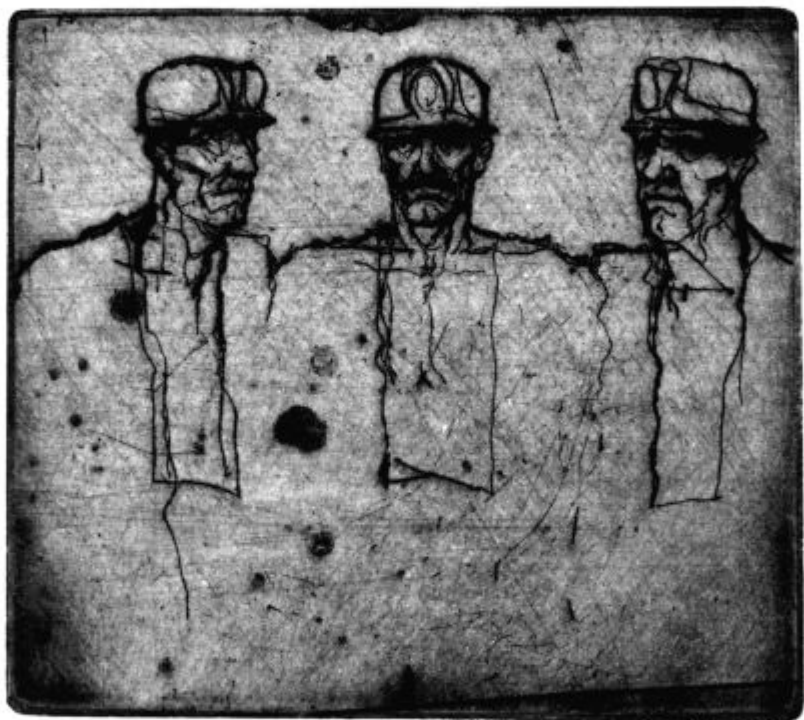
bovske (deželne) enote. Ta deželna vojska, ki naj bi pomagala redni vojski, naj bi bila tudi udarna pest splošnega ljudskega upora proti Francozom, ki jih je avstrijska propaganda slikala v najbolj črnih barvah. Na Tolminskem so se brambovci, ki jih je vodil tolminski grof Pompeo Cornini, nekaj malega spopadli s Francozi pri Sv. Luciji in pri Kobaridu. Še hujše breme je bila vojaška obveznost pod Francozi. Že v prvih letih okupacije so morale Ilirske province zbrati močan kontingent vojakov za francosko armado, leta 1812 pa so Francozi uvedli splošno vojaško obveznost ter stroge kazni za ubežnike in vse, ki so jim pomagali.

Poleg vojaške obveznosti in posebnih kontribucij za vojsko je bila za prebivalstvo v vojnih časih hudo breme tudi nastavitev vojakov. Kjerkoli so se ustavili, so jih morali ljudje oskrbeti s hrano, streho nad glavo in prenašati njihove objestnosti. Dodela neznosno, pravi Josip Mal, je bilo stanje v slovenskih deželah v dobi francoskih vojn, saj je bila prav Slovenija tista »velika veža«, skozi katero so se tuje in domače vojske prerivale v Italijo in od tam nazaj.

Izročilo o Francozih je zelo skopo. Le najstarejši Cerkljani so še pred nedavnim pomnili, da so davkom nekoč rekli »frajničiči«, uradnikom pa »trabanti«. Na Francoze spominja domače hišno ime pri Orlu (danes Pot v Strano 12). V njej je bilo poveljstvo francoske žandarmerije, zato je bila nad vhomom okrogla tabla s podobo Orla. Da je bilo v Cerknem to poveljstvo, potrjuje tudi pisni vir. Znano je tudi še, da je iz Cerknega tedaj vodila pot proti Zakrižu preko Gradišča mimo domačije Na Makatah. Na robu naselja, oziroma na začetku te poti je bila straža in napis lci la garde (Tu je straža), ki so ga Cerkljani prekrstili v Sigade. V spominu je ostalo tudi, da so Francozi zelo skrbeli za ceste, do leta 1883 pa je času kljuboval takrat zgrajeni »francoski« most čez Cerknico, ki je povezoval naselje z nekdanjim živinskim trgom.

Viri in literatura

- 1 Državni arhiv SRS, Ljubljana, Fond Glavni intendant, fasc.30 (str. 166–167), 38 (223–244) 39 (846,848,873), 40 (1097), 64 (375,377,429); Fond Intendant za Istro, fasc. 1 (1008, 1009,1034, 1035), 3 (455, 458,579, 581).
- 2 Ustni viri: Viktor Jereb, Antonija Moškata in dr.
- 3 Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda – najnovejša doba, Zv. 7, Celje 1928, Ferdo Gestrin – Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 5–41. Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882 (Faksim. ponatis, Nova Gorica 1972), str. 185–197. Franc Zwitter, Napoleonove Ilirske province, Katalog ob razstavi, Ljubljana, Narodni muzej 1964, str. 25–36. Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 376–380.

R. ŠKOCIĆ

Knapi
Jedkanica, 1989

ANITA VIDIC-GRAH

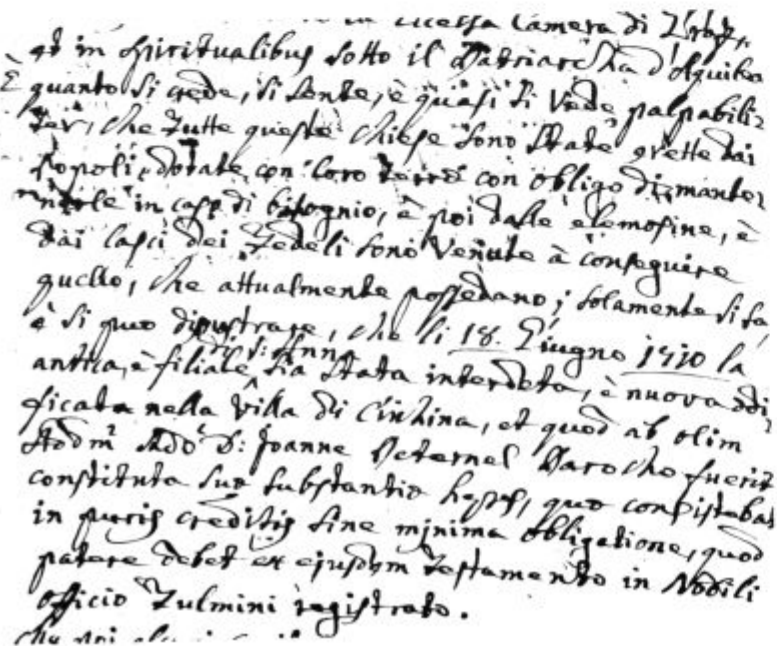
V mladih letih moje stare mame je bilo Cerkno drugačno. Glavna ulica, ki je potekala mimo trgovinic in gostiln, se je končala na »ta starmu placu« pred cerkvijo sv. Ane, kjer se je odvijalo družabno življenje. Sv. Ana, vsa poslikana s freskami, neobzidana in od vsepovsod vidna, je krasila Cerkno.

In ko sem v pogovoru s staro mamo hotela izvedeti več o Cerknem in cerkvi sv. Ane, kot mi je vedela povedati, sem začela z zanimivim delom... Vsem, ki so mi pri tem pomagali, se lepo zahvaljujem.

O brskanju po cerkvenem arhivu lahko opišem le občutke, ki so me prevevali, ko sem listala po spoštljivih, hrapavih, debelih papirjih postarane barve. Popisani so z rjavobarvnimi tankimi, postrani nagnjenimi črkami v gotici in zame ostajajo skrivnost. Le tu in tam sem razbrala ime ali letnico. Prvi podatki so bili v slovenščini zapisani okrog leta 1890.

Najstarejši ohranjeni dokument, ki sem ga našla v cerkvenem arhivu in omenja današnjo sv. Ano, je iz začetka 17. stoletja. Podatke je zapisal župnik Locatelli. V njem piše, da o prejšnjih cerkvah ni podatkov. Cerkvice so zidali ljudje sami na svoji zemlji in jih tudi sami vzdrževali. S pomočjo rednih naberok so prišli do tega, kar imajo. Vemo in lahko dokažemo, piše, da je bila stara podružnična cerkev sv. Ane 18.6.1710 zaklenjena in sezidana nova v naselju Cerkno. To je zgradil župnik Janez Peternelj. Cerkvica sv. Ane je bila podružnica cerkve sv. Jerneja, o kateri ni podatkov niti v arhivu v Čedadu.

Ime Ana izvira iz hebrejščine, pomeni milost, ljubezen, molitev in je simbol materinstva. Sv. Ano največkrat upodablja

... in ecclesia Camera di ...
et in spiritualibus sotto il ...
E quanto si vede, si sente, e quasi si vede palpabile
che tutte queste chiese sono state erette dai
popoli e dotate con loro terre con obbligo di manovrare
in caso di bisogno, e poi dalle elemosine, e
dai capi dei fedeli sono venute a compiere
quello, che attualmente possiedono; solamente si fa
e si quo distruggere, che li 18. Giugno 1710 la
antica e filiale ha stata interdotta, e nuova edifi-
ficata nella villa di Cirkhina, et quod ab olim
Adm. Adm. S. Joanne Peternel Jaroch fuerit
constituta sua substantia hypot. quo consistebat
in quibus creditis sine minima obligatione, quod
patere debet et ejusdem testamento in Nobili
officio Zulmini registrato.

Najstarejši ohranjeni dokument je iz začetka 17. stoletja

skupaj s hčerko Marijo. K njej so se zatekale matere in nerodovitne žene. Za zavetnico jo imajo tudi rezbarji, rudarji, gospodinje, krojači... Pri nas je bila sv. Ana priprošnjica za srečno zadnjo uro, zato so ji posvečali predvsem pokopališke cerkve in kapele. Na Slovenskem ji je posvečenih okrog 60 cerkva (J. Keber, 1988).

Župnijska cerkev sv. Ane je danes inventariziran spomeniški objekt. Leži sredi Cerknega ob cesti, ki poteka skozi vas proti Planini. Obdaja jo zid, ki je pred glavno fasado prekinjen in s stopnicami povezan s »ta starim placom«. Cerkev je obrnjena v smeri severovzhod – jugozahod. Veliki pravokotni ladji sledi proti jugozahodu nižji in ožji prezbiterij prav tako pravokotne oblike. Na severni strani ladje je na vogalu prizidan mogočen, 50 m visok zvonik, na desni strani prezbiterija je prislo-njen žagrad (zakristija).

ZGODOVINA IN GRADNJA SV. ANE

Večino vedenj o najstarejši zgodovini cerkljanske župnije je predvsem iz cerkvenega arhiva leta 1978 zbral in zapisal njen bivši dekan Stanko Medvešček. Te zapiske sem z njegovim dovoljenjem vpletla med svoje besedilo.

Da je v Cerknem stala naselbina že v 3. stoletju, nam pove bakren denar cesarja Aleksandra Severa (222–235). Prva naselbina je bila menda na kraju, kjer je danes pokopališka cerkev sv. Jerneja. V sredini 3. stoletja je nastala tudi oglejska škofija, v katero je bila poleg Koroške, južne Štajerske in Kranjske vključena tudi Goriška.

V naših krajih se je razširilo krščanstvo okrog leta 800, vendar je pokristjanjevanje Tolmincev napredovalo predvsem od IX. oz. X. stoletja naprej. Postavljali so cerkvice, ki so bile najprej lesene, šele nekoliko kasneje so jih tudi zidali. Vera v tem času je bila rimskokatoliška, vendar je imela v preteklih stoletjih še neke posebnosti, ki jih je počasi izgubila (S. Rutar, 1882). Razmeroma zgodaj so nastale urejene župnije. Prva znana fara v oglejski Sloveniji je bila v Volčah že leta 1015. Sledile so ji Šentviška gora, Tolmin, Kobarid in druge. Nadzorstvo nad cerkvenim in verskim življenjem so imeli arhidiaconi (v krščanski hierarhiji je prvi diakon škofov pomočnik in namestnik). Gorenje Posočje in Cerkljansko je spadalo pod tolminski arhidiaconat.

Pri pokopališki cerkvi sv. Jerneja v Cerknem je bila osnovana fara že leta 1356 (S. Rutar, 1882). V začetku svojega obstoja ni bila samostojna župnija, ampak je spadala pod pražupnijo Šentviško Goro. Cerkev sv. Jerneja se je osamosvojila v 14. stoletju. K tedanji cerkljanski župniji so spadale vse dotedanje župnije v dekaniji razen Šebrelj, Jagršč, Nove Oselice, Gorenje Davče in vse idrijske okolice. Sto let pozneje se je osamosvojila Fara (Sp. Idrija). Na čelu župnije je bil vikar, ki sta mu pomagala dva kaplana. Pravi župnik je bil le arhidia-akon, ki je bil navadno čedadski kanonik, je uradoval v Tolmi-nu. Pogosto je pregledoval vse župnije in kaplanije, zato se je imenoval tudi vizitator.

Število cerkva se je na Tolminskem zelo pomnožilo predvsem v drugi polovici XVI. stoletja. Skoraj na vsakem gričku so sezidali cerkev. Zlasti okrog Tolmina je bilo tudi vse polno majhnih kapelic, ki jih je dal Jožef II. zapreti ali podreti, ker so bile zelo zapuščene (S. Rutar, 1882).

Skozi Cerkno je potekala starodavna tovorna pot od Sv. Lucije po Baški grapi, držala nato navzgor do bukovskega sedla mimo Orehka v Cerkno in potem dalje na Kranjsko. In neke ob tej poti je v Cerknem stala prva cerkev (ali kapela) sv. Ane, podružnična cerkev sv. Jerneja. Morda so jo zgradili zato, da so se ob njej ustavljali popotniki... Cerkvica je imela tri oltarje. Zvonovi so bili kar na njeni sprednji strani. Leta 1634 je ukazal vizitator Burlini zgraditi poleg nje zvonik. Kje je stala ta cerkev sv. Ane, še ni ugotovljeno. Ljudsko izročilo pravi, da je bila na parceli, ki se imenuje »na svet'An« nad potokom Oresovko v Cegovnici. Še danes je tam kup kamenja, ki naj bi od cerkvice ostal. Večino kamenja so po pripovedovanju porabili za gradnjo današnje sv. Ane. Spet po pripovedovanju drugih, je tisti kup kamenja znesel na kup ranjki Žnidarčk, ko je v bližini trebil travnike.

O stari cerkvici sv. Ane pripoveduje naslednja pesem, ki se je ohranila do danes. Dekanu Medveščku jo je zapela Štravsova Milka, njej pa Pagonova Mica:

Zakaj zvonovi danes tako lepo pojo
na gričku svete Ane,
da še nikdar tako?

I, kaj ne veš, da jutri je svete Ane god?
Da srenja šla zahvalit
se bo za poljski plod?

Kak valovi pšenica! Poglej, poglej polje!
Vesel je mladi kosec,
ko čez poljano gre.

Patrona sveta Ana sprosila to je vse
in v Cerkno jutri ljudstvo
zahvalit se ji gre.

Prebivalstvo v cerkljanski župniji je naraščalo. Cerkev sv. Jerneja je bila že premajhna, zato jo je leta 1641 vizitator ukazal razširiti. Od takrat pa do danes je bila ta tolikokrat razširjena in prezidana, da pristne oblike ni več moč izluščiti.

Leta 1710 je naše župnije oz. kaplanije vizitiral kanonik Vincenc Silani. Ugotovil je, da je stara cerkev sv. Ane v Cerknem v kritičnem stanju in da se zaradi »požrešnosti« bližnjega potoka že podira. Farani so prosili vizitatorja za dovoljenje, da to cerkev podrejo in zgradijo novo v čast Materi božji »na Leahah«, ki so že takrat nosile to ime. Vizitator je dovolil podreti le del zidovja in ukazal z vrati zapreti odprtino, da ne bi vanjo zahajala divjad. Lehe si je ogledal ter ugotovil, da je kraj primernejši od prejšnjega. Vendar gradnje nove cerkve ni dovo-

lil, dokler občina ne bo zagotovila vseh potrebnih sredstev zanjo.

Kljub temu da so Cerkljani vse to obljubili, so že 29.11.1712 zaprosili arhidiakona za pomoč pri gradnji nove sv. Ane. Ta je odločil, naj prispevajo vse podružnične cerkve in bratovščine. Parcelo za cerkev so podarili »Migučevi«, ki imajo zato do današnjega dne v cerkvi brezplačni sedež.

Tako oblikovano nadškofovstvo je v glavnem obstalo do leta 1751. Zaradi razdelitve oglejske zemlje med Benečani in Habsburžani pa je prihajalo do stalnih cerkvenih zdrah. Ko je leta 1420 zadnji sedež oglejskih patriarhov (Videm, Udine) pripadel Benetkam, so postali patriarhi beneški podaniki in niso mogli na habsburška tla. Zato so upravljali te kraje generalni vikarji (namestniki, pomočniki škofa). Po dolgotrajnih, kar dvesto let trajajočih mučnih pogajanjih, je končno Benedikt XIV (po sporazumu z Marijo Terezijoj in beneškim senatom) 6.7.1751 ukinil oglejski patriarhat in namesto njega ustanovil goriško nadškofijo za oglejsko ozemlje na avstrijskih tleh.

Cerkev so zidali v času velikega tolminskega punta (1713 leta, ki pa se ga tukajšnji kmetje niso udeležili. V tem času je živelo v Cerknem okrog 800 prebivalcev. (I. Leskovec, ustni vir)

Graditelj in veliki dobrotnik sedanje cerkve sv. Ane vikar Janez Peternelj je bil doma s Šentviške Gore. V Cerknem je bil od leta 1678 naprej kaplan, nato vikar. Umril je 1719 leta. Po ustnem izročilu je pokopan na prostoru pred cerkvijo svete Ane, kjer je bilo tedaj pokopališče in kjer je še danes velika kamnita plošča.

Graditelja vikarja Janeza Peternelja so župljani kar dvakrat tožili v Čedad, češ da je prestrog in da uvaja neke novotarije... V svoj zagovor je napisal, da ima rad tudi lepe mašne obleke. Leta 1713 piše, da vsako nepošteno žensko priveže za nekaj časa za spomenik na pokopališču, kar se je izkazalo kot zelo dobro sredstvo, saj so se od takrat poboljšale.

Leta 1713 je vikarju Peternelju požar uničil precej poslopja, ljudje mu že štiri leta niso odrajtali berunje (berergne,bire), prav tako mu niso hoteli dati niti male nagrade za obrede, ki jih je opravljal. Zato je zaprosil arhidiakona, naj mu poleg tistih ubogih 20 florintov podpore primakne še kakih dvajset. Dne 13. januarja 1713 so tolminski uporniki iz Ponikev, Pečin in Roč ter od drugod zahtevali njegovo odstranitev, župnijo pa naj prevzame cerkljanski kaplan. Vsak faran, ki bi Peternelja še priznal za vikarja, bo plačal 10 florintov globe, iz hleva mu bodo odpeljali živino in oropali stanovanje. Peternelj je odšel iz Cerknega. 28.4. 1713 je iz Gorice pisal kapitlju v Čedad, da so se na Veliki teden Tolminci uprli svetni in cerkveni gosposki in šli v Kobarid, Tolmin, Ročinj, Kanal in Gorico ter v Cerkno. V Cerknem in drugod so ropali nekatere hiše. Zdrobili so posode mernice za bero, ki jih je naredila občina in jo ljudem prepovedali nositi. Duhovniki naj kar beračijo po hišah, če jim bo kdo kaj dal. Zaradi nemogočega življenja sta

iz Cerknega ušla tudi oba kaplana. V odgovoru 4.5.1713 je kapitelj ukazal Peternelju, naj se takoj vrne v Cerkno ter ga pokaral, ker je župnijo zapustil.

Vikar Janez Peternelj ni samo vodil del pri gradnji cerkve, marveč je zaradi stiske z denarjem tudi sam mnogo daroval. Oltar svetega Jožefa je plačal sam in to kljub težavam, ki so mu jih povzročali farani.

Kjub tolikim nemirom in tožbam proti duhovnikom so veliko in lepo župnijsko cerkev svete Ane sezidali prav takrat.

Iz vizitatorjevega poročila (S. Medvešček, 1978) izvemo, da je bila cerkev dograjena 19. junija 1717. Blagoslovil jo je kanonik Franc de Brandis. V slovesni procesiji so med prepevanjem »Pange lingua« prenesli najsvetejše iz cerkve sv. Jerneja v cerkev sv. Ane. Tu je imel kanonik tudi prvo in slovesno sveto mašo. Tako je cerkljanska župnija dobila novo središče.

Zemljo okrog cerkve so uredili in jo obdali z zidom. Sedanji prostor pred cerkvijo in stari plac spredaj sta bila določena za pokopališče, ki je segalo skoraj ali pa celo do poti Firbar - Balantač. Leta 17.6.1720 je novo pokopališče vizitator blagoslovil in imel sveto mašo, pri kateri je stregel sam tolminski grof Anton Coronini. Ob tej priliki je vizitator naročil, naj tudi v novi cerkvi sv. Ane naredijo grobnico za vikarje in kaplane. Sedanji tlak v cerkvi to grobnico najbrž pokriva.

Cerkve je bila (I. Močnik, letnica neznana) zidana od leta 1714, kot je bilo prvotno vpisano na pročelju cerkve, tja do leta 1774. Pri zadnjem barvanju fasade je dekan Medvešček dal vpisati v nišo nad portaloma letnici 1710 in 1717, ki sta po njegovem mnenju pravilnejši. Datum posvečenja razberemo s plošče, vzdane v prezbiteriju: *Ecclesia S. Anne consecrata fuit a Carlo Michaele comite ab attems arhepiscopo Goritiesi die 20 augusti 1752* (cerkev sv. Ane je posvetil Karel Mihael grof Attems nadškof Goriški dne 20. avgusta 1752).

Cerkno je pripadalo Goriški nadškofiji do leta 1947, ko je na podlagi mirovne pogodbe to ozemlje postalo del Goriške apostolske administrature. Pozneje je pripadalo Apostolski administraciji za Slovensko Primorje s sedežem v Kopru, od leta 1977 pa novoustanovljeni Koprski škofiji.

Gregor Maček in arhitektura tedanjega časa

Čeprav je v času zidave sv. Ane cerkev kot ustanova izgubljala svoj pomen (P. Fister, 1986), je v stavbarstvu še vedno veljalo, da je bilo mogoče prav s cerkveno stavbo pokazati življenjske nazore, privrženost tuji modi ali domačim krajem. Cerkve so bile vedno znamenja neke dežele. Stavbe so morale biti prepričljive, domače ali tuje, kakor je pač zahtevalo okolje. S spremembami, ki jih je prinašal čas, so se rojevali tudi novi ustvarjalci.

18. stoletje je bilo centralistično tako v politiki kot tudi v okusu in v tistem času je bilo merilo dobrega okusa barok. Ta je zajel Slovenijo okrog leta 1680. Slovenska arhitektura 18. stoletja je bila sodobna, uvrščamo jo lahko med najvažnejše dele

tiste zgodovine, ki je oblikovala naše okolje in načrtno gradila posebno podobo slovenske krajine. Ta je z vsemi svojimi posebnostmi značilna še danes – v njej so do skrajnosti poudarjene nekatere dominante, kot na primer cerkve.

Cerkljanska kotlina je bila v tistih časih odmaknjena od kulturnih središč, tako da vanjo do 18. stoletja večji umetnostni tokovi niso zašli. Vaška skupnost pa je takrat že želela oblikovati svoje okolje. Začelo se je s šolanjem stavbarjev.

Zidavo oz. projektiranje cerkve pripisujejo (N. Šumi, 1969) vodilnemu domačemu baročnemu stavbarju in arhitektu v severni Sloveniji, Gregorju Mačku iz Poljan pri Škofji Loki. Maček je za umetnostne vzore z domačim izročilom in lastnim umetniškim hotenjem in na ta način dosegel vrh domače arhitekturne ustvarjalnosti. Rodil se je leta 1682 na Studencu pri Ljubljani, umrl leta 1745. O njegovem šolanju ni nič znanega, vendar je verjetno prešel vso pot od zidarja do polirja pri gradnji ljubljanske stolnice, dokončal je mestno hišo in se naučil vseh zakonitosti baročne umetnosti. Stolnica in Uršulinska cerkev spadata k »italijanski« fazi ljubljanske arhitekture, ki je bila učna doba domačega rodu ustvarjalcev.

Tuji arhitekti in meščani so bili tedaj zadovoljni le, če je bila stavba zgrajena po »italijanski modi« (P. Fister, 1986), kar je Mačku čedalje manj ugajalo. Želel je iskati lastne ustvarjalne črte naše umetnosti, ki je lahko prišla do izraza predvsem na podeželju. Tako se je Maček lotil zidave cerkva in drugih stavb na Kranjskem. Mednje štejemo tudi cerkljansko sv. Ano.

Največja vrednost Mačkovih del je v tem, da se pri svojem delu ni zgledoval le po italijanskih vzorih v Ljubljani, temveč je med najzahtevnejše dosežke tedanje evropske arhitekture vzdal tudi domačo arhitekturno dediščino, z njenim občutkom za oblike in lepo. Tako njegove cerkve niso ošabno velike ali na zunaj tuje, vtikane so v naše značilno okolje kot njegova neločljiva sestavina.

V Cerknem se je Maček pri zidavi zgledoval po ljubljanski stolnici (ta je zgrajena po načrtih rimskega arhitekta Andres Pozza iz leta 1700), vendar je brez kupole. Opustil je tudi možnost iluzionistične izdelave obokov ter prostorsko mejo poudaril s štukaturami, udomačenimi v loškem območju.

Zunanjščina cerkve

Konstruktivski material je kamen z apnom in peskom. Fasada spominja na uršulinsko cerkev v Ljubljani. Ploskev fasade je dobila z nišami razmeroma plitvo »spodnjo plast«. Fasada je s štirimi pilastrami razdeljena na tri pole, od katerih je srednja širša. V osrednji poli sta spodaj dva enaka kamnita portala. Vsak portal ima profilirana podboja in profilirano gredo, ki ima v sredini med stiliziranimi rastlinskimi vejicami majhen medaljon. V medaljonu desnega portala je letnica 1848. Med obema portaloma je na kamnitem stopnjastem podstavku lesen misijonski križ z napisom: Reši svojo dušo. V osi nad spodnjima portaloma sta dve okni pravokotnih oblik. Med nji-

ma je plitva kvadratna niša z naslikanima letnicama zazidave cerkve 1710 in 1717.

Vzhodna fasada ladje ima desno spodaj večje pravokotno okno. Nad tem oknom potekajo v enakih medsebojnih razdaljah tri lunetaste, močno poglobljene okenske odprtine, ki dajejo svetlobo notranjim nišam in delno ladji. Nad srednjo in desno luneto je naslikana sončna ura.

Prezbiterij ima pravokotno obliko, je ravno zaključen, ožji in nižji od ladje. Ob zahodno steno prezbiterija je prizidana zakristija. V severozahodni vogal ladje je vključen zvonik. Zvonica ima na vseh štirih straneh odprtine, nad njimi pa številčnice. Po ustnem izročilu naj bi želeli zgraditi dva zvonika, ki naj bi stala ob glavni fasadi. Vendar za uresničitev ni bilo dovolj denarja. Temelji pa menda stojijo.

Notranjščina cerkve

Obsežna tripolna ladja je zelo dolg in širok pravokotnik in ima v vzhodni in zahodni stranici po štiri niše. Ladja cerkve je dolga v notranjosti do prezbiterija 26,35 m, široka do kapel 8,50 m, visoka 12,50 m. Višina prostora se torej dviga nad njegovo širino, kar je značilno za barok. Ostenje v ladji je poglobljeno s plitvimi kapelami, nad katerimi so nizke, med seboj povezane empore. Vsi loki in pasovi so okrašeni z znanimi loškimi štukaturami, ki kot dekoracija strukturnih elementov poudarijo realno prostorno mejo.

Kor zavzema polo ob vhodu in je z dvema polkrožnima lokoma oprt na sredini na pilaster, ob straneh pa na steni. Strop kora je križno obokan. Ladji je priključen ožji dvopolni prezbiterij. Loči ju zelo širok in visok, zgoraj zaključen slavolok. Prezbiterij ima pravokoten tloris in meri v dolžino 12 m, širok je 7 m, visok 11 m. Je banjasto obokan. Kapel je v cerkvi šest.

Pogled proti koru. Pod korom je kip nadškofa dr. Frančiška Sedeja

Pogled proti oltarju (v oltarni niši se vidjo kipi, ki so drugače zakriti z glavno oltarno sliko)

Umetniki, katerih dela krasijo Sv. Ano

Cerkev sv. Ane hrani dela večinoma naših pa tudi tujih mojstrov. Med njimi sta najpomembnejša moža Jakob Raspet in Fortunat Bergant. Največ del nosi ime Jakoba Raspeta, umetnika iz naših hribov. Njegova temeljna izobrazba je bila cerkljanska ljudska šola. Skupaj z umetnikom, domačinom Jožetom Štravsom, pa sta vendarle obiskovala tudi neko domačo slikarsko in podobarsko šolo, katere glavni učitelji so bili po-

Iljanski Šubici in idrijski Jurij Tavčar. Delali in učili so se eden pri drugem. Začetke njihove obrti je težko zarisati, morda bi njihove korenine lahko iskali v krogih beneške republike (S.Stanič, 1924).

Cerkveni naročniki so se v tem času zgledovali po italijanskih vzorih in z gostoljubjem privabljali umetnike. Ker pa na podeželju denarja ni bilo na pretek, umetnostnih zamisli niso uresničevali kiparji iz prvih vrst, temveč nadarjeni domačini. Tako so izdelki »ljubljskega baroka« dobivali prizvok podeželja in upodabljali domača čustvovanja.

Janez (Ivan) Štravs je omenjen v letih 1723 in 1732, kot rezbar v Cerknem. O njem govorita urbar in račun za novi oltar sv. Ane (S. Stanič, 1924). Poleg njega so omenjeni še štirje Štravsovi pomočniki, pomočnik Valentin iz Ljubljane in delavca, ki sta bila morda iz Vidma: Tomaso Tirolese in Floriano Bonificane.

Domačin **Jakob Rasket** (1833 ali 1836–1883) se je rezbarstva in podobarstva učil že v mladih letih pri mojstru Juriju Tavčarju v Idriji, kjer je kasneje odprl svojo delavnico. Kot vsi tedanji mojstri je Rasket ustvarjal hkrati kot podobar, pozlatar ter slikar na platno in na sveži omet, odločal pa je tudi o arhitekturni zgradbi svojih oltarjev (I.Močnik, letnica neznana). Za cerkev sv. Ane je izdelal glavni in dva stranska oltarja, oltarne slike sv. Frančiška Ksaverija, smrt sv. Jožefa in smrt sv. Štefana, slike na spovednicah in Božji grob.

Rasketov učenec **Matevž Dežela** iz Ledin, je kasneje delal z Jožefom Štravsom. V cerkvi sv. Ane je njegova skupina kipov v glavnem oltarju.

Jožef (Josip) Štravs, duhovit mož, počasen, vendar vesten delavec, se je rodil desetletje (leta 1843) za Rasketom v Ravnah pri Cerknem. Tudi on se je kot deček učil podobarstva pri mojstru Tavčarju v Idriji. Čeprav kot podobar Rasket ni nikoli dosegel, je imel vedno polno naročil tako na Kranjskem kot tudi na Dolenjskem. Okoli leta 1875 je odprl v Cerknem lastno delavnico »pri Tišlerju«, kjer je imel stalno polno učencev. Umrl je v Cerknem leta 1902. V cerkvi sv. Ane nima večjega dela, večino njegovih del lahko vidimo v cerkvi sv. Jerneja v Cerknem.

Od leta 1897 do 1900 je bil med Štravsovimi učenci podobar in pozlatar **Franc Peternelj** (1883–1951), rojen pri Cinku »u Ciguncu«. Učil se je še pri Čadežu in Pengovu. V letih 1910 do 1913 je za cerkev svete Ane izdelal nove okvirje za križev pot in ograjo za kor. Peternelj je kasneje zamenjal dleto s fotoografskim aparatom in z njim v času do leta 1930 beležil vse pomembnejše dogodke v Cerknem (I.Leskovec, 1985).

Matevž Kokelj (1859–1927) je bil doma na Robidenskem brdu (Novaki). V cerkvi sv. Ane sta njegovo delo stari spovednici.

Martin Mažgon je za sv. Ano izdelal današnji leseni spovednici.

Dve sliki v cerkvi sv. Ane sta delo našega najpomembnejšega mojstra baročnih oltarnih podob in portretov Fortunata Berganta (1721–1769).

Podobar in pozlatar Franc Peternelj (1883–1951)

Italijanski slikar Giulio Quaglia, ki je poslikal Ljubljansko stolnico, je verjetno avtor fresk, ki so bile naslikane na fasadi sv. Ane. S to poslikavo je nastal vzorec za vrsto kasnejših poslikav domačih mojstrov.

Umetnine

Seznam umetnin pri sveti Ani je dragocen in zanimiv. Med umetninami sta nedvomno najpomembnejši dve oltarni sliki Fortunata Berganta. Pri tem ne smemo pozabiti del, ki nosijo ime umetnikov iz naših hribov.

Že omenjeni cerkveni urbar sv. Ane iz leta 1732 (S.Stanič, 1924) vsebuje račun za postavo novega oltarja sv. Ane. Od kje je bil prejšnji oltar, ne vemo. Tudi usoda tega oltarja ni znana.

V cerkvi je danes pet oltarjev. Trije so leseni, dva sta marmornata: glavni oltar in štirje stranski, ki so razporejeni v nišah cerkve. Kdo je izdelal marmornata oltarja, ne vemo. Trije leseni oltarji so delo Cerkljana Jakoba Raspeta.

Leta 1865 je cerkljanski dekan Anton Jeram naročil pri prijatelju Jakobu Raspetu izdelavo velikega glavnega oltarja. Raspet je delo prevzel in ga končal v enem letu. Oltar je lesen in posvečen sv. Ani. Oblikovan je v poznobaročnem slogu z neoklasicističnimi prvini. Oltar se dviga do visokega prezbiterja oboka in skoraj izpolnjuje njegovo širino. Njegovi stebri so marmorirani v zelenkastih in rdečkastih tonih in posnemajo konstrukcijo kamnitih stebrov.

Glavni leseni oltar je delo Jakoba Raspeta. Levo kip sv. Boštjana, na sredini glavna oltarna slika in desno kip sv. Roka. Foto: Vinko Tavčar

V oltarni atiki se nahaja izvirna Raspetova oljna slika sv. Frančiška Ksaverija, ko krščuje Indijance (tudi Indijce). V obsežni centralni oltarni niši med dvema stebroma so v vdolbini (t.i. tron) kipi sv. Ane, Marije z Jezusom v rokah in sv. Joahima. Skupina je nepomembno, grobo delo Raspetovega pomočnika Matevža Dežele (l. Močnik, letnica neznana).

Ta skupina je prekrita z glavno oltarno sliko, ki jo ob večjih cerkvenih praznikih odmaknejo. Glavna oltarna oljna slika na platnu predstavlja klečečo sv. Ano in sv. Joahima. Med njima je Devica Marija. V oblakih nad njimi je Bog Oče z angelci. To je delo velike vrednosti, avtor pa je neznan slikar beneške šole iz konca XVII. stoletja. Med vojno je bila slika poškodovana in kasneje verjetno preslikana. Pred približno 15 leti jo je obnovil restavrator.

Na levi strani oltarja stoji Raspetov kip svetega Boštjana, njegovo najboljšo delo, na katerega je bil po izročilu tudi sam najbolj ponosen. Na desni strani je kip sv. Roka.

Od oltarja si z desne sledijo:

Sv. Boštjan, privezan za drevo je Raspetovo najboljšo delo. Foto: Vinko Tavčar

V prezbitერიju visita oljni sliki na platnu Fortunata Berganta. Prva prikazuje sv. Antona Padovanskega (Puščavnika), druga predstavlja škofa Volbenka na oblakih. Na zadnji je Bergant podpisan desno spodaj na ogrinjalu: Wergant pinxit 1766. Obe sliki sta bili prenovljeni in razstavljeni na Bergantovi razstavi 1959 leta v Ljubljani. Okvirja slik sv. Antona in sv. Volbenka je izdelal podobar matevž Kokelj leta 1903.

Pod prižnico, ki je delo Jakoba Raspeta, je stara spovednica. Izdelal jo je Matevž Kokelj.

Glavna oltarna slika je delo neznanega slikarja iz konca XVII. stoletja. Foto: Vinko Tavčar

Kip sv. Roka. Leseni stebri oltarja so poslikani in dajejo videz marmornatih. Foto: Vinko Tavčar

V prvi desni stranski niši je lesen Jožefov oltar, ki ga je izdelal Jakob Raspeta. Z njim je le ponovil obliko starejšega baročnega marmornatega oltarja na levi strani. Osrednja oljna slika na platnu je kopija po originalu nemškega slikarja Kremser-Schmidta iz leta 1866 in predstavlja umirajočega sv. Jožefa. naslikal jo je Raspeta, ki mu (S. Stanič, 1921) sicer manjka originalnosti, zato pa so toliko boljše njegove kopije. Oltar sodi v prvo polovico 18. stoletja.

V drugi desni niši je spovednica. Leta 1903 jo je izdelal mojster Martin Mažgon. Slika sv. Antona Padovanskega v obliki medaljona, ki krasí spovednico, je delo Jakoba Raspeta.

V tretji desni niši stoji lesen oltar, delo Jakoba Raspeta. V osrednjem delu je slika, ki predstavlja kamenjanje sv. Štefana. Po originalu nemškega slikarja Kremser-Schmidta jo je naslikal Jakob Raspeta.

Od prezbiterija si z leve sledijo:

Pod kipom Srca Jezusovega je stara spovednica Matevža Koklja.

V prvi levi niši je oltar, posvečen Rožnovenski Materi božji. Izdelan je iz marmorja z inkrustacijami. Tu je tudi slika Rožnovenske Matere božje neznanega slikarja.

V drugi levi niši je spovednica, delo mojstra Martina Mažgona. Oljna slika v obliki medaljona na spovednici predstavlja sv. Miklavža. Naslikal jo je Jakob Raspet.

V tretji levi niši stoji marmornati oltar. Slika v osrednjem delu oltarja predstavlja sv. Florijana neznanega slikarja.

Razstavljeni Božji grob, ki je poslikan na les in platno, je še eno Raspetovo delo.

Slike križevega pota so delo profesorja Kuglerja, kopije po Führichu. Razmeščene so deloma po stenah prezbiterija, deloma pa na pilastrih v ladji. V letih 1910 do 1913 je Franc Peternelj izdelal okvirje za nov križev pot, ki so stilistično podobno oblikovani kot okvirja obeh Bergantovih slik. Peternelejeve risbe so ohranjene v cerkljanskem muzeju. Stari križev pot so leta 1913 oddali v podružno cerkev v Zakriž.

Oljni sliki mojstra baročnih oltarnih podob Fortunata Berganta. Levo sv. Anton Padovanski, desno škof Volbenk na oblakih. Okvirja slik je leta 1903 izdelal Matevž Kokelj. Foto: Vinko Tavčar

Ograja kora je prav tako delo Franca Peternelja. Tudi risbe kora so v muzeju.

V pilastru, na katerega se naslanja kor, je na večjem podstavku kip nadškofa dr. Frančiška Sedeja (1854–1931), zavednega Cerkljana. Kip je leta 1932 iz belega marmorja izdelal Gorše. Nad njim je med lokoma kora vzdian reliefni Sedejev grb.

Na fasadi cerkve so bile v sedmih nišah freske. Največja v zgornjem delu je predstavljala Marijino vnebovzetje. Domnevajo, da jih je naslikal italijanski slikar Giulio Quaglia, ko se je iz Kranjske vračal preko Cerkljanske domov (l. Močnik, letnica neznana). Zaradi slabega stanja je freske na jesen leta 1912 (1911 ?) prenovil domačin, učitelj, malar in kasneje fotograf Metod Peternelj. Ljudje pripovedujejo, da je tri dni po prenovi prišel s Porezna močan dež z vetrom in vse uničil. Leta 1956 so freske prebelili.

Spremembe in dograditve

Podatkov o popravilih cerkve pred drugo polovico 18. stoletja nimamo. Potrebno bi bilo prebrati listine, ki čakajo shranjene in urejene v cerkvenem arhivu. V začetku večjih posegov na skorajda novi cerkvi verjetno ni bilo. Dekan Ivan Murovec, doma iz Podmelca, ki je nastopil službo v Cerknem leta 1893, je napisal kroniko, v kateri so naslednji podatki o cerkvi do leta 1904.

Zidarski mojster Peter Bevk je leta 1894 izdelal načrt za prizidanje žagrada oz. zakristije (načrt je shranjen v cerkvenem arhivu). Leta 1896 so podrli stopnice na kor, ki so stale v cerkvi zadaj na levi strani in naredili nove pod zvonikom. Leta 1899 so prepleskali vso cerkev sv. Ane zunaj in znotraj. V juniju 1900 je udarila strela v cerkev s tako silo, da je razdrla zidovje ob oknih v prezbiteriju.

Leta 1903 so odstranili stranska oltarja sv. Antona in Volbenka, ki sta bila v slabem stanju, in na njuno mesto postavili novi spovednici. Nad spovednici so postavili slike odstranjenih oltarjev, sv. Antona in sv. Volbenka. Istega leta so na skrhanih tlak iz domačih skal položili nov, šamotni tlak (kronist ne omenja, ali je bil v prejšnjem tlaku pokrov grobnice).

1904 leta je občina izdelala železno ograjo in stopnice pred cerkvijo. Cerkev pa ji je odstopila vso cerkveno zemljo, ki je segala na »na ta star plac«.

Podatke o spremembah in dograditvah cerkve po letu 1904 je zbral dekan Stanko Medvešček.

Okrog leta 1908–1910 je dobila cerkev novo bakreno špico zvonika. Po ustnem izročilu so hkrati z zamenjavo špice zvonika tudi prestavili uro, ki je danes višje. Načrt za novo špico je izdelal Franc Peternelj, shranjen je v cerkljanskem muzeju. Zvonik so po pripovedovanju znižali na današnjo višino 50 m. Leta 1911 so rumenobelo prebarvali cerkev znotraj in zunaj. Obnovili so freske na fasadi.

Stari križev pot so leta 1913 prodali v Zakriž in postavili novega, kopije, ki so delo prof. Kuglerja.

Vsa ta popravila so povzročila nemalo hude krvi med ljudmi. Dekan Murovec je potožil, da je dobival celo anonimne smrtno grožnje na ta račun. Nadškof Sedej pa piše: »Podpisani se nadja, da bo zdaj konec popravil pri župni cerkvi sv. Ane.«

Naslednik, dekan Ivan Kunšič, je imel med I. svetovno vojno v cerkvi vojaško bolnišnico. Prvega maja 1917 je moral oddati avstrijski vladi srednji in veliki zvon. Italijanska vlada jih je vrnila okoli leta 1929.

Leta 1927 so za nadškofovo zlato mašo prebarvali cerkev zunaj in znotraj. 1932 leta so postavili doprsni kip nadškofa Sedeja.

Zvonove so pobirali tudi Italijani. Leta 1941 so pri sv. Ani vzeli srednji zvon. Po vojni je bilo napisanih mnogo prigrasitev vojne škode, Italija je vojno odškodnino plačala, zvonov pa le ni bilo...

Med bombardiranjem v letih 1943–44 je bila cerkev zelo poškodovana. Uničena je bila streha, stolp preluknjan s krogli in razkrito pročelje. V bližini prezbiterija je počil obok, obstajala je resna nevarnost, da bi se udrl. Ljudje so vse za silo zakrpali z lesom in ga kasneje zalili z žveplom. Ker po vojni ni bilo kritine, jo je dekan Mozetič prekril z opeko šele leta 1948.

Leta 1951 so cerkev znižali v slemenu za 2,8 m.

Leta 1956 je dekan Mozetič z republiško pomočjo popravil in obnovil čelno fasado na cerkvi in istočasno z dovoljenjem Zavoda za spomeniško varstvo Ljubljana prebelil zelo slabo ohranjene freske na fasadi.

Leta 1959 so v notranjosti cerkve popravili razpoke in jo preslikali.

Leta 1974 je restavrator Izidor Mole popravil oltarno sliko sv. Ane.

Oba potresa leta 1976 sta cerkev precej poškodovala. Istega leta so prepleskali fasade in zvonik.

Leta 1986 so obnovili štukature na obokih in sliki Fortunata Berganta iznad stranskih oltarjev prestavili na desno stran prezbiterija.

Sveta Ana danes

Zavod za spomeniško varstvo je predlagal popolno varovanje spomeniškega kompleksa zunanjščine, notranjščine, opreme ter nekaterih parcel, kjer so prepovedane vse novogradnje, predelave objektov pa so možne le ob soglasju spomeniške službe.

Leta 1986 je dala cerkev na novo pozlatiti in restavrirati kipa sv. Roka in sv. Boštjana. Prav tako so na novo pozlatili angela na prvem in tretjem desnem oltarju ter angela nad prižnico. Z deli nadaljujejo.

Orgle na koru pri sv. Ani so zelo stare. Temeljito jih je leta 1849 popravil Jurij Lipnik iz Celja. Popravljali so jih tudi še kasneje. Leta 1929–30 je tvrdka Valiček temeljito popravila orgle in jih predelala na pnevmatični sistem. Uradno jih je pregledal V. Vodopivec. Letos zbira cerkev prispevke za popravilo orgel, dodali pa bi radi poleg šestnajstih registrov še osem novih.

Za leto 1990 je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice dobil od Republiškega sekretariata za kulturo le manjša denarna sredstva, ki jih je namenil popravilu cerkvenih orgel. Ker je streha sv. Ane potrebna popravila, je za leto 1991 ZVNKD Nova Gorica dal v načrt njeno obnovev.

Nekaj misli

...cerkveni arhiv je po tematiki uredil bivši dekan Stanko Medvešček, vendar so dokumenti neprecenljive vrednosti shranjeni v leseni omari. Naključni požar lahko danes uniči zgodovinske podatke nekaj sto let o Cerknem in Cerkljanih, prav tako kot se je to zgodilo okrog leta 1780...

Cerkev sv. Ane s čudovitimi freskami pred letom 1908, ko so špico zvonika zamenjali z novo in hkrati prestavili uro višje

...verjamem, da bi strokovnjaki licu sv. Ane lahko vrnili freske...

...in ko si takole skupaj s staro mamo ogledujeva stare fotografije Cerknega, se ji stoži po tistih časih in podobi Cerknega. Meni tudi...

Cerkev sv. Ane pred letom 1959, ki so freske prebelili

Zadnja desetletja prazna in žalostna zunanost lica sv. Ane

Literatura

- Fister, Peter: 1986, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, 439 str., Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Keber, Janez: 1988, Leksikon imen, 480 str., Mohorjeva družba, Celje.
- Leskovec, Ivana: 1985, Peternelj Franc, Primorski Slovenski leksikon, 11 snopič, Omersa, Pirjevec, Goriška Mohorjeva družba, Gorica.
- Medvešček, Stanko: 1968, Seznam umetnin pri sv. Ani v Cerknem, tipkopis, arhiv muzeja Cerkno.
- Medvešček, Stanko: 1978, Umetnostna zgodovina cerkve sv. Ane v Cerknem, Najstarejša zgodovina cerkljanske župnije in Podatki o gradnji sedanje cerkve svete Ane. tipkopis, 11 str., arhiv muzeja Cerkno.
- Močnik, Ivana: letnica neznana, Jakob Raspet cerkljanski podobar, tipkopis, arhiv cerkve sv. Ane.
- Rutar, Simon: 1882, Zgodovina Tolminskega, faksimilirana izdaja leta 1972, 333 str., Nova Gorica.
- Stanič, Stanko: 1921, Dva cerkljanska umetnika, Mladika, arhiv muzeja Cerkno.
- Stanič, Stanko: 1924, Iz zgodovine upodabljaljoče obrti na Goriškem, fotokopija članka iz Jadranskega almanaha za leto 1924. Naša založba, Trst
- Šumi, Nace: 1969, Ars sloveniae, Baročna arhitektura, 67 str., Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Uršič, Borut: 1980, Evidenčni list spomenika ž.c. sv. Ane, Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica, arhiv muzeja Cerkno.
- Vrišer, Sergej: 1983, Baročno kiparstvo na Primorskem, 238 str., Slovenska matica, Ljubljana.

R. ŠKOCIĆ

Knap III.
Jedkanica, 1989

JOŽKO BAVCON, RAFAEL TERPIN

KRANJSKI JEGLIČ

Kaj je z njim?

Pravijo, da spada med zelnate trajnice. Zeleni, svetleči, naro-be jajčasti listi tvorijo listno rozeto. Iz nje se na betvi dviga kobulasto sestavljeno socvetje. Cvetovi se bahajo z različnimi barvnimi odtenki: od roze do rdečevijoličaste. Število cvetov v kobulih je različno, od samo dveh do petnajst ali celo trideset. Betva je sedem do petindvajset centimetrov dolga, v spodnjem delu rahlo, v zgornjem pa močnejše rdečkasto obarvana. Cvetni peclji in čaša so rdeči. Cvetno žrelo je običajno obsuto s poprhom in ima goste žlezne laske.

Leta 1989 je izšla predvsem botanikom dragocena knjiga, ki nosi naslov Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semenk SR Slovenije. V njej avtorja Tone Wraber in Peter Skoberne predstavljata ogroženost slovenske flore. Kranjski jeglič se ravno tako nahaja v njej. Pridružujeva se misli avtorjev, da ta naša primula sicer ne spada med ogrožene vrste, vendar ker je endemit, ki raste samo pri nas, je le nam zaupano njeno varstvo. Tega so se dobro zavedali že na začetku našega stoletja. Paulin je leta 1906 napisal pomembno, žal v rokopisu ostalo razpravo »Ober botanische Naturdenkmaler in Krain« po tujih izhodiščih, vendar z domačimi primeri (Tone Wraber, Peter Skoberne). V tej razpravi je utemeljil posamično varovanje devetih rastlin. Med njimi tudi kranjskega jegliča.

Na Idrijskem (in Cerkljanskem), kjer ima rastlina najobširnejše in najbogatejše rastišče (tudi klasična), smo se do nje nekdanj vedli kar grobo. Trpeli so običajnim »turistom« dostopni vrtički. Lovcem se je zdelo pohvalno prinesiti z Jelenka pušeljca. Planinci smo se le stežka rešili neverjetne domene, da tri rožce (pozneje eno) vsakdo pa le sme utrgati. Z vsesplošno rastjo človekove popotne kulture prav počasi prihajamo do edino smiselne zavesti, da nam kaže najredkejše dragulje stare matere narave le z očmi občudovati – tam, kjer so doma.

Kranjski jeglič – slovenski endemit – ima pri nas obilico znanih in neznanih rastišč. O razširjenosti kranjskega jegliča na Idrijskem in Cerkljanskem se pravzaprav ne ve dovolj. Rastišča se med seboj hudo razlikujejo. Rastlina je praviloma prebivalec senčnih, skalnih in vlažnih grap.

Nekateri taki predeli so:

- 1 Divje jezero
- 2 Strug
- 3 Soteska Belce
- 4 Grape, ki sekajo Gamsarico
- 5 Ostenje pod Tisovcem
- 6 Gornji del Bedrove grape in bližnje skalnate stene
- 7 Kramaršca (Gornja Idrija)
- 8 Soteska Suhe Idrije
- 9 Manjški z bližnjimi grapami
- 10 Dolina za idrijskimi klavžami
- 11 Soteska Trebušice
- 13 Makčeva grapa (Gorenja Trebuša)
- 14 Pršjakova grapa (Gorenja Trebuša)
- 15 Gačniška grapa (Dolenja Trebuša)
- 16 Jelenk in Kendove robe
- 17 Masorska grapa
- 18 Otuška grapa (Krnice)
- 19 Gornji del Hotenjske doline
- 20 Ssevniška grapa in ostenje pod cerkvijo sv. Ivana (Šebrelje)
- 21 Gornji del Struženske grape (Stopnik)
- 22 Utrška grapa (Stopnik)
- 23 Grapa med Plešarskim vrhom in Idrijo (Dolenja Trebuša)
- 24 Ostenje pod Gabrovim brdom nad Hotenjo (Dolenja Trebuša)
- 25 Stene in skalnate grape pod Hudournikom (Vojsko)
- 26 Rastišče v bližini Orehka
- 27 Del soteske ob Poreznici (Zakojca)
- 28 Cerkovna grapa (Sp. Idrija)
- 29 Klavžarica (Kanomlja)
- 30 Obrobje Smrekove drage (Trnovski gozd)

Drugo skupino tvorijo rastišča v bukovem ali mešanem gozdu in na osojnih travnikih, daleč stran od tekočih vod:

- 1 Jelenk
- 2 Rupe med Hudournikom in Vojšico (Vojsko)
- 3 Obrobje senožeti v okolici Vojšičarja (Vojsko)

- 4 Špik nad Črnim Vrhom (Na našem ozemlju najjužnejše rastišče vse bolj in bolj zamira)
- 5 Zanemarjena senožet za vrhom Kobalovih planin
- 6 Gozdnato rastišče na Rodnah (nad Reko)

Najredkejša in za našo imenitnico najbolj nenavadna so rastišča na suhih, k soncu odprtih travnikih. Nekatera poznamo:

- 1 Jelenk
- 2 Rodne (nad Reko)
- 3 Medvedov travnik (Vojsko)
- 4 Vojšica (Vojsko)

Vsako predalčkanje je mrharija. Od srca nam gre zato na smeh, ko pomislimo na Kucelj nad prifarsko cerkvijo, ki ne sodi v nobeno od naštetih skupin. O rastiščih je treba reči še naslednje: osojne lege so največkrat hkrati severne (Strug, obe Trebuši, Stopnik...). Najbogatejši, povejmo – mokri vrtovi, so skoraj vsi obrnjeni na sever. Rastline cvetijo v grapah in po senčnih stenah slabotneje, imajo tanka vitka stebela s skromnim socvetjem, ki so rada šibkejše obarvana. Njihovo cvetenje je redno, vsakoletno, pomladanske zmrzali jih ne dosežejo.

Drugače je z jegličem, ki živi na odprtem ali celo suhem zemljišču. Podvržen je mrazu in muhavostim zgodnjih pomladi. Cvete neredno, različno močno. Ob najboljših pogojih požene najbujnejše, ima bogato socvetje, močne in krajše betve. Krepke, tudi temnejše škrlatno rdeče barve so v prvi še otrpli pomladi nezgrešljive, še posebej, če se cvetenje zlije v blazine. Robovi venčnih listov zmorejo biti valovito nakodrani.

S pisanostjo svojih življenjskih okolij se brani tudi kranjski jeglič. Nobene, še tako zanikrne vremenske razmere ne onemogočijo vseh rastlin. Marsikatero pomlad naletimo na cele kolonije poškodovanih rastlin predvsem na Vojskarskem, delno tudi na Jelenku in Rodnah. Kadar pa nastopi kranjsko leto, je vredno vzeti pot pod noge.

Rastišča smo našli le z malo besedami. Zanesljivo niso vsa. Čakamo celo na nova odkritja. Le nekaj let je, kar vemo za ona na Cerkljanskem, na desnem bregu Idrije. Rastline, ki cveto v globoki soteski Zakojških grap, so prišle najdlje na sever. (Toliko zaenkrat vemo).

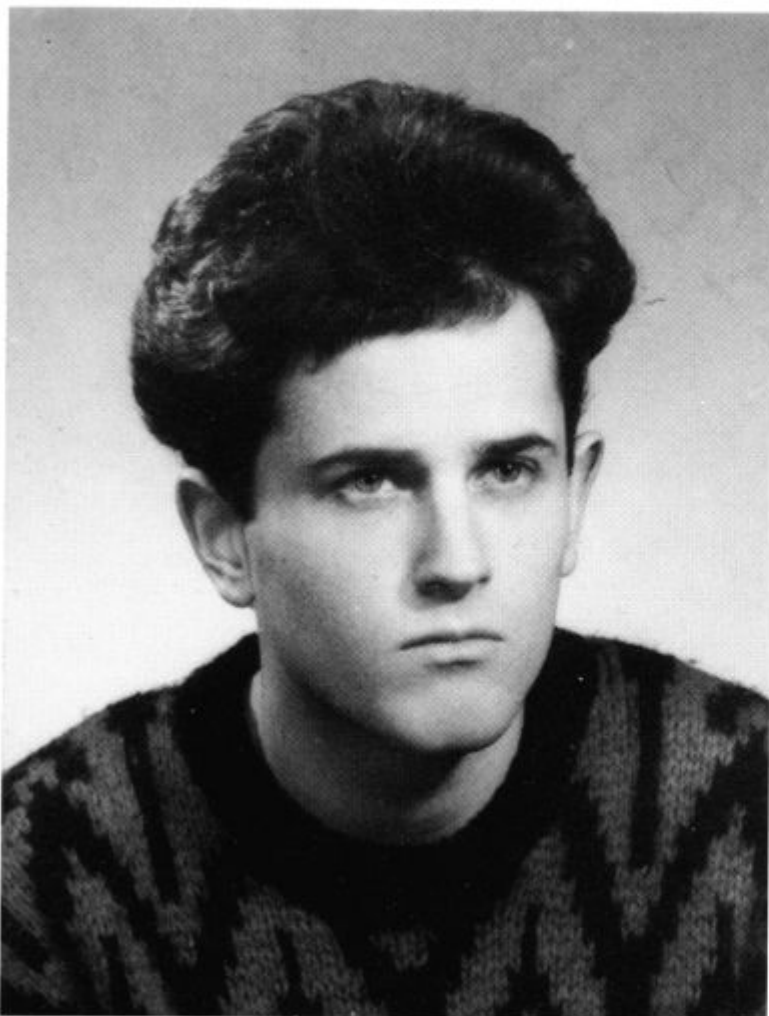
Še to: Kranjski jeglič nas vsako pomlad vabi v goste. Obiščimo ga na domu. In kot se spodobi: Brez zlih namenov!

R. ŠKOCIĆ

Hommage à Augustin
Jedkanica, 1990

LITERATURA

ROBI PAJER

Rodil sem se oktobra, leta 1966 v Idriji, kjer sem obiskoval osnovno in srednjo vzgojiteljsko šolo. Po letu dni počitnic na soncu v Piranu, sem se vpisal na »Višjo šolo za socialne delavce« v Ljubljani, kjer sem trenutno absolvent.

Besedne sestavljanke pišem par let, do sedaj pa sem jih objavljaj v dijaškem glasilu »JUPITER«, študentskem listu »KORAKI« (VŠŠD) in literarnih revijah »FONTANA« in »MENTOR«.

ŽELJE:

- pesniška zbirka (nekoč morda),
- Evropa (čimprej),
- obstanek nogometašev Olimpije v prvi ligi ter napredovanje košarkarjev Iskre Idrije v 1. SKL (za vsako ceno).

V Ljubljani, 01.03.1990 (točno ob poldne)

Pečat

*Na čelo
sem ti udaril pečat
s prsti
sem te prebadal
z besedami
psoval
s svojim ptičjim mlekom
zalival
in si
rasla
in si
zrasla
kot lepotica
petunija.*

Slovo

*Dal sem ti
vrtnico
rudečo,
nogo,
lepe pozdrave
in solzo na oči.
Zaudarjalo je
po slovesu.*

Beltinškim Romom

*Beda
v dolgih,
mrzlih
beltinških nočeh,
toplina
v velikih,
črnih
ciganskih očeh.*

Tujec

*Sem tujec
ki ti je
vzel nedolžnost
in zabil
žebelj med oči.*

*Se še spominjaš,
kako sva plavala
v rdeči reki.*

Impotenca

*Zbujam ti strah.
Solze dušiš
na vzglavju.
Rjuhe
so tople.
Kako
nepomembna noč,
impotenca
jo kličeš.*

Za lepšo prihodnost

*Zbujaš se
v meglenem jutru,
takrat,
ko mraz zaboli
in ti prepolni avtobusi
pohodijo stopala,
ko ti radio
žvižga melodijo
za lepšo prihodnost.*

Pazi se

*Preslišal bom
vse besede,
ki jih boš izrekla.
Bojkotiral bom
tvojo kuhinjo
in vsak dan
natepaval jajca.
Tvojega puloverja
sploh ne oblečem več.
Zažgal bom
tudi vse slike,
ki si mi jih dala
za spomin.
Pazi se!*

Nocoj (ni ničesar)

*Nocoj
ni ničesar,
niti lune
da bi lajal vanjo,
ne nje,
da bi se nad kom
izživljal.*

Odhajanje

*Besede
bom zalepil z molkom,
hanzaplant
potegnil čez oči,
zaklenil za sabo,
odšel.*

Dnevnik

*Luč sem upihnil.
Prepozno in
prenaporno za oči
je buljiti
v neumnost črk
minulega dne.*

Nedeljsko športno popoldne

*Obračaš se stran.
Skozi vrata
vodi tvoja pot.
Ne zamerim ti.
Preveč je vsega.
Nisem,
kar si pričakovala,
in Olimpija
je danes spet izgubila.*

Nad nama

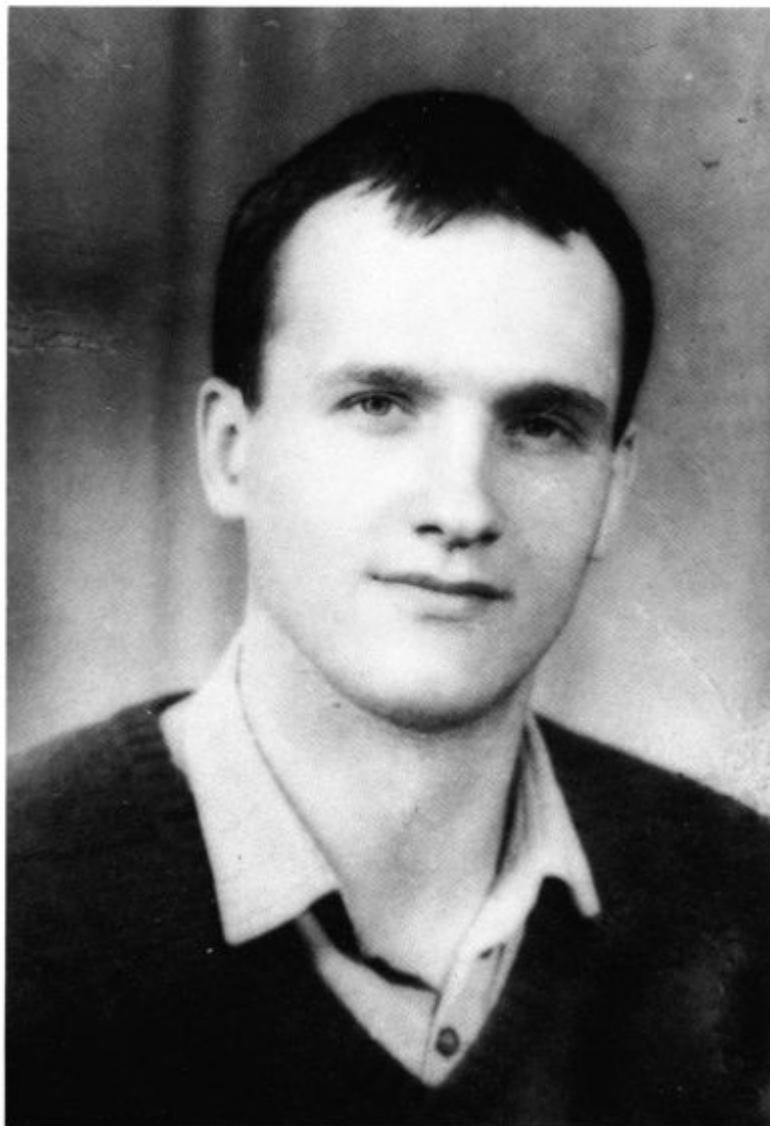
*Drugačna
si nocoj, draga.
Drugačen
je tvoj obraz
in jamica na bradi.
Drugačna luč
sveti na naju.
Čudni časi so
in v svežih rjuhah
je fuk bolj hrapav.*

Tega lepega dne

*Oblaki
so prekrili ta dan.
Na pločnikih
ne srečujem nič novega.
Dežne kaplje
spirajo prah s ceste,
spirajo umazanijo
z mojih las.*

Zelena

*Iz dna duše,
z vsem srcem
ga potegnem
iz sebe,
ga razprostrem
pred vašimi nogami
in vam zaželim
vse najboljše.*

JANEZ PODOBNIK

Rojen sem bil 17. septembra 1959 v Ljubljani. Po osnovni šoli v Cerknem in gimnaziji v Idriji sem se vpisal na Medicinsko fakulteto v Ljubljani in leta 1984 absolviral. Sedaj delam kot splošni zdravnik v ambulanti v Cerknem, v domačih krajih, med svojimi ljudmi. To dejstvo predstavlja zame nov izziv, istočasno pa vzpostavlja zaradi domačnosti in prijateljske bližine posebne odnose med menoj in ljudmi, ki jih spremljam kot zdravnik.

Prav bližina človekovih notranjih razpetosti, ki jih vsaka bolezen na drugačen način odpre v človeku, me je izzvala, da poskušam mnoga srečanja s človeškim trpljenjem ubesediti. Do sedaj sem se v tej zvrsti poskušal le z objavo dnevniških zapiskov v reviji 2000.

Priznam, da me delo zdravnika zelo zaposluje in je potrebno nemalo urejenosti, da redno beležiš svoja doživljanja.

Tako tudi upam, da ti kratki zapisani spomini niso zadnji.

IZ ZDRAVNIŠKE TORBE

Sedela je, vsa zgrbljena, odeta v črnino. Pogledala odsotno skozi okno, kot da bi čakala čas, ki bi se ustavil, in proseče dejala: »Bi lahko dobila zdravstveni karton mojega sina, da bi ga odnesla domov?« »Zakaj ga rabite?« jo presenečeno vprašam, čeprav slutim odgovor. »On ga ne potrebuje več, pred tremi leti mi je umrl. In tudi vi nimate kaj početi z njim.«

»Tega ne smem, je lahko celo kaznivo,« ji rečem in mi je nerodno. Vstane, me pogleda in zažari, kot da je našla rešitev: »Pa vsaj kakšen izvid, da ga včasih preberem. Če je mogoče tistega, ko je bil že zelo bolan in se iz bolnišnice ni več vrnil.«

Obljubim ji.

Odide. Vesela, kot da je dobila nekaj velikega.

V ordinaciji ostanem sam. Je mogoče? Le neznaten zdravniški izvid ima lahko tako velik pomen. Je res to le goli spomin?

Zazdelo se mi je, da sem bil priča dotika ljubezni in spomina. In kot da sem zaslutil, da se tako začenja občestvo umrlih in živih.

* * *

Neozdravljivo bolan. Tista težka in odvrtna diagnoza.

Vem, da mu nihče ni tega naravnost povedal.

On ve. Tudi ljudje okrog njega, ki ga imajo radi, to vedo. Kot da vse stvari v sobi, kjer leži, govorijo le o tem.

Danes sem bil prvič, odkar se je vrnil iz bolnišnice, pri njem doma, v njegovi grapi. S težavo sem z avtomobilom pririnil po ozki, zasneženi poti. Turoben dan je bil. V torbi sem nosil odpustnico, na kateri je bilo na koncu hladnokrvno napisano: »Zaradi težkega stanja bolnika ne naročimo več na kontrolni pregled.«

V kmečko izbo so mu prinesli posteljo in jo postavili ob peč. »No, kako izgledam,« me takoj pobara. Kot da me hoče prehiteti v odgovoru, prepričujoče nadaljuje: »Res sicer, da so me preizkave izčrpale, a sedaj zgleda, ker so me poslali domov, da so končno le odkrili diagnozo in bom kmalu ozdravel.«

V spominu sem ga videl, ko se je pred dvema mesecema po dolgih letih le odločil in obiskal zdravnika. Že takrat, ko mi je opisoval svoje težave, je slutil. S posebno ljubeznijo mi je govoril o svoji grapi. Le slutnja poslavljanja se mu je ugnezdila v očeh.

Pogledam ga. Močno je uplahnil, rumenosiva koža, v utrujenem pogledu se je slutnja prelevila v strah.

Iz torbe vzamem odpustnico.

»Ali je kaj posebnega tam zapisano?« me vpraša.

»Ne, ne, samo napotki za zdravila, pa še to so zdravniki pripisali, da zaenkrat kontrola ne bo potrebna,« mu odgovorim in takoj mi je žal, da mu to omenjam.

»Dobro se počutim, v parih mesecih bom že sam zmogel do avtobusa, da vam v tej zimi ne bo treba prihajati tako daleč v našo grapo«, govori s tresočim glasom in prosi čaja.

Žena ga posluša, zavzdihne:»Ozdravel boš, če boš več jedel. Le zakaj si toliko časa odlašal?«

On zamahne z roko, si popravi razmršene lase in me pogleda: »Ali res nisem naročen na kontrolo? Čudno.«

Poskušam nekaj odgovoriti, a me reši sin, ki mu prinese skodelico čaja. Nato se pogovarjamo o vsakdanjih rečeh.

»Če bo slabše, me pa ponovno pokličite,« rečem bolj ženi kot njemu.

Odločno me pogleda:»Zakaj bi moralo biti slabše. Mar zato, ker me oni tam v Ljubljani nočejo več videti. In verjemite mi vendar, da mi res gre na bolje.«

Poslovil sem se. Bil je res turoben dan.

Čez dva dni so ga za zmeraj odnesli iz njegove grape.

* * *

Pridrobila je v ordinacijo.

Sama sem, dolgčas mi je.

To je moja bolezen.

Le lisice in srne so moje sosede.

Vprašujoče je zrla s svojimi drobnimi očmi, kot da bi želela odčarati tisto njeno, samo njeno življenje in ga živeti, z vodo v bližnjem studencu in s hrepenenjem, da bi se vendarle nekaj novega prikradlo v njeno življenje.

Prinesla je dih preprostosti.

To je moja bolezen, da sem stara, kmalu jih bo sedemdeset. Čutim in vem, da ugašam.

Ne more skriti radovednosti. Moj najbližji sosed je umrl, ali je imel raka.

Sedaj mi je neprijetno, ker ji nisem pritrtil, sam vem, da bi obdržala zase.

Prinesla je dih zaupljivosti. Nisem se poročila, nisem uspela težo lastnega bivanja nositi v dvoje. Morda zato, ker nisem bila lepa. Le za hip je odškrtnila zapaha svoje duše.

Dovolj sem vam povedala o sebi. Šla bom nazaj v svoj dolgčas, v svoje senožeti, k svojim srnam.

Ne morem brez vas, brez ljudi v dolini. A tega se zavem le takrat, ko mi je hudo. Zato vas imam tako rada.

Vse bo minilo, je še rekla ob slovesu in odšla. Brez zdravil in receptov.

Prinesla je dih domačnosti. In dan se je olepšal, milina življenja je zapela svojo novo pesem.

* * *

Dežurni.

Posebna razpoloženja, posvečena neki nerazumljivi človeškosti, navdih nemoči in vsemogočnosti obenem, dobrohotnost v srečanjih, spoštljiva hvaležnost, redki trenutki nezadoščenosti ... vpetost v stalno spominjanje

vsega doživetega, malodušje, skrito v nekakšni prešernosti in veseljaškem paberkovanju, oddaljeno pozvanjanje minljivih človeških navez in zavez. Oddaljiti se od trpljenja, ki so naložena tvojim bolnikom, a vendar priznati, da so se vsa dotaknila tudi tebe.

Zdravnikovati ...ponižno, trezno, strastno ...

Prejšnjo noč, ko so pripeljali bolnega otroka, sem začutil, da samo otroške oči ne znajo lagati.

* * *

Bilo je med prazniki, ko proti večeru doma zazvoni telefon. Prijazen glas, opravičujoč, da me nadlegujejo doma in prošnja – naša mama si želi, da pridete na obisk.

Ne morem odreči. Nekako je moja pacientka.

Opravičujoč spogled z ženo, na hitro najden izgovor za sina in že sem v avtu.

Vstopim skozi nizko obokana vrata, krušna peč je nezakurjena, leži v kamri.

Hropeče diha.

»Samo da ste prišli,« reče in me boječe gleda.

Pregledam jo. Razmišljam, kako bi ji obrazložil, da jo lahko reši le še bolnica.

Prehiti me: »Dali mi boste kakšni dve injekciji, pa bom kmalu dobra.«

»Se res počutite, da boste lahko kar doma ozdravela?« jo vprašam. Obraz se ji razjasni: »Kaj tudi vi mislite, da mi ne bo treba v Ljubljano? Tega sem se tako strašno bala.«

Nisem si upal ugasniti plamena v očeh in sem pritrdil: »Kar doma vas pozdravimo.«

Morda jo je prav to pozdravilo. Čez deset dni je že vsa nagajiva prisopihala v ordinacijo.

ANDREJ LUTMAN

0

V vibah vsemirja prihajam.
Sklicale moči so me od vsepovsod
in od vedno za zmeraj, za tu!
Vidim se in svetim s svetlobo, ki svet bo postala.
Sij sem in spuščam se z žarenji v čar zemlje.

10

Globoko v notranjosti skritega ždim.
Prežema me temina in toplota kamenja, prsti.
Maternica in spočetje sem.
V hladnih in suhih nedrih čuvam tekočine kovin.
Molk mi je kri, ko stapljam se z zoro
prav vseh teh snovi.

9

V žarih in leskih se kažem, ko se brizgnem v razplod.
Moj zarod je tkivo stkano iz vrtincev sil.
Vsako rojstvo mi je opoj, vsako spočetje le slast.
Ni števila za množine mojih sadov.
Le prostor je, ki ga polnim in dojim.
Kot pore kože se odpiram in vabim vase.
Vsemu sem tukaj, znotraj in zunaj.
Kdo seže vame?

* Besedilo za kantato »Na struni Merkurja« skladatelja Alda Kumarja, posvečeno 500-letnici Idrije. Kantata je bila prvič izvedena 8. septembra 1990 v Idriji.

8

S hladom in vlago trgujem za lasten blišč,
ki me razkriva iščočim.
V brezupu me najdejo.
Kot vedno zapeljem še globlje jih vase.
Nudim se jim, da v besih rijejo,
da s trdom rjovejo,
da otope od gonov po meni.
V vsem me vidijo, ko se zro.

7

Kar dajam se jim, da me vzljubijo.
Skozi njih se stakam, da sanje puste;
hočejo me! Se zdi jim, da so že prosti vezi,
ki še niso zvezene.

6

Ko se prepredam z vročino neba
in ko se stikam z vlago tal,
izprsim radovanja rasti.
Vse, kar sem, se pne in me nosi.
Sadove mojih sadov sade.
Zvedo za lepoto, ko me časte.
Ko sem v njih, sem tukaj.

5

Skličem se skupaj. Omejim se navzven.
In stran trpko z grozo bežijo
in spet trdno se me drže.
Več lic jim pokažem, da groza jih je,
ko odločitev zdaj njih je sprememba.
Postanem jim ogenj, ki orje z orožjem.
Vem, da me nikdar več ne zapuste.

4

Kot ost jim sijem v nočeh,
ko me razpuščajo po svetu.
Blago vladam jim, ko vladajo,
da poplemeniteni plamte v mrazu in vlagi.
Ljubezen njih je hrabrost, ko trajamo.

/

Zdaj piš sem in zdaj brez oblik.
V duhu zro podobe prikrojene njim;
sohe mečejo uvide v njihove oči.
Tako globoko v meni so, da jim vrnitve ni.

3
Vame usmerjajo korake in hitrosti.
Meja njihovih sem sanj predrznih,
ko mislijo, da me razumejo.
In polni so začudenj, ko se dogajam jim.
S sokom pozabljenih predajanj
jih vodim v spomin in blaznosti.
Zapuščamo se v mraku, ko bedijo nad seboj.

2
So do popolnosti prežeti z mano.
Pomagam vdihniti jim nekaj,
čemur pravijo modrost; in sijejo.
V sivini plapolam s plameni duše.

1
In dvignem se iz njih, ki v telesih so ostali:
kot žarometa lesk; plavobeli tek svetlobe.
Spet čisti žar sem in iskriva luč.
V do popolnosti zamišljenem zrcalu
srepih njih očišč me vidijo.
Ne zapustim jih, ko bedim nad njimi,
ker spet sem vse, kar sem kdaj bil:in bom!

R. ŠKOCIĆ

Daj nam danes naš vsakdanji kruh
Jedkanica, 1990

RAZMIŠLJANJA
EKOLOGIJA
PREDSTAVITVE
RAZISKAVE
INFORMACIJE

LADISLAV PLACER

NEKAJ MISLI OB PETSTOLETNICI RUDARJENJA V IDRIJI

(Skica za zgodovino geoloških raziskav v Idriji)

Ko proslavljamo petstoletnico odkritja ali morda celo odkopavanja živosrebrne rude v Idriji, ne moremo nimo pomena, ki ga je za razvoj domače naravoslovne misli imelo rudarjenje v Idriji. V našem razglabljanju se bomo omejili zgolj na geološki in še to samo na tektonski vidik naravoslovnih raziskav, vendar imejmo pred očmi, da je raziskovanje kompleksen proces, ki je enak v vseh vejah znanosti, zato so dileme v eni od njenih segmentov po svoje univrezalne.

Opis raziskav o geološki zgradbi idrijskega rudišča je pripoved o iskanju resnice, o stranpoteh in zablodah ter uspehih, torej o krivenčasti poti navkreber, ki se mora včasih spustiti navzdol, da bi se lahko povzpela na nov vrh. Zato so tudi napake nepogrešljiv del uspeha, so njegov sestavni del in brez njih bi bila resnica manj bleščeča. Zgodbo o ugotavljanju zgradbe rudišča v Idriji podajamo poljudno, vendar dovolj zanimivo tudi za strokovnjaka.

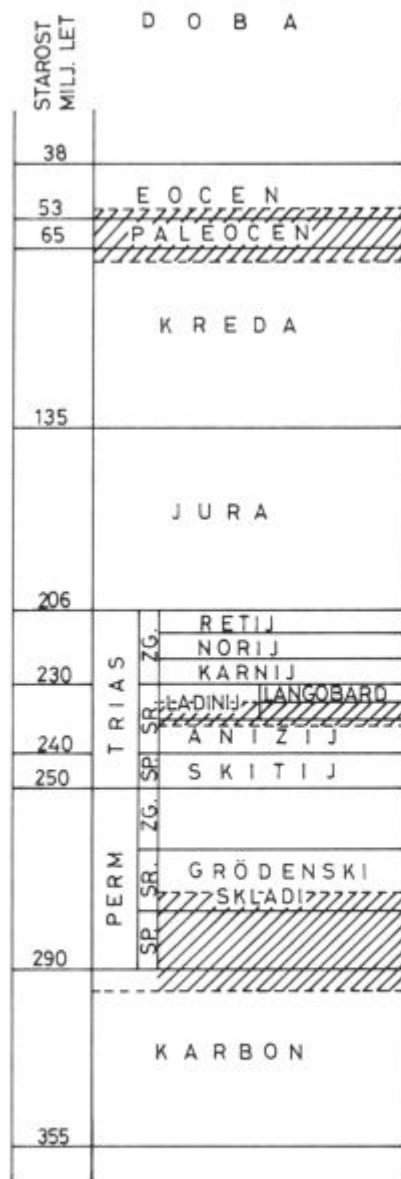
Zgodovina geoloških raziskav v Idriji je še neobdelana tema, ki čaka na potrpežljivega in strokovno podkovanega pisca. Pomembna je zato, ker je v svojem začetnem obdobju hkrati tudi zgodovina slovenskega naravoslovja in del naše kulturne dediščine. Tako poizkušamo s tem sestavkom vzpodbuditi zanimanje tistega, ki bi zmožel strokovni napor in napisal zgodovino geoloških raziskav na Idrijskem ali morda celo naravoslovja v splošnem, potem tistih, ki bi lahko denarno podprli taka prizadevanja in končno pri bralcih, katerim je pravzaprav ves ta trud namenjen.

Praden preidemo na opisovanje samo, bi radi laičnega bralca seznanili z nekaj geološkimi pojmi, ki jih mora poznati, če hoče slediti vsebini in jo brez težav razumeti (sl. 1). Najstarejše kamnine na Idrijskem so nastale v karbonski dobi, ki se je

pričela pred približno 355 in končala pred 290 milijoni leti. Karbonski dobi je sledila permska, vendar se je že kmalu po njenem začetku ozemlje močno dvignilo in sledila je erozija spodnjeperskih in ponekod tudi dela zgornjekarbonskih skladov, nato pa ponovno pogrezanje in sedimentacija srednjeperskih ali grōdenskih skladov. Med karbonskimi in grōdenskimi skladi obstaja torej prekinitev sedimentacije, čemur strokovno pravimo diskordanca. Nad grōdenskimi skladi so se najprej odložili zgornjeperski, nato spodnjetriasni (skitijski) in spodnji del srednjetriasnih (anizijskih) skladov. Tedaj se je ozemlje ponovno dvignilo in erozija je odnesla zgornji del anizijskih plasti, ponekod pa je segala celo do karbonskih. Tej prekinitvi pravimo srednjetriasna diskordanca in ima dve fazi. Ponovna sedimentacija se je pričela z odlaganjem zgornjega dela srednjetriasnih skladov (langobardske plasti), v katerih najdemo ostanke vulkanskega delovanja. Nanje so se odložile zgornjetriasne karnijske, norijske in retijske ter jurske, kredne in morda tudi paleocenske plasti, ki so bile v naslednjem obdobju erodirane. Na tako razgaljene kredne kamnine se je odložil eocenski material, iz katerega so nastale najmlajše znane kamnine na Idrijskem.

Širše zasnovane geološke raziskave na znanstveni osnovi v Idriji povezujemo z nastopom prvega geologa slovenskega rodu Markusa Vincenca Lipolda iz Mozirja (1816–1883). Pred Lipoldom in vzporedno z njim se je z geološkimi problemi ukvarjala vrsta raziskovalcev, kot na primer B.Hacquet, A. Patera, B. Karsten, V. Zepharovitch, A. Tschbull, R. Meier, E.Jahn in D. Stur, vendar so ti obravnavali le posamezne strokovne vidike v zvezi z geologijo in živim srebrom, Lipoldova razprava, ki je izšla leta 1874, pa je prvi celovit prikaz geologije rudišča in bližnje okolice.

Lipold je deloval v Idriji najprej kot terenski geolog Dunajskega geološkega zavoda kmalu po njegovi ustanovitvi leta 1849, v Idriji pa se je za stalno naselil leta 1867, ko je bil na lastno željo imenovan za ravnatelja rudnika. Tu je ostal do smrti. Za odhod v Idrijo se je odločil zaradi razočaranja, ker ni bil postavljen za prvega geologa Dunajskega geološkega zavoda. V svojem znanstvenem delu se je na splošno uveljavil kot izvrsten opazovalec, saj pomenijo njegove ugotovitve

 MANJKAJOČE PLASTI
DISKORDANCA

SL. 1

temelj moderne predstave o zgradbi rudišča in okolice. Že med terenskimi deli, preden se je stalno naselil v Idriji, je odkril danes znameniti idrijski prelom, ki ga je takrat imenoval glavna idrijska dislokacija (1857) in ga povsem pravilno potegnil od Kanomlje čez Razpotje na Idrijo in nato po Ljubevški dolini in Grohovtu proti Godoviču, torej v smeri severozahod-jugovzhod. V svojem temeljnem delu o geologiji Idrije iz leta 1874 je podal enega prvih objavljenih geoloških presekov rudišča (sl.2), kjer je poleg glavne idrijske dislokacije (1) izločil še dva vzporedna preloma, enega za Poljancem (2), danes poljančev prelom, in drugega pri Gladkih skalah za Tičnico (3), danes zalin prelom. Poleg teh nastopa po Lipoldu še vrsta manjših na obeh straneh glavne idrijske dislokacije, kar povsem ustreza današnjemu poznavanju. Lipold je menil, da sestavljajo rudišče orudeni spodnje in srednjetriasni skladi, nagubani v sedlasto gubo ali sinklinalo (4), ki je prevrnjena proti jugozahodu. V njenem jedru naj bi nastopali rudonosni srednjetriasni skladi. Nad sinklinalo naj bi bili porinjeni najprej mnogo starejši ziljski ali karbonski skladi, kot jih imenujemo danes (5), nato pa spodnje in srednjetriasne kamnine Poljančevega in Smukovega griča (6), ki ne vsebujejo živorebrne rude.

Pred seboj imamo torej nagubane orudene plasti in dva skoraj vodoravna paketa kamnin, ki sta bila porinjena nad rudišče. Vse skupaj sekajo strmi prelomi, od katerih je najpomembnejša glavna idrijska dislokacija, ki je hkrati tudi severovzhodna meja rudišča. Za to mejo naj bi nastopali ziljski oziroma karbonski skladi (7), jugozahodno od preloma za Tičnico pa kredni apnenec (8).

Vzporedno z Lipoldom in neposredno za njim so priložnostne raziskave opravljali F.Gröger, A. Schrauf in F. Janda.

Nov pogled na zgradbo in nastanek rudišča je prispeval eden takratnih vodilnih avstrijskih geologov Franz Kossmat, ki je obiskal Idrijo kot kartirajoči geolog v okviru izdelave geološke karte avstroogrske monarhije, pri kateri je svoj čas sodeloval že Lipold. O rudišču in okolici je objavil dve razpravi (1899,1911), iz katerih razberemo, da je razpolagal z mnogo več podatki kot Lipold, kar je glede na napredovanje rudarskih del razumljivo (sl. 3). Med drugim je bil tedaj v talnini rudišča na VII. in IX. obzorju ugotovljen kredni apnenec (1), ki pogleda na površje več sto metrov proti jugozahodu na Gladkih skalah (2), kar je tedaj pomenilo v tektonskem smislu izjemno odkritje. Temu je Kossmat prilagodil svojo predstavo o zgradbi rudišča in opustil Lipoldovo interpretacijo s strmimi prelomi. Zgradbo je razložil z dvema proti jugozahodu narinjenima grudama, in sicer z narivom triasnih orudnih kamnin na kredni apnenec (3) in z narivom karbonskih, permskih in triasnih kamnin na omenjene sklade (4). Slednja narinjena gruda nad rudiščem naj bi zaradi trenja med narivanjem razpadla na grudo Tičnice (4₁) in grudo Poljanca (4₂), ta pa naj bi se nagubala v izbočeno gubo ali antiklinalo s karbonskimi skladi v jedru, ki naj bi bili vidni v dolini Idrije (5). Zaradi trenja naj bi se nagubale tudi orudene plasti ki so se zato v se-

verovzvodnem delu rudišča postavile pokonci (7). Tako je v določeni meri tudi Kossmat kot prej Lipold obravnaval rudišče kot gube. Kossmat je v strukturnem smislu prvi opazil razliko med spodnjim (8) in zgornjim delom jame (9), v zgradbo rudišča pa je poleg skitijskih in langobardskih plasti uvedel še grōdenske in anizijske.

Istočasno, ko je Kossmat kartiral na območju Škofje Loke in Idrije, je deloval v Idriji kot rudarski strokovnjak Čeh Josef Kropáč in leta 1912 objavil svojo predstavo o zgradbi rudišča (sl.4). Po njegovem mnenju naj bi bile orudene triasne in starejše kamnine narinjene proti jugozahodu na kredne sklade, tako kot je menil Kossmat, vendar naj bi se pri tem narinjena gruda nagubala v tri velike antiklinalne gube, ki imajo v jedru karbonske plasti. Karbonski skladi v dnu rudišča naj bi tako tvorili jedro prve gube (1), karbonski skladi nad rudiščem jedro druge gube (2), enaki skladi v dolini Idrijce pa jedro tretje gube (3). Orudene plasti naj bi nastopale samo v sinklinali med prvo in drugo gubo (4). V jamski zgradbi naj bi poleg orudenih langobardskih skladov nastopal tudi langobardski tuf.

S Kropáčem v zvezi je zanimiva epizoda s Poljakom Miecislawom Limanowskim, ki je nekaj pred letom 1910 obiskal Idrijo. Ob tej priložnosti ga je po jami vodil Kropáč. Kmalu po odhodu je leta 1910 v Krakovu izdal krajšo razpravo o zgradbi idrijskega rudišča, v kateri je obrazložil teorijo treh gub, ki je identična Kropáčevi. Kropáč Limanowskega ne omenja nikjer. Ker je za izdelavo vsakršne teorije potrebno natančno poznavanje predmeta, o katerem je beseda, menimo, da je ideja o treh gubah Kropáčeva, saj je moral imeti ta ob obisku Limanowskega gotovo že izdelan lasten koncept zgradbe rudišča, kjer je bil stalno zaposlen. Kaže, da imamo pred seboj primer intelektualne kraje, ki je med tehnično in naravoslovno inteligenco neredek pojav.

Kossmat je leta 1913 v odgovor na Kropáčevo teorijo o treh gubah navedel nekaj tehničnih ugovorov, vendar se je v praksi bolj uveljavila Kropáčeva interpretacija. Njena vrednost ni bila v večji strokovni dognanosti, temveč v razmeroma dobrem prikazu prostorske razporeditve orudenja in različnih kamnin ter v številnih profilih skozi rudišče, dopoljenih z geološkimi kartami obzorij, ki so jih rudarji s pridom uporabljali v svoji praksi, medtem ko je Kossmat prispeval le en profil. Kropáčeve karte in profili so bili v praktični uporabi čela štiri desetletja do sredine petdesetih let, saj so vsa raziskovalna dela in odkope planirali na podlagi te dokumentacije.

Leta 1915 je svoje izsledke o rudišču objavil A. Piltz in v glavnem podprl Kossmatove ideje.

Med obema vojnama ni izšla nobena pomembnejša razprava o idrijskem rudišču. Ustanovitev Geološkega zavoda v Ljubljani po vojni leta 1945 pa je spodbudila ponovne sistematične raziskave v okolici rudišča in v sami jami, ki so jih izvajali rudarski strokovnjaki rudnika in geologi Geološkega za-

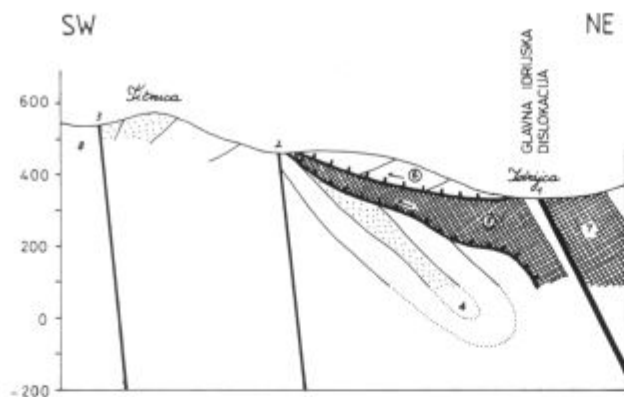
voda. Na rudniku so tedaj geološko raziskovali Ivan Gantar, Jože Hrastnik in Anton Jager. Za strukturo idrijskega ozemlja je pomembno njihovo odkritje krede in fliša v Kanomlji, ki ga je sicer v Strugu in dolini Nikove poznal že Lipold. S problematiko rudišča in okolice pa se je pričel podrobneje ukvarjati na Geološkem zavodu Boris Berce in v letih 1958, 1960, 1962, 1963 in 1965 izdal vrsto člankov in razprav o svojih ugotovitvah. Bil je tudi prvi geolog, ki je doktoriral na temi iz idrijskega rudišča.

Bercetovo delo je pomembno predvsem z genetskega in mineraloškega vidika ter z vidika uvajanja novih raziskovalnih metod, kot so strukturna geologija, geokemija in geofizika, medtem ko je zgradbo rudišča razlagal podobno kot Kossmat z narivi grud (ki jih je imenoval luske) proti jugozahodu na kredne plasti v podlagi rudišča (sl. 5). Po njem naj bi enega izmed narivov predstavljal tudi Lipoldov idrijski prelom in ga zato ni posebej poudarjal med ostalimi narivnimi ploskvami. Skladno z Mlakarjevim odkritjem glavnega ali norijsko-retijskega dolomita na krednih plasteh v okolici Idrije (1957) in z odkritjem izolirane plošče krednega apnenca na eocenskem flišu ob Zgornji Idriji (Miran Iskra, 1961) je Berce zgradbo Idrije in okolice razdelil na štiri luske. Na podlago iz eocenskega fliša naj bi bila porinjena luska iz krednega apnenca (prva luska 1), na tega luska iz glavnega dolomita (druga luska 2), nato luska iz orudenih triasnih skladov idrijskega rudišča (tretja luska 3) in končno jalove triasne plasti Tičnice ter Smukovega in Poljančevega griča (četrti luska 4). Razliko med spodnjim (1) in zgornjim delom rudišča (2), ki jo je prvi opazil Kossmat in jo pojmoval kot posledico narivanja, je Berce razložil s srednjetriasno diskordanco (3), nad katero naj bi se odložili srednjetriasni z rudo najbogatejši skladi. Karbonske plasti v krovnini (4) je imel za srednjetriasne.

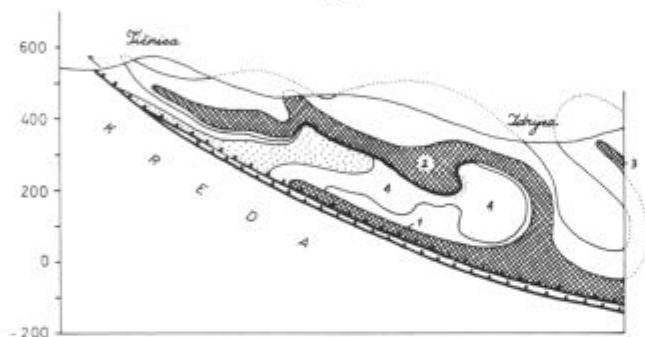
Leta 1961 sta zanimiv pogled na zgradbo rudišča podala Dino di Colbertaldo, profesor geologije na milanski univerzi, in njegova asistentka Sonja Slavnik. Združila sta hipotezi Kropáča in Berceta, vendar sta se bolj nagibala h Kropáčevi interpretaciji.

Če je pomenil nastop Lipolda v Idriji začetek kompleksnejšega znanstvenega pristopa h geološkim raziskavam idrijskega rudišča in okolice, je raziskovanje s prihodom Ivana Mlakarja v Idrijo leta 1957 doživelo pravo renesanso v znanstveno metodološkem in interpretativnem smislu. V svojih delih (1959, 1964, 1967, 1969 in 1971 skupaj z Matijo Drovenikom) je predstavil povsem originalno razlago zgradbe rudišča, ki je zaradi številnih podatkov s površja, z obzornih in etažnih prog ter globokih vrtin s površja in jame preseгла okvir teorije (sl. 6). Postavil je pet osnovnih teoremov o zgradbi rudišča:

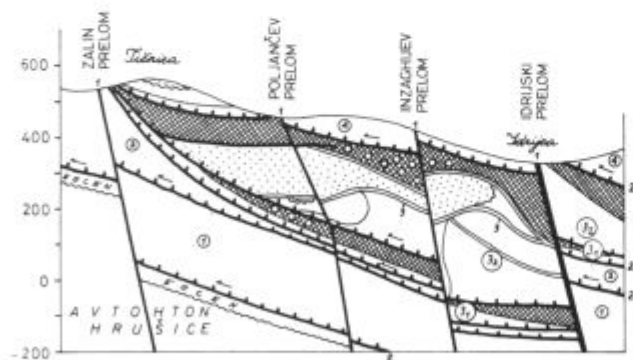
1. Najmlajše deformacije v rudišču so strmi prelomi v smeri severozahod-jugovzhod (1).
2. Najbolj vpadljivo značilnost dajejo rudišču približno horizontalne narivne ploskve (2).
3. Narivne ploskve so starejše od strmih prelomov, zato jih ti sekajo (4).

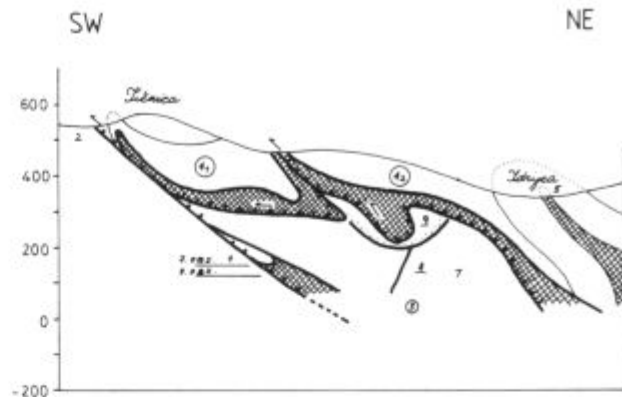
SL 2

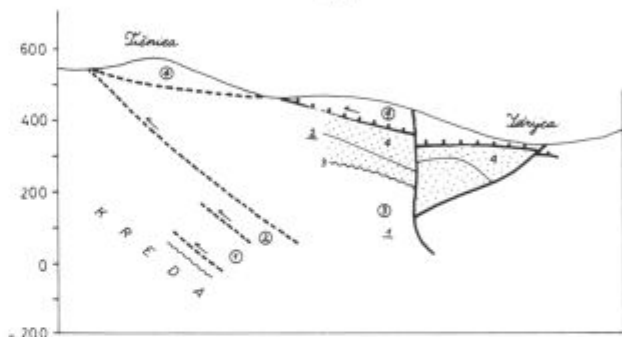
SL 4

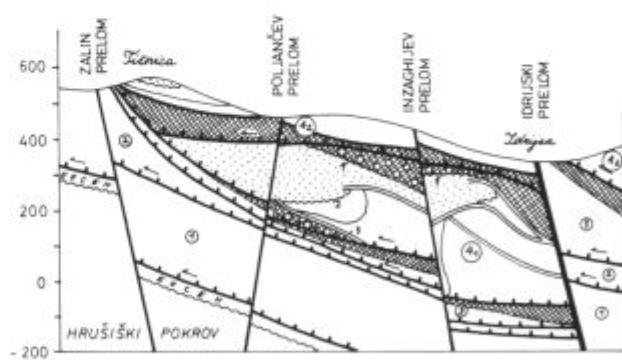
SL 6

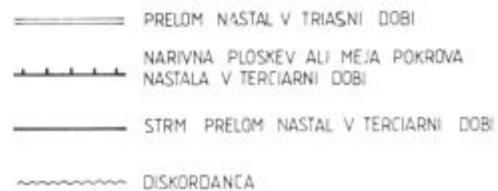
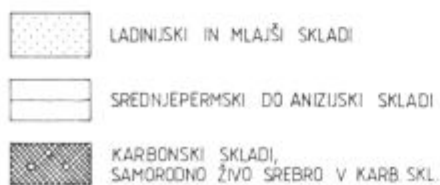
SL 3

SL 5

SL 7

4. Rudišče ima obliko sinklinalne, nagnjene proti jugozahodu.

5. Meja med spodnjim in zgornjim delom rudišča ni srednjetriasna diskordanca, kot je menil Berce, temveč srednjetriasni prelom (3), ki ima danes zaradi pokončne lege plasti horizontalno lego, ob svojem nastanku pa je bil vertikalni. S tem je nakazal prisotnost srednjetriasnega tektonskega jarka na Idrijskem.

Če Mlakarjeve ugotovitve primerjamo z idejami starejših raziskovalcev, vidimo, da je že Lipold poznal prve štiri teoreme, razen zadnjega, ker še ni vedel za razliko med spodnjo in zgornjo jamo. Kossmat je opustil prvi teorem, upošteval drugega in četrtega ter uvedel pojem spodnje in zgornje zgradbe. Kropáč je v svoje videnje vključil le četrti teorem, od Kossmata pa je prevzel nariv na kredno podlago, tako da v smislu Mlakarjevih teoremov skoraj ni primerljiv. Berce je v strukturnem smislu blizu Kossmatu, saj je ohranil in dopolnil predstavo o narivanju in sinklinali, torej drugi in četrti teorem, razložiti pa je skušal tudi razliko med spodnjim in zgornjim delom rudišča. Mlakarjeva ideja zgradbe temelji na osnovni Lipoldovi shemi, dopolnjeni s posameznimi objektivno dokazanimi ugotovitvami Kossmata (kreda v podlagi rudišča, razlika med spodnjim in zgornjim delom rudišča, najdene gródenske in anizijske plasti v jami) in Kropáča (srednjetriasni tufi v jami) ter na lastnih ugotovitvah, ki imajo težo geološkega dokaza, saj temeljijo na faktografskih podatkih. Tako je dokazal v jami zgornjepermski, spodnjeskitijski, anizijski in spodnjekarnijski ali cordevolski dolomit, medtem ko so starejši raziskovalci od Kossmata naprej uvrščali ves dolomit v jami v anizij. Berce je v svojih kasnejših interpretacijah že upošteval nove Mlakarjeve stratigrafske podatke. Mlakar je nadalje ugotovil pomen meje med spodnjim in zgornjim delom jame ter dokazal krovni značaj približno horizontalnih narivnih ploskev, ki so jih starejši obravnavali kot krajše narive ali luske. To je pomenilo, da nimamo opravka s premiki le nekaj sto metrov ali morda največ kilometer v horizontalni smeri, temveč s premiki do več deset kilometrov. Zato je luske preimenoval v pokrove. Vendar tu ne gre le za semantično vprašanje, temveč za bistveno spremembo v razumevanju nastanka take zgradbe. Krovne enote je poimenoval prvi ali koševniški pokrov (1), drugi ali čekovniški pokrov (2), tretji ali idrijski pokrov, ki je sestavljen iz dveh delov, iz spodnjega 3₁ in zgornjega 3₂, v katerem naj bi ležalo idrijsko rudišče, in četrti ali žirovskotrnovski pokrov (4). Vse krovne enote naj bi bile porinjene na strukturo Hrušice. Nadalje je Mlakar dokazal, da so premiki ob strmih prelomih v smeri severozahod-jugovzhod, torej ob idrijskem prelomu in njemu vzporednih, skoraj horizontalni, kar pomeni, da so se bloki ob teh prelomih premikali drug ob drugem skoraj vodoravno, in sicer tako, da se je severovzhodni blok vedno pomaknil proti jugovzhodu. Daljnosežnost te ugotovitve je bila dozana z odkritjem orudenja v Ljubevču, ki leži na drugi strani idrijskega preloma. Zgodovina odkritja Ljubevča odseva vso pomembnost znanstvenega pristopa k raziskovalnemu delu, ki zahteva osebno poštenost in

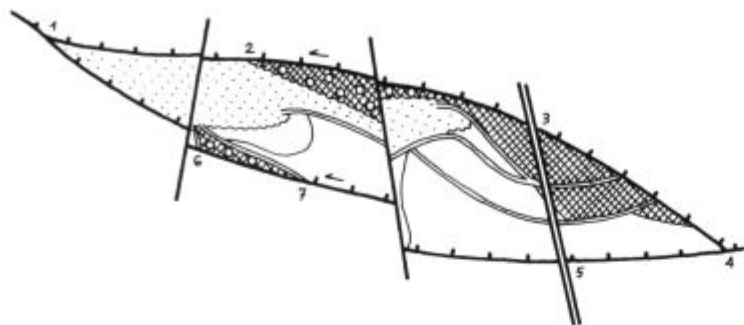
neskončno potrpežljivost. Opustitev Lipoldove ideje o strmih prelomih, ki jo je zagrešil Kossmat in nadomestitev te ideje z narivi grud od severovzhoda proti jugozahodu, katere pristaša sta bila tudi Kropáč in Berce, je rudarske strokovnjake po vojni usmerila v iskanje nadaljevanja rudišča na drugi strani idrijskega preloma. Berce je le-tega obravnaval kot narivno ploskev, ob kateri naj bi se prvotno narinjene severovzhodni blok idrijskega preloma po končani fazi narivanja ponovno pogreznil in obležal celo nižje od svoje prvotne lege pred narivanjem. Zato je raziskave z globinskim vrtnjem na površju usmeril na območje nasproti najbogatejših delov rudišča. Izvrtana je bila vrsta globokih vrtin na severovzhodni strani idrijskega preloma od mestnega območja proti Kanomeljskemu Razpotju, ker so menili, da bi se morebitno rudišče na severovzhodni strani idrijskega preloma lahko širilo tudi proti severozahodu. Indikacije za to idejo obstajajo, saj tvorijo severozahodno mejo rudišča v Idriji kredni skladi ob Nikovi, nad katerimi bi lahko pričakovali narinjene orudene triasne plasti, ki so tu danes že erodirane, na severovzhodni strani idrijskega preloma pa bi lahko še obstajale.

Na podlagi svoje nove koncepcije o zgradbi rudišča in o premikih ob prelomih severozahod-jugovzhod je Mlakar ustavil raziskave na območju mesta in proti Kanomlji ter jih usmeril proti jugovzhodu. Vrtina št. 10 v Likarici je 1962 prvič naletela na sledove cinabarita izven idrijskega rudišča, vrtina št. 12 pa je konec leta 1963 prevrtala novo rudišče Ljubevč. To je le del idrijskega rudišča, ki ga je na dvoje presekal idrijski prelom. Danes sta obe rudišči med seboj oddaljeni okoli dva kilometra. Pomen odkritja novega orudenega območja je bil v tem, da je bilo najdeno s skrbno in znanstveno zasnovano analizo faktografskih podatkov v idrijskem rudišču in na površju. Posebno težo pa mu daje dejstvo, da zaradi krovne zgradbe idrijskega ozemlja na površju ni vidno, saj ga prekrivajo več sto metrov debele jalove kamnine višje ležeče krovne enote. Tako tega rudišča ne bi mogli odkriti z drugačnimi, na primer geokemičnimi raziskovalnimi metodami.

Mlakarjevo delo so nadaljevali Jože Čar (1975a, 1975b, 1985, 1988a, 1988b, 1989, 1990 – z Drovenikom in Strmoletovo, 1980 – z Gregorčičevo, Ogorelcem in Orehkovo), Ladislav Placer (1973, 1974-75, 1976, 1982; skupaj s Čarjem 1974, 1975 in 1977) in Franci Čadež (1977, 1980, 1981 – s Hudnikovo in Gogalom). Rezultat skupnega dela Placerja in Čarja je dopolnjen profil rudišča (sl. 7). Po temeljitem študiju kontaktov so bili Mlakarjevi shemi dodani nekateri strukturni detajli:

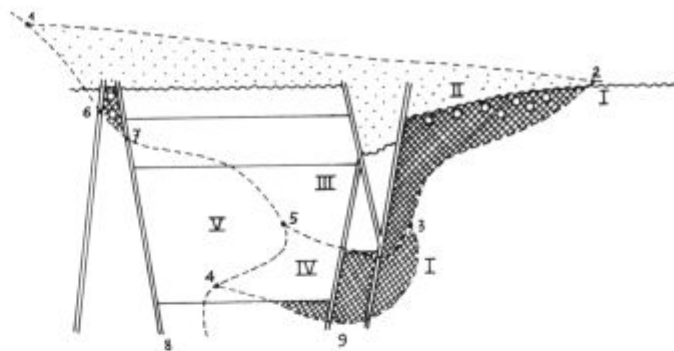
1. Meja med ladinijskimi in karbonskimi skladi v krovni (1) ni triasni prelom, temveč srednjetriasna diskordanca.
2. Del meje med zgornjo in spodnjo zgradbo rudišča v jugozahodnem delu jame je srednjetriasna diskordanca (2), toda ne v Bercetovem smislu.
3. Samorodno živo srebro v talnini rudišča (3) ni vezano na narivno ploskev, temveč na srednjetriasni prelom, zato spadajo orudeni karbonski skladi k jamski zgradbi, neorudeni pa

SW

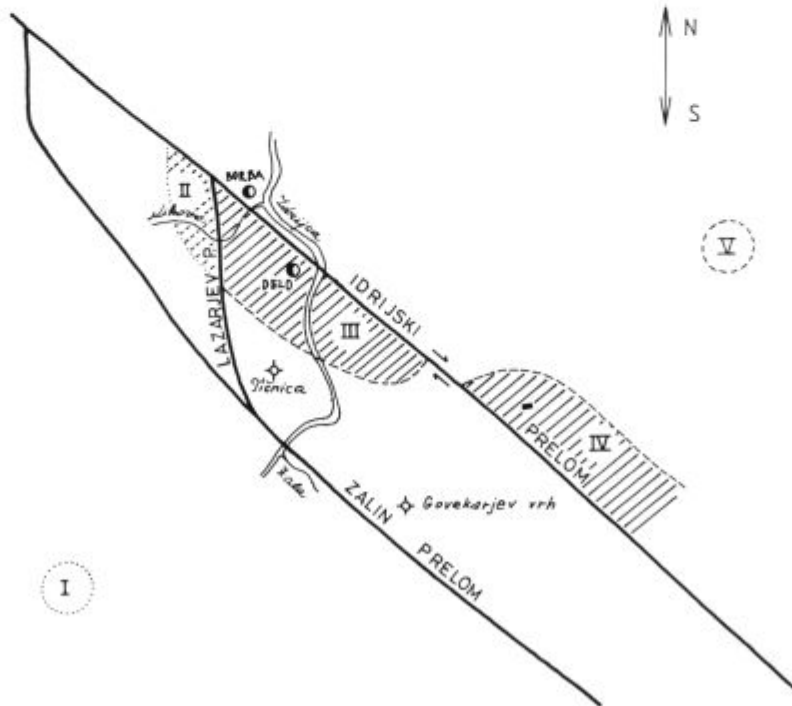

SL. 8

NE

SL. 9

SL. 10

ki narivni enoti pod rudiščem. Tako gledanje na zgradbo rudišča je omogočilo popolno rekonstrukcijo stanja v času nastajanja cinabaritne rude.

Potek rekonstrukcije je shematsko prikazan na sl. 8, kjer sta združena idrijski in ljubevški del rudišča, tako kot sta bila spojena pred nastankom idrijskega preloma. Zaradi preglednosti je narisana samo tista krovna enota, v kateri se nahajajo orudene plasti. Strukturna skladnost obeh delov je več kot očitna. Prvotne razmere lahko simuliramo tako, da danes horizontalne plasti v jugozahodnem delu rudišča, vertikalne plasti v osrednjem delu jame in obrnjene plasti ljubevškega dela rudišča postavimo v horizontalno lego. Dobljena slika je presenetljiva, saj se pred nami pokaže tektonski jarek, v katerem so pogreznjene tiasne in starejše plasti, dvignjena boka pa sta iz karbonskih skladov s samorodnim živim srebrom (sl. 9). Mejne orientacijske točke na sl. 8 se nam na sl. 9 pri horizontalni legi plasti razporedijo povsem drugače. Prostor med točkami 1, 2, 3, 5 in 7 zavzema idrijski del rudišča, prostor med točkami 3,4 in 5 ljubevški del rudišča, medtem ko je predel pod točkami 1,6,7,5 in 4 prvotno zavzemal približno četrtino tektonskega jarka, ki danes ni ohranjen niti v idrijskem niti v ljubevškem delu rudišča.

V nadaljnjih raziskavah je Čar obdelal nastajanje sedimentov v času usedanja živosrebrne rude in na tak način rekonstruiral morfologijo tektonskega jarka in podal faze njegovega nastajanja.

Placer pa je rekonstruiral mehanizem premikov kamninskih blokov od prvotne lege v srednjem triasu, kot je videti na sl. 9, do sedanje komplicirane zgradbe. Pri tej rekonstrukciji je bilo ugotovljeno, da je prvotno sorazmerno enostavno zgrajeno rudišče po spremembah, kot so gubanje, prevračanje, rezanje po horizontalnih rezinah in prelamljanje po vertikalnih rezinah, razpadlo na pet delov (sl. 10). Del rudišča z oznako I je ležal v krovinski narivni enoti, zato je bil porinjen proti jugozahodu in kasneje zaradi dviga ob zalinem prelomu erodiran. Na obstoj tega dela kažejo odrezane orudene plasti v točki 2 na sl. 8. Drugi del rudišča (II) je pripadal idrijskemu rudišču v ožjem smislu, vendar je bil dvignjen ob lazarjevem prelomu in erodiran. Ohranili pa so se sedanji idrijski del rudišča (III), ljubevški del rudišča (IV), ki je verjetno zaostal med horizontalnim premikanjem pokrovov nekje severovzhodno od Ljubevča. Vseh pet delov rudišča je označenih tudi na sl. 9.

Rekonstrukcija prvotne zgradbe idrijskega rudišča je poleg strukturnih odnosov rešila tudi vprašanje razporeditve cinabaritne rude v prostoru. Pokazalo se je, da sta obstajali dve glavni poti, po katerih so dotekale raztopine z živim srebrom. To sta bila preloma ob južni (8) in severni (9) strani tektonskega jarka (sl.9). Vmesni prostor, v katerem se nahaja ljubevško rudišče, je slabše oruden. Ob odkritju ljubevškega rudišča ta strukturna podrobnost ni bila znana, saj je postala očitna šele po izvedbi rekonstrukcije jarka, ko je bil Ljubevč že davno odprt z rudarskimi deli. Kot vsaka raziskava v geologiji je bilo

tudi odpiranje Ljubevča povezano s tveganjem, brez katerega bi bilo današnje celovito poznavanje nemogoče.

Pri analizi evolucije ideje o zgradbi idrijskega rudišča je za naravoslovca posebej zanimivo vprašanje, zakaj tako dobro in strokovno zastavljena izhodiščna predpostavka Markusa Vincenca Lipolda ni našla odziva pri Kossmatu, Kropáču in Bercetu, če izvzamemo druge raziskovalce idrijskega rudišča, ki se v problematiko strukture niso spuščali. Čeprav so omenjeni trije raziskovalci nedvomno prispevali nove pomembne podrobnosti o rudišču, zlasti stratigrafske in mineraloške, menimo, da leži vzrok v napačnem metodološkem pristopu in v nekritičnem vrednotenju faktografskih podatkov, predvsem o značaju stikov med različnimi kamninami, ki so jih avtorji podrejali zamišljeni hipotetični predpostavki, namesto da bi ubrali obratno pot. Lipold je na primer ugotovil, da je glede na potek presečnice med površjem in prelomno ploskvijo preloma za Tičnico, danes zalinega preloma, ta ploskev lahko le navpična ali pa vsaj zelo strma. Kossmat je to dejstvo zanemaril in zaradi odkritja krednih plasti v podlagi rudišča strm prelom nekritično spremenil v položnega, s čimer mu je dal povsem drugo funkcijo, skladno s tem je tudi zanikal obstoj glavne idrijske dislokacije. To je imelo, kot smo že videli, za usmerjanje raziskovalnih del usodne in predvsem drage posledice, ker sta Kossmatovo interpretacijo sprejela tudi Kropáč in Berce. Na drugi strani je na primer Kropáč povsem zanemaril pomen značaja kontaktov med različnimi kamninami v rudišču in jih enostavno poenotil tako, da je dal vsem enako vsebino. Pri interpretaciji, kot jo je podal, bi se moralo vsaj ponekod ohraniti normalno zaporedje plasti od karbonskih do srednjetriasnih, pa tudi spodnjetriasne in srednjetriasne kamnine niso tako plastične, da bi bile take deformacije sploh mogoče. Vendar je vse take pomisleke očitno zanemaril in izdelal povsem samosvojo hipotezo, ki pa se je zdela površnim poznavalcem verjetna predvsem zaradi obsežne grafične dokumentacije, ne pa strokovnih argumentov. Kropáč po osnovni izobrazbi ni bil geolog, zato je na problem zgradbe morda gledal bolj s praktičnega kot pa teoretičnega vidika.

Kossmatov in Bercetov pristop je značilno sezonski. Znanstvenih problemov ni mogoče reševati z občasnimi ali enkratnimi stikom z zapleteno problematiko. Tak pristop nujno vodi k površnosti in rešitvam ad hoc, kjer je od faktografskih argumentov pomembnejša znanstvenonazorska orientacija raziskovalca. Tu sta imela Lipold in Mlakar, ki sta bila pri rudniku stalno zaposlena, odločilno prednost, vendar ne moremo mimo dejstva, da sta jo znala oplemenititi še s prirojeno natančnostjo, študijskim proučevanjem in nadarjenostjo, brez katerih zamotanih znanstvenih problemov ni mogoče reševati.

Zanimivo je tudi vedeti, kako so bile ugotovitve idrijskih geologov, kar se tiče strukture, vpete v sočasne nazorske smeri tektonske geologije v svetu, saj brez te ocene ne moremo pravilno vrednotiti njihovega dela. Lipold je brez dvoma pre-

segal nivo tedanjega razumevanja tektonike, saj je celo desetletje pred Suessovo (znani dunajski geolog) utemeljitvijo pomena radialnih in tangencialnih premikov interpretiral idrijsko zgradbo z jasno definiranimi radialnimi (strmimi) in tangencialnimi (horizontalnimi) prelomi. Zaoral je tudi ledino na področju idrijske stratigrafije, ki je vedno pomenila podlago vseh klasičnih geoloških raziskav. O kvaliteti njegovega dela in reprezentaciji izsledkov lahko sodimo po tem, da so geološko karto okolice Idrije, ki je bila priložena k razpravi leta 1874 (natisnjeni leta 1873), pokazali na svetovni razstavi leta 1873 na Dunaju kot vrhunski dosežek tiskarske tehnike, vendar je bila predstavitev nedvomno tudi svojevrstno priznanje avtorju karte za njegovo znanstveno delo.

Največjo afirmacijo v znanstvenem smislu je dosegla idrijska geologija z Ivanom Mlakarjem oziroma z njegovo interpretacijo krovne zgradbe idrijskega ozemlja in rudišča, ki je temeljila na številnih faktografskih dokazih in ki je pripomogla k dokončni ugotovitvi srednjetrojske starosti orudenja ter k rekonstrukciji prvotne zgradbe rudišča. Krovno teorijo sta pred njim zagovarjala že Limanowski in Winkler, v manjši meri tudi Kropáč, vendar le hipotetično. Mlakarjeva razprava o krovni zgradbi idrijskega ozemlja je izšla leta 1969 in pomeni prvo z dokazi dokumentirano gradivo o obstoju velikih pokrovov v Dinaridih.

Menimo, da v oceni, ki vsaj hoče biti kolikor je mogoče objektivna, ne moremo zakriti osebne note, ker je avtor tega se-

stavka sodeloval pri raziskavah idrijskega rudišča. Zato naj v pomoč kritikom izrazim svoj pogled na raziskovalni proces, ki sicer mora potekati po določenih zakonitostih, mora pa odražati tudi raziskovalčev odnos do življenja in njegovega smisla. Po mojem globokem prepričanju je resnica v tistem starem reku, ki pravi, da je smisel življenja življenje samo, naša naloga je le, da ga spoznavamo. Spoznavati ga moramo vsak na svoj način na svojem področju delovanja, v naravoslovju, umetnosti, družboslovju in drugod, pa tudi v vsakdanjem življenju. Spoznavati mora vsak zase in za vse. Odkrivati je treba tiste zakonitosti, ki so del univerzuma. V tem je čar življenja. Priznanje okolice je postranskega pomena. Če s te strani pogledamo na delo naravoslovca, je njegova naloga ugotavljati dosegljivo resnico ne glede na trenutno prevladujoče razumevanje univerzalne resnice, ki je vedno le ena izmed mogočih resnic in zato imaginarna. Sam si dosegljivo resnico predstavljam kot vrh na grebenu, ki smo ga omenili v uvodnem odstavku. Ko ga osvojimo, se za njim pokaže drugi. Naše življenje je uspešno, če se skozenj prebijamo od enega vrha k naslednjemu. Tako ugotavljamo le delne resnice, medtem ko nam univerzalna resnica ostane prikrita v daljavi. Razlika je le v tem, po kako visokem grebenu hodimo in kako visoko smo se sposobni povzpeli. Raziskovalec mora zato biti samostojna osebnost, ki zna iz lastnih izkušenj in izkušenj drugih pritrjevati ali oporekati večinskemu mnenju. Take lastnosti lahko pripišemo vodilnima geologoma idrijskega prostora M.V. Lipoldu in I. Mlakarju.

UVOD

Petstoletnica idrijskega rudnika in Idrije je bila povod tudi za srečanje slovenskih geologov 18. in 19. maja 1990 v Idriji. Na prvem tovrstnem srečanju, ki sta ga organizirala Rudnik živega srebra Idrija in Slovensko geološko društvo, se je zbralo 46 udeležencev iz vseh slovenskih podjetij in ustanov, kjer so geologi zaposleni.

Prvi dan srečanja je bil posvečen visokemu jubileju rudarjenja v Idriji in strokovnemu posvetu. Po pozdravnem nagovoru podpredsednika SO Idrija prof. Tomaža Pavšiča je o življenju in delu M.V.Lipolda spregovoril prof.dr.Anton Ramovš in odkril spominsko ploščo, ki je vzdana na magazinu. Praznični del geološkega srečanja je zaključil prof. Janez Kavčič, ki je v dvorani Gozdnega gospodarstva spregovoril o pomenu Idrije nekoč in danes. Sledila je nekajurna razprava o današnjih razmerah v slovenski geološki stroki in obetih za prihodnost.

19.maj je bil namenjen enodnevni ekskurziji. Trideset geologov si je na poti iz Idrije čez Razpotje do Rejca, od tu pa čez Nikavo na Hlevišje, ogledalo enega geološko najbolj zapletenih delov Slovenije.

Seznam udeležencev srečanja:

Andrej Albreht, Jure Bernik, mag.Marko Cigale, Franc Čadež, prof. dr. Jože Čar, Avgust Čebulj, Breda Činč, prof.dr.Matija Drovenik, dr.Ernest Faninger, Pavle Florjančič, Ciril Gantar, Uroš Herlec, dr. Ana Hinterlechner Ravnik, Sašo Horvat, Mateja Istenič, Alenka Jamnik, Jože Janež, dr. Christoph Janssen, Zmago Jerše, Dare Juhant, Tomaž Klemenčič, Martin Knez, Katarina Krivic, Simon Kumar, Janko Kušej Marijan Marin, Miloš Markič, dr. Vasja Mikuž, dr. Ivan Mlakar, Saša Orehek, dr. Bojan Ogorelec, Blaž Pavšič, dr. Jernej Pavšič, Pavla Pavšič, Rajko Petrica, prof.dr.Simon Pirc, Martina Pišljar, dr. Ladislav Placer, prof. dr. Mario Pleničar, Julijana Poberžnik, Franc Puc, Miha Pungartnik, prof. dr. Anton Ramovš, dr. Danilo Ravnik, Bojan Režun, Andreja Senegačnik, mag.

Drago Skaberne, Robert Šajn, Slavko Šolar, Janez Štern, Suzana Štrucl, Janez Šturn, Mira Trajanova, Irena Trebušak, Jože Uhan, Tomaž Verbič, Anita Vidic Grah in Nadja Zupan.

Udeležence strokovnega posveta 18. maja 1990 je fotografiral prof.dr.Simon Pirc

TOMAŽ PAVŠIČ

POZDRAVNI NAGOVOR

Dragi slovenski geologi, nadaljevalci dela in nasledniki Mar-ka Vincenca Lipolda, zaslužnega geologa in montanista, ka-terega spomin danes oživljamo, spoštovani gostje, in vsi pri- sotni: v čast si štejem, da vas kot novoizvoljeni podpredsed- nika v imenu predsednika Skupščine občine Idrija dr. Janeza Podobnika, ki mu je zelo žal, da se srečanja ne more osebno udeležiti, vse prisrčno pozdravim, vam, ki pa ste danes prišli

v naše jubilejno mesto, nekateri tudi od daleč, pa še posebej izražam toplo dobrodošlico.

Gotovo vam je vsem znano, da v Idriji že kaka tri leta pospešeno obhajamo in z raznimi prireditvami in počastitvami praznujemo petstoletnico rudnika in mesta. Vsaka slovesnost, vsak tak dogodek je na svoj način poseben in enkratni. Danes bo na tej častitljivi terezijanski hiši poleg Jožefa Mraka dobil svoje znamenje tudi Marko Vincenc Lipold, ki ga imajo slovenski geologi upravičeno za svojega očaka. Geologi so že dodobra preučili Idrijo od spodaj, medtem ko je naša skupna naloga, da jo naprej gradimo in lepšamo na površju, ne glede, da Slovencem zdaj piha mrzel veter tudi z jugovzhoda. Pri našem ustvarjalnem delu pa lahko najdemo vzore tudi iz preteklosti.

Vsi občani, posebej pa še Idričani, smo veseli in ponosni, da se slovenski geologi danes srečujejo v našem mestu. Na tem zgodovinskem starem placu so se zbrali številni ugledni strokovnjaki, zastopani so rudniki, ustanove, društva, univerza in akademija. Dragi udeleženci srečanja, želimo vam, da bi vam dvodnevno bivanje v Idriji in njeni čudoviti okolici bilo v ustvarjalni užitek in bi vam današnji in jutrišnji dan ostal v lepem spominu.

Glas o naši petstoletnici počasi prihaja v širni svet. Mnogo ljudi, ki jih karkoli veže na Idrijo, iščejo novih stikov in jo želijo spoznati. Pred tremi tedni je Idrijo obiskala tudi Lipoldova pravnujka gospa Heide Köller iz Linza na Zg. Avstrijskem. Ni vedela za današnjo slovesnost, čeprav je prišla zaradi svojega pradeda. Vsem vam sporočam njeno hvaležnost in prisrčen pozdrav.

Življenje in delo Marka Vincenca Lipolda nam bo prikazal geolog prof.dr. Anton Ramovš, ki ga idrijski geologi dobro poznajo kot svojega skrbnega visokošolskega mentorja, poznamo pa ga v Idriji tudi širše, saj je prav v zvezi z Lipoldom nastopil na naših muzejskih večerih.

JANEZ KAVČIČ

500 LET IDRIJE

Idrija je poznana doma in v svetu kot najstarejše slovensko in jugoslovansko rudarsko mesto. Njeni začetki segajo v čase odkritja Amerike, ko so sredi divjine gozdnatega hribovja nalezli na legendarni »srebrni studenec« in začeli kopati dragoceno živosrebrno rudo. Od sveta odmaknjena idrijska kotlina, ki je pravno pripadala tolminskemu gospostvu, vrhovno oblast nad njo pa sta si lastila beneška republika in habsburško cesarstvo, je bila v tistih časih še nenaseljena in brez pravega gospodarja prepuščena redkim samotarjem. Sredi 17. stoletja je bila po ustnem izročilu prvič zapisana pripo-

vedka o anonimnem »škafarju«, ki naj bi v davnem letu 1490 opazil skrivnostno in bleščečo tekočo kovino na dnu lešenega škafa in ponese! vznemirljivo novico v Škofjo Loko. Obetavna vest je takoj privabila furlanske in nemške rudarje, glas o srebrnem zakladu je odmeval po svetu, Idrija je vstopila v zgodovino.

Neizmerni skladi rdečkaste cinabaritne rude v plasteh znamenite tektonske prelomnice med predalpskim in kraškim svetom so bili tako vabljivi, da rudarjev niso zaustavile premnoge preteče nevarnosti temnega podzemlja. Prodrali so vedno globje, odpirali nove jaške, širili labirinte jamskih obzorij in neutrudno dvigali na površje tone in tone živosrebrnega znoja. Rudnik je stoletja poganjal svoje korenine do končne globine 385 metrov, vse življenje v kotlini pa je utripalo z njim.

V idrijski zgodovini ni nikoli zmanjkalo tuje gosposke, ki je skušala bogateti na račun žuljavih »knapovskih« rok. Z živim srebrom so barantali po največjih evrpskih borzah, od Benetk do Amsterdama, od Augsburga do Španije. Najbolj dolgo in sistematično je rudnik črpal mogočni cesarski Dunaj, ko je z dohodki od idrijskega srebra in cinobra svoj čas pokrival kar 5 % svojega državnega proračuna in najemal velikanska tuja denarna posojila na račun idrijskega živosrebrnega fonda. Proti koncu 18. stoletja je več kot tisoč rudarjev in gozdnih delavcev zagotavljalo letno proizvodnjo 600 – 700 ton živega srebra, rudnik pa se je uvrščal med najpomembnejša zgodnjekapitalistična podjetja v Evropi. Znano je, da se je tudi Napoleon osebno zanimal za Idrijo, in Francozi so kar trikrat gospodovali v njej. Avstrijske oblasti so v letih pred 1. svetovno vojno stopnjevale izkoriščanje rudnika do skrajnih meja, tako da je bila leta 1913 dosežena rekordna proizvodnja 820 ton živega srebra. Po razpadu Avstrije leta 1918 je rudnik 25 let izžemala italijanska uprava, v zadnjem obdobju 2. svetovne vojne pa še nemška okupacija. Ob osvoboditvi leta 1945 so bili rudniški obrati v izredno slabem stanju in potrebni so bili veliki napor, da je podjetje lahko še tri desetletja dosegalo nadpovprečne poslovne uspehe.

Mesto je raslo hkrati z razvojem rudnika, tako po svoji velikosti, kot po svojem značaju. Ogrodje mestnemu organizmu so ves čas dajale rudniške zgradbe in naprave, ob njih pa so se množile rudarske hiše in samo najbolj pomembne zgradbe širšega javnega pomena. Zaradi skopo odmerjenga stavbnega prostora so se deli mesta zagrizli v strma pobočja hribovitega kotla, kar je ustvarilo zverženo ali slikovito urbanistično celoto. Tudi prebivalstvo Idrije je v starejših časih prihajalo z vseh vetrov prostrane habsburške monarhije; med rudarji bi našli Nemce, Italijane, Čehe, Hrvate in seveda vedno več domačega življa, ki je nekdanji »nemški« Idriji izoblikoval povsem slovenski značaj seveda z nekaterimi svojimi krajevnimi posebnostmi. Na mnogih ključnih položajih v rudniku in mestu so seveda ostali tujci vse do našega stoletja. Ob tem je treba dodati, da so v Idriji delovali mnogi znanstveni, politični

in kulturni delavci širšega slovesa, pa tudi seznam znamenitih Idrijčanov je zelo obsežen.

Današnja Idrija nudi obiskovalcu zgovorne priče svojega pet-stoletnega razvoja. Te priče so številni spomeniki preteklosti. Vsako stoletje je prispevalo nekaj pomembnih tehničnih naprav, javnih zgradb ali kulturnozgodovinskih spomenikov. Naštejmo vsaj nekatere. Na južni strani mesta stoji starinsko poslopje »selštva« z letnico 1500, kjer se začenja znameniti Antonijev rov, ki velja kot drugi najstarejši ohranjeni vhod v rudnik v Evropi. V davno leto 1500 sega tudi zgodovina najstarejše idrijske cerkvice Sv. Trojice, kjer je voda iz plasti karbonskih skrilavcev najverjetneje prvič naplavila nekaj samorodnega živega srebra. Nad mestnim jedrom dominira na zahodni strani monumentalni grad iz let 1522–1533, v katerem si danes lahko ogledamo zanimive muzejske zbirke, v preteklosti pa je v njem nad 400 let gospodovala rudniška direkcija in uprava. Med 2. svetovno vojno je bila žal razrušena baročna cerkev Sv. Barbare iz 17. stoletja, ki je s svojo razkošno opremo v samem mestnem središču dvigala likovno obzorje rudarjev. Na Rožnem hribu stoji slikoviti Sv. Anton iz leta 1678, ki se skupaj s scensko zasnovo Kalvarije organsko spaja s konfiguracijo terena. Stari in novi mestni trg povezuje podhod skozi nekdanje žitno skladišče iz časov Marije Terezije (1770), kjer so rudarji do začetka našega stoletja prejemali del plačila v naturalijah. Iz istega obdobja je ohranjena stavba rudniškega gledališča, ki slovi kot najstarejša tovrstna stavba na Slovenskem. Streljaj čez Nikavo srečamo baročno poslopje nekdanje »Švice«, v katerem je med leti 1754–1769 stanoval in ordiniral kot rudniški zdravnik svetovno znani naravoslovec Janez Anton Scopoli. Na novem trgu se dviga ponosna zgradba rudniške ljudske šole iz leta 1876, ki se je svoj čas uvrščala med največje in najlepše šolske stavbe na Slovenskem. Skrbno obnovljeno pročelje mestne hiše nas spomni na čase cesarja Franca Jožefa (1898), predvsem pa na zaslužnega idrijskega župana Dragotina Lapajneto, ki je na občini uvedel slovenščino kot uradni jezik. Po njegovi zaslugi je Idrija dobila prvo slovensko realko, katere stavba iz leta 1903 še danes nudi zavetje Srednji šoli Jurija Vege.

Posebno vrednost imajo ohranjeni tehnični spomeniki, bodisi v samem rudniku ali po mestu in v bližnji okolici. Še danes zbuja občudovanje stara vodna črpalka Kamšt, ki je neprekinjeno kar 158 let (1790–1948) dvigala jamsko vodo iz rudnika; orjaško leseno kolo s premerom 13,5 m je poganjala voda, ki je dotekala po 3,5 km dolgih Rakah od Kobiljega jezua na Idrijci. Po dolinah Idrijce, Belce, Zale in Kanomljice stojijo »slovenske piramide«, okrog 200 let stare vodne pregrade (Klavže), ki so omogočale plavljenje lesa za potrebe rudnika in mesta. Les so zaustavljale 400 m dolge lesene grablje, postavljene diagonalno na strugo Idrijce od mesta, kjer stoji danes nova osnovna šola. Tehniške strokovnjake pritegnejo stari rudniški stroji in naprave, ki so na ogled pri obeh jaških, v topilnici in do nedavnega na grajskem dvorišču. V mislih imam predvsem Špirekove presipalne peči, rotacijske peči,

izvozne stroje, rudniško železnico in 100 let staro Kleyevo črpalko na parni pogon. Dejansko pa je največičastnejši tehniški spomenik celotno idrijsko podzemlje, ki ga sestavljajo rovi, razporejeni navzdol v 15 obzorjih; strokovnjaki trdijo, da je bilo iz tega podzemlja v 500 letih izkopanega toliko materiala, da bi z njim napolnili kocko s stranico 150 metrov. Še danes je ohranjenih približno 150 km rovvov, v vseh 500 letih pa so jih izkopali kakih 700 km! Predstavljajte si razdaljo od Idrije do Berlina.

Vsekakor je imela Idrija v preteklosti neprimerno vidnejše mesto v slovenskem prostoru, kot ga ima danes. Kljub odmaknjenosti od večjih prometnih in kulturnih središč je prispevala nepogrešljiv delež pri razvoju slovenske gospodarske, politične, znanstvene in kulturne zgodovine. Ni težko naštetati vsaj ducat panog znanstvenih ali aplikativnih, ki so bile v določenih obdobjih svojega razvoja usodno povezane z Idrijo. Prednjačijo zlasti rudarska tehnika in metalurgija, tehnika nasploh, geologija, botanika in medicina. Idrijska preteklost nudi obilico hvaležne snovi etnografom, jezikoslovcem, šolnikom, literarnim in umetnostnim zgodovinarjem, glasbenikom in gledališčnikom. Zato ni slučaj, da so Idriji mnogi domači in tudi pisci namenjali tolikšno pozornost. Prav je, če se na tem mestu spomnimo vsaj zaslužnega barona Valvasorja, ki je že pred 300 leti v svoji Slavi vojvodine Kranjske (1689) odmeril Idriji kar 32 strani zanimivega teksta. Doslej zbrana bibliografija o Idriji, ki seveda še zdaleč ni zaključena, je narasla že na kakih 400 enot strokovnega in poljudno-znanstvenega tiska!

Pozornost raziskovalcev delavskega gibanja priteguje dejstvo, da je bila Idrija eno izmed največjih proletarskih središč habsburške monarhije v vsem obdobju zgodnjega kapitalizma. Od 18. stoletja dalje se je število rudarjev in drugih delavcev v Idriji dvignilo nad 1000, kar je bilo izjemno na slovenskih tleh. Slabe socialne razmere, zlasti nizke plače, pomanjkljiva preskrba z živili, skromna skrb za rudarjevo zdravje in druge nadloge so bile vzrok številnim pritožbam rudarjev in zgodnjemu začetku mezdnihih gibanj. Še važnejša posledica pa je bila krepitev delavske solidarnosti in razredne samozavesti, ki jo lahko zasledimo daleč nazaj. Že v 17. stoletje segajo težnje po osamosvojitvi rudarskega razreda, ko so si rudarji osnovali lastno Bratovsko skladnico. Doba narodnega preporeda in viharno leto 1848 pa še okrepila težnje po socialni in kulturni emancipaciji idrijskega rudarskega življa.

Razdobje na prelomu 19. in 20. stoletja predstavlja nekakšen labodji spev v razvoju rudarske Idrije. Mesto je pred 1. svetovno vojno štelo nad 5000 prebivalcev in je bilo takrat drugo največje mesto kranjske dežele. Življenje v Idriji je bilo v tistih časih dokaj živahno, pestro, zanimivo in tudi razburljivo. Rudarji so bili po navedbah zgodovinarjev marljivi kot mravlje, uslužni in požrtvovalni ter tesno povezani s svojo tovarišijo. V zasebnem življenju so bili radi veseli in šegavi, izredno narodno in razredno zavedni ter vselej vneti za napredek skupnosti. Zanimali so se za prosveto, gospodarstvo in politiko ter vse bolj spoznavali smisel razrednega boja. V Idri-

ji so tedaj zelo aktivno delovale vse tri politične stranke; katoliška, liberalna in socialdemokratska. Njihova dejavnost ni pospešila samo ločitve nazorov, ampak predvsem uspešno gospodarstvo, politično, kulturno, telovadno in sploh društveno dejavnost in tekmovanje, ki ni popustilo vse do 1. svetovne vojne. Kronisti tega obdobja opisujejo dejavnost 27 organizacij in društev, ki so na različne načine nastopali v javnem življenju. Med seboj so tekmovali trije gledališki odri, prirejali kvalitetne predstave in zmogli celo opereto. Narodna čitalnica in Dramatično društvo sta bila več desetletij temelja prosvetne dejavnosti ne le v Idriji, ampak tudi v širši okolici. Socialdemokratsko organizirani rudarji so ustanovili lastno Delavsko bralno društvo z veliko knjižnico in čitalnico ter pevskim in tamburaškim zborom. Slovela je rudarska godba, različni orkestri, športna društva ter zlasti daleč naokrog poznani odlični telovadci, včlanjeni pri Sokolu in Orlu. V Idriji sta pred 1. svetovno vojno izhajala kar dva politična lista, in sicer liberalno usmerjena Jednakopravnost ter socialdemokratsko glasilo Naprej; realčani so redno tiskali svoja Izvestja. Rudarska Idrija je bila ena najpomembnejših trdnjav socialne demokracije na Slovenskem, zato so vanjo pogosto zahajali najvidnejši delavski voditelji, nadvse slovesna in množična pa so bila praznovanja 1. maja. Ni bilo naključje, da je imela Idrija v letih 1911–1915 tudi prvega socialističnega župana na Slovenskem.

Opisanemu razcvetu so nato žal sledila tri težka in kritična desetletja boja za narodni obstoj in socialno osvoboditev, ki jih na tem mestu ne bi podrobneje opisovali. Rudnik in mesto je najprej prizadela mora 1. svetovne vojne, potem pa zlasti četrstoletna italijanska zasedba. Idrija je med obema vojnama delila skupno usodo z vsem zapostavljenim primorskim ljudstvom. Italijanska uprava je maksimalno stopnjevala črpanje rudnih zalog, ob tem pa ni pokazala nikakega interesa za modernizacijo rudniških naprav. Raznarodovalna politika italijanskega fašizma se je tudi v Idriji zaostrovala in seveda povzročala splošno stagnacijo kulturnega življenja. Treba pa je poudariti, da so idrijski rudarji žilavo vztrajali v raznih oblikah odpora proti italijanski in pozneje nemški zasedbi vse do osvoboditve spomladi 1945.

Konec tuje nadoblasti in priključitev k matični domovini sta odprli mesto in rudniku nove možnosti razvoja. Rudnik se je v prvih letih pogumno moderniziral in še vedno pridobival okrog 500 ton živega srebra letno. Življenski standard rudarskih družin se je boljšal, hitro so rasle nove stanovanjske hiše in soseke, tako da se je zunanji videz Idrije močno spremenil. Poleg rudnika so se začeli uveljavljati tudi drugi gospodarski obrati, ki so zagotovili delo in zaslužek vsem, zlasti ženski delovni sili. Idričanke, ki so v preteklosti slovele predvsem kot mojstrice klekljanih čipk, so v vse večjem številu postajale industrijske delavke in uslužbenke. Mesto in občina sta poskrbela tudi za razvoj šolstva, zdravstva in drugih družbenih dejavnosti. Idrija je v dveh desetletjih poveljnega razvoja dosegla zavirljivo visoko mesto na zgornji polovici lestvice slovenskih občin.

Tretje poveljno desetletje je pretreslo Idrijo s krizo rudnika, ki je nastopila predvsem zaradi drastičnega padanja cen živega srebra na svetovnem trgu. Proizvodnja je bila za nekaj let ustavljena (1977–1983) in stotine rudarjev je morila skrb za vsakdanji kruh. Toda Idrija ni klonila. V kritičnih letih sta zmogali solidarnost in zaupanje v lastne moči, pa tudi širša družbena skupnost je pomagala iskati in najti rešitve. Istočasno so pogumne investicije polagale temelje novim ekonomskim zmogljivostim Idrije in idrijske občine. Tako so v zadnjih dveh desetletjih zrasli in se uveljavili povsem novi obrati sodobne elektro in kovinsko predelovalne industrije ter še številna manjša podjetja. Nosilci razvoja, kot na primer idrijski Kolektor, spodnejidrijska Rotomatika in cerkljanska Eta, so se usmerili v najsodobnejšo tehnologijo in v sodelovanje z najrazvitejšim svetom. Idrija je ostala, po vseh statističnih kazalcih gospodarke uspešnosti, krepko v zgornjem delu slovenske, sploh pa jugoslovanske razpredelnice.

Tudi nekdanj sloveči živosrebrni rudnik še ni ugasnil. Kakih 200 delavcev in strokovnjakov zvesto bedi nad njim in letno potegne iz globin nekaj desetlin ton še vedno dragocenega živega srebra. Poslednje generacije rudarjev še vedno raziskujejo, kopljejo in žgejo rudo, vestno vzdržujejo vse naprave in mislijo na prihodnost. V naslednjih dvajsetih letih bodo rudarji postopoma izvajali zahtevna in odgovorna zapiralna dela, tako da mesto ne bo občutilo posledic 500-letnega izkopavanja pod lastnimi temelji. Bodočim rodovom nameravajo ohraniti dele rudarskega podzemlja za ogled – in v spomin!

Pričujočo predstavitev 500-letnice Idrije naj dopolnijo še naslednji zgovorni podatki. Idrijski živosrebrni rudnik slovi kot drugi največji tovrstni rudnik vseh časov. Prekaša ga samo španski Almaden. Idrijski rudarji so v 500 letih pridobili približno 107.000 ton komercialnega (prodanega) živega srebra, kar predstavlja skoraj 14 % vse dosedanje svetovne proizvodnje. Če bi upoštevali še vse izgube, do katerih je prihajalo zlasti v starejših obdobjih, ko tehnologija žganja rude ni bila izpopolnjena, potem bi se skupna količina živega srebra povzpela vsaj na 140.000 ton! V Idriji pridobljeno živo srebro bi napolnilo posodo v obliki kocke s stranico 20 metrov ali dva olimpijska plavalna bazena.

»Srebrni studenec« samotnega škafarja se je v 500 letih iztekel v pravcato srebrno jezero. Sijaj njegove gladine je idrijska luč, ki sveti iz preteklosti v bodočnost.

LIPOLD JE BIL V GEOLOŠKI IN RUDARSKI STROKI DALEČ PRED SVOJIM ČASOM

Spoštovani podpredsednik, stanovski kolegi, Idrijsčani in gostje! Prav je, da se danes, ko nam hite spomini nazaj v petstoletno življenje idrijskega živosrebrovega rudnika, spomnimo rudarjev, rudarskih in geoloških inženirjev, tehnikov in drugih, ki so delali v jami ali pa je bilo njihovo ime povezano z rudarsko dejavnostjo Idrije. Še posebej se Slovensko geološko društvo in Idrija spominjata Mraka Vincenca Lipolda.

22. aprila je minilo 107 let, odkar je tu v Idriji umrl prvi slovenski geolog in ravnatelj idrijskega rudnika Marko Vincenc Lipold. Rodil se je leta 1816 v Mozirju v ugledni rodovini Lipoldov, ki se je leta 1650 priselila semkaj iz rudarskega kraja Črne na Koroškem.

Po gimnaziji v Celju je odlično zaključil študij prava v Gradcu in leta 1842 še rudarstva v Banski Štiavnici. Do leta 1849 je služboval v raznih solnih rudnikih na Solnograškem in v Salzkammergut, bil je v raznih pravnih službah, pri slovitim mineralog Haidingerju pa je na Dunaju opravil še tečaj iz mineralogije.

Decembra 1849 je nastopil službo geologa v na novo ustanovljenem državnem geološkem zavodu na Dunaju. Sedemnajst let je neumorno raziskoval in geološko kartiral po raznih deželah takratne Avstroogrške: na Češkem, v Zgornji in Spodnji Avstriji, na Solnograškem in Štajerskem. Veliko je kartiral na slovenskem ozemlju: od Gólice, Labodske doline, Svinjskih planin in severnega obrobja Celovške kotline preko osrednje Slovenije tja v Furlanijo in Tržaškega krasa do Gorjancev.

Izdela je številne geološke karte v merilu 1:144 000 in med njimi tudi karte za večji del slovenskega ozemlja, ki so bile kasneje prenesene na prav tako akvarelno pobarvane geološke karte v merilu 1:76 000.

Hkrati z geološkimi kartami je napisal več kot 150 geoloških razprav in člankov, številne med njimi prav s slovenskega ozemlja. V njih je rešil mnoge pomembne stratigrafske, rudarske in tektonske probleme, s svojimi ugotovitvami je postavil osnovo za vsa nadaljnja geološka raziskovanja. Oral je ledino in zapustil velikansko strokovno dediščino.

Razen tega je raziskoval številna slovenska in druga rudišča na ozemlju takratne Avstroogrške in tudi zunaj njenih meja, zadovoljivo razložil nastanek večjega števila rudišč, med njimi tudi mežiškega in idrijskega.

Junija 1867 je zapustil dunajski geološki zavod in geološko kartiranje, med drugim očitno tudi užaljeni, ker ga kot Slova-

Spominsko ploščo M. V. Lipoldu je odkril prof. dr. Anton Ramovš

na niso hoteli nastaviti na izpraznjeno mesto prvega geologa dunajskega geološkega zavoda, ki mu je takrat pripadalo. Sprejel je izpraznjeno mesto ravnatelja živosrebrovega rudnika v Idriji, čigar geologijo je že dobro poznal, in ostal tu do smrti leta 1883.

Z veliko vnemo se je lotil ponovnega geološkega kartiranja idrijske okolice in jame, saj je vedel in tudi večkrat poudaril, da samo vsestransko dokumentirana stratigrafska razčlenitev in pojasnjena tektonska zgradba ter poznavanje orudenja omogočajo tudi pravilno razlago razmer v rudišču in v rudniku.

Leta 1872 je končal geološko karto okolice Idrije, ki je bila predstavljena na svetovni rastavi leta 1873 na Dunaju in tudi vsebej pohvaljena. Dve leti kasneje je izšel obsežen tolmač k tej karti; v njem je Lipold pojasnil zapletene stratigrafske razmere in tektonsko zgradbo ter pomembno prispeval k razjasnitvi nastanka živosrebrovega rudišča. Precej njegovih ugotovitev velja še danes.

Iz Lipoldovega idrijskega delovanja je pomembna tudi njegova pedološka karta Kranjske in delo Zemljiščne razmere Kranjske. V njem je opisal nastopajoče kamnine, popisal razširjenost formacij, talne tipe, klimatske in gospodarske razmere.

Ob 300-letnici idrijskega rudnika v državni lasti je leta 1881 izšla jubilejna publikacija: Živosrebrov rudnik v Idriji na Kranjskem, ki jo je založila rudarska direkcija v Idriji. Lipold je zanj napisal uvodni del s kratko zgodovino idrijskega rudnika od odkritja živosrebrove rude leta 1490, dodal je vso literaturo o idrijskem rudniku, rudišču, njegovem nastanku, o rudi in tamkajšnjih geoloških in stratigrafskih razmerah. V posebnem prispevku je dal podatke o produkciji v posameznih letih

od leta 1525 naprej, o cenah živega srebra in o dohodkih, v naslednjem pa o delavskih razmerah v rudniku in o cenah živega srebra, ki je po letu 1874 naglo padala in povzročila razumljive težave in nevšečnosti, s katerimi se je prav takrat ubadal Lipold.

V zadnjem Lipoldovem sestavku jubilejne publikacije piše še o rudniški administraciji, od leta 1580 našteva direktorje, poroča o gradnji idrijskih cerkva od temeljnega kamna za cerkev sv. Barbare leta 1608, ustanovitev idrijske fare leta 1752 in drugo, pa še o prispevku rudnika za idrijsko šolstvo. To je bilo tudi poslednje, kar je Lipold objavil strokovnega.

Lipold si je vseskozi prizadeval za napredek rudnika, poskrbel je za moderno opremo, ki so jo hodili gledat strokovnjaki raznih evropskih rudnikov, trudil se je za izboljšanje življenjskih pogojev rudarjev, obnovil je bratovščino za pomoč rudarjem, pri Ministrstvu za poljedelstvo na Dunaju je zagovarjal njihove zahteve po zvišanju plač. Rudarjem je želel biti, kot je povedal v nastopnem govoru, ne le predstojnik, marveč tudi oče in prijatelj. Z dejanji je to tudi dokazoval. Veliko je storil za napredek Idrije, na njegovo pobudo je bila tudi sezidana nova rudarska ljudska šola. Z ženo in hčerko je zelo podpiral čipkarstvo in leta 1876 je bila v Idriji odprta čipkarska šola. Ob proslavi 300 letnice rudnika v državni lasti je dobilo 110 dotlej začasnih rudniških delavcev stalno zaposlitev in precej višje mezde. To je bilo Lipoldu skoraj gotovo večje zadovoljstvo kot zveneča naslova dvornega svetnika in plemiški naslov, ki ju je dobil ob tej priložnosti. Za velike zasluge ga je Idrija drugega januarja 1883 izvolila za svojega častnega člana.

Lipold je bil v geološki in rudarski stroki daleč pred svojim časom, poln idej in originalnih zaključkov. Iz vsega njegovega dela vejejo izredno strokovno znanje, izjemna bistrost in prizadevnost. Bil je eden najboljših geologov v prvi generaciji znamenite dunajske geološke šole, obenem pa tudi kot rudarski geolog vrhunski strokovnjak. Veliki narodi bi bili ponosni na takega pionirja geološke vede, kot je bil Lipold. Kot prvi slovenski geolog pa ni pomemben in znamenit, ker je bil prvi, marveč po rezultatih genialnega ustvarjalnega dela.

Ob stoletnici pionirja slovenske geologije smo Lipoldu odkrili spominsko ploščo v rojstnem Mozirju in prav je, da mu jo danes odkrivamo tudi v tem kraju, kjer je Lipold preživel 16 let nadvse plodnega ustvarjalnega življenja v korist geološke in rudarske stroke in njemu drage Idrije in idrijskega človeka.

JOŽE ČAR, ANITA VIDIC-GRAH

POSVET O BODOČNOSTI SLOVENSKE GEOLOGIJE

Po svečanem delu idrijskega geološkega srečanja so se udeleženci zbrali v dvorani Gozdnega gospodarstva, kjer se je začel strokovni posvet. Zbrane je pozdravil Jože Čar z naslednjim nagovorom:

»Spoštovane kolegice, spoštovani kolegi, dragi gostje. Pri srčna dobrodošlica in lep pozdrav vsem v 500-letni rudarski in geološki Idriji. Naše današnje srečanje ima več vsebinskih poudarkov. Prvi je seveda ta, da praznujemo 500-letnico odkritja živega srebra in rudarjenje v idrijski kotlini. Tudi ni povsem naključno, da smo se zbrali v tej prijazni dvoranici stavbe našega Gozdnega gospodarstva. Postavljena je skoraj do metra natančno na mestu, kjer so 22. junija, na dan sv. Ahačija leta 1508, odkrili v globini 42 m pod površino izredno bogato orudenje v sklonca plasteh. Do takrat so v glavnem odkopavali le skrilačve s samoradnim židim srebrom. To odkritje je postavilo temelje 500-letnemu rudarjenju v Idriji.

Na današnji dan, ko smo že počastili spomin utemeljitelja slovenske znanstvene geologije M.V.Lipolda, vas želim spomniti, da se je v Idriji rodila tudi slovenska geologija kot stroka in znanost. Če odmislimo s predsodki in mistiko obarvane opise idrijskega rudnika, rud in kamnin izpod peres angležev W.Popeja (1665) in E.Browna (1669) in seveda našega Valvasorja (1689), lahko kot prvo slovensko geološko delo označimo v Idriji nastalo knjižico J.A. Scopoliija »De Hydrargyro Idriensi«, z razpravo o rudniku, njegovih mineralih, rudah in kamninah z naslovom »De Minera Hydrargyri« in mineraloško razpravo o idrijskem epsomitu »De Vitrioli Idriensi«. Le štiri leta kasneje, torej leta 1765, smo dobili prvo geološko skico Idrije z okolico znanega slovenskega kartografa in jamomerca, graditelja znamenitih klavž, Idrijčana Jožefa Mraka. Po podatkih Kropáča je Jožetov sin Anton Mrak leta 1784 že izdelal geološko karto idrijskega rudnika. Karta je sicer izgubljena, vendar so bili opisi kamnin Kropáču še dostopni. Zato lahko oba znamenita Idrijčana uvrstimo med pionirje slovenske geologije.

V sledečih letih so se geološke razprave o idrijskem rudišču kar vrstile, tako da je rudniška geološka bibliografija zelo obsežna, saj šteje že čez 90 enot. Kaj pravzaprav predstavlja resnično izjemno bogata idrijska geološka bibliografija za slovensko geologijo bo potrebno še oceniti.

Današnji posvet nima namena biti visoko strokovnega značaja, saj bi bile za to potrebne drugačne priprave. Vendar smo glede na to, da se nam obeti za prihodnost slovenske rudniške geologije kažejo v črni luči – spomnimo se, da zapiramo Idrijo, Žirovski vrh, Mežico in rudnik kaolina v Črni pri Kamniku –, smo želeli o tej problematiki vsaj razmišljati, jo aktualizirati.

rati, ugotoviti njene razsežnosti in poiskati nove poti. Nedvomno so o njeni prihodnosti posamezniki sicer precej razmišljali, vendar skupnih premislekov na to temo še nimamo.

Naša želja je, da današnji posvet odpre nove optimistične poglede na bodoči razvoj rudniške geologije v Sloveniji.

Vsem želim plodno debato in prijetno bivanje v Idriji!».

Po zamisli organizatorjev naj bi bil posvet posvečen predvsem nadaljnji usodi slovenske montanistične geologije. Odziv geologov je pokazal, da je napovedana tematika resnično zelo aktualna, toda zaradi tesne povezanosti z drugimi vejami geologije se je bogata razprava, ki je trajala dve uri in pol, razvila v pogovor o stanju in bodočnosti slovenske geologije nasploh.

Posveta so se udeležili predstavniki glavnih slovenskih podjetij in ustanov, kjer so geologi zaposleni. Zastopali so Geološki zavod, Prirodoslovni muzej, Inštitut za raziskavo krasa ZRC SAZU iz Postojne, FNT Montanistiko, Rudnik živega srebra Idrija, Rudnik urana Žirovski vrh, Rudnik rjavega premoga Senovo, Rudnik kaolina in kalcita Kamnik, Rudnik svinca in topilnico Mežica.

Posvetovanje se je pričelo s kratko predstavitvijo raziskovalnih dosežkov o idrijskem rudišču ter o pomenu tega znanja v okviru slovenske, pa tudi svetovne geologije. Geološko zgradbo in nastanek idrijskega rudišča so nam predstavili njegovi dolgoletni raziskovalci dr. Ivan Mlakar, prof. dr. Matija Drovenik, dr. Ladislav Placer in dr. Jože Čar. Sledil je razgovor o težavah v preteklih letih, opis današnjih razmer in predvideni ukrepi v bodočnosti pri posameznih slovenskih metalnih rudnikih (Idrija, Mežica, Žirovski vrh). Florjančičevo razpravo o razmerah v Žirovskem vrhu objavljamo v nadaljevanju.

Za oceno perspektivnosti slovenske rudniške geologije so vsekakor odločujočega pomena rezultati raziskav dr. Ivana Mlakarja, ki se že čez deset let ukvarja z načrtnim raziskovanjem slovenskih metalnih rudišč. V daljši razpravi je spregovoril predvsem o nahajališčih svinca (Pb), cinka (Zn), bakra (Cu), urana (U), antimona (Sb) in barita ($BaSO_4$). Nahajališča v splošnem niso velika, vendar predstavljajo pomembno nacionalno bogastvo, ki bi ga vsekakor morali natančneje raziskati.

Udeleženci posveta so razpravljali tudi o energetsko-ekoloških problemih Slovenije. Nesporno je res, da nas je električnih »mrkov« iz začetka sedemdesetih let rešila krška nuklearka, ki je danes glavni objekt ekološke »gonije«. Vprašanje pa je, ali je bolje z izjemno visokimi stroški izkoriščati tektonsko zapletena in še vedno premalo raziskana premojšča z velikimi odstotki žvepla, ali z odkopavanjem urana v Žirovskem vrhu oskrbovati krško nuklearko.

Nadaljnja razprava je pokazala, da pesti slovenske geologe več bistvenih problemov:

– Slovenska geologija je programsko med seboj nepovezana, kljub temu, da je Slovenija geografsko majhna.

– Težavne razmere na osrednji slovenski geološki šoli, Odseka za geologijo na Montanistiki FNT v Ljubljani so večplastne:

– nepriljučna stimulacija učnega kadra v preteklih letih (trenutno poučujejo le 4 redni profesorji) in premalo denarja za izpeljavo ostalih učnih obveznosti (terenskih vaj, itd.)

– presplošna in premalo »aktualna« usmerjenost učnega programa,

– na geologijo se po srednji šoli vpišejo predvsem slabši dijaki.

– Neurejeno financiranje in velika razdrobljenost denarja, ki je namenjen geološkim raziskavam. Bistveno premalo denarja je za fundamentalne raziskave v geologiji.

Med udeleženci strokovnega posveta je bil tudi dolgoletni glavni geolog idrijskega rudnika dr. Ivan Mlakar

V obsežni in zavzeti razpravi o tem, kaj bi bilo potrebno storiti za nadaljnji napredek slovenske geologije, se je izoblikovalo mnenje, da bodočnost slovenske geologije ni več samo v ekonomski geologiji, predvsem pa ne v rudniški geologiji, saj so surovine v svetu zelo poceni, pač pa v ekologiji, hidrogeologiji, inženirski geologiji in raziskavi nemetalnih surovin in njihovi predelavi (tehnološka geologija). Za preusmeritev geologije na omenjena področja bi bilo potrebno:

– slovensko geologijo obravnavati celovito ter temeljito premisliti, kaj želimo in hočemo delati v prihodnje,

– slovenski geologi bi morali oblikovati enotno zastavljen raziskovalni program,

– pospešiti bi bilo potrebno dela na pripravi različnih tematskih kart, predvsem na izdelavi detajlne strukturne geološke karte v merilu 1:5.000,

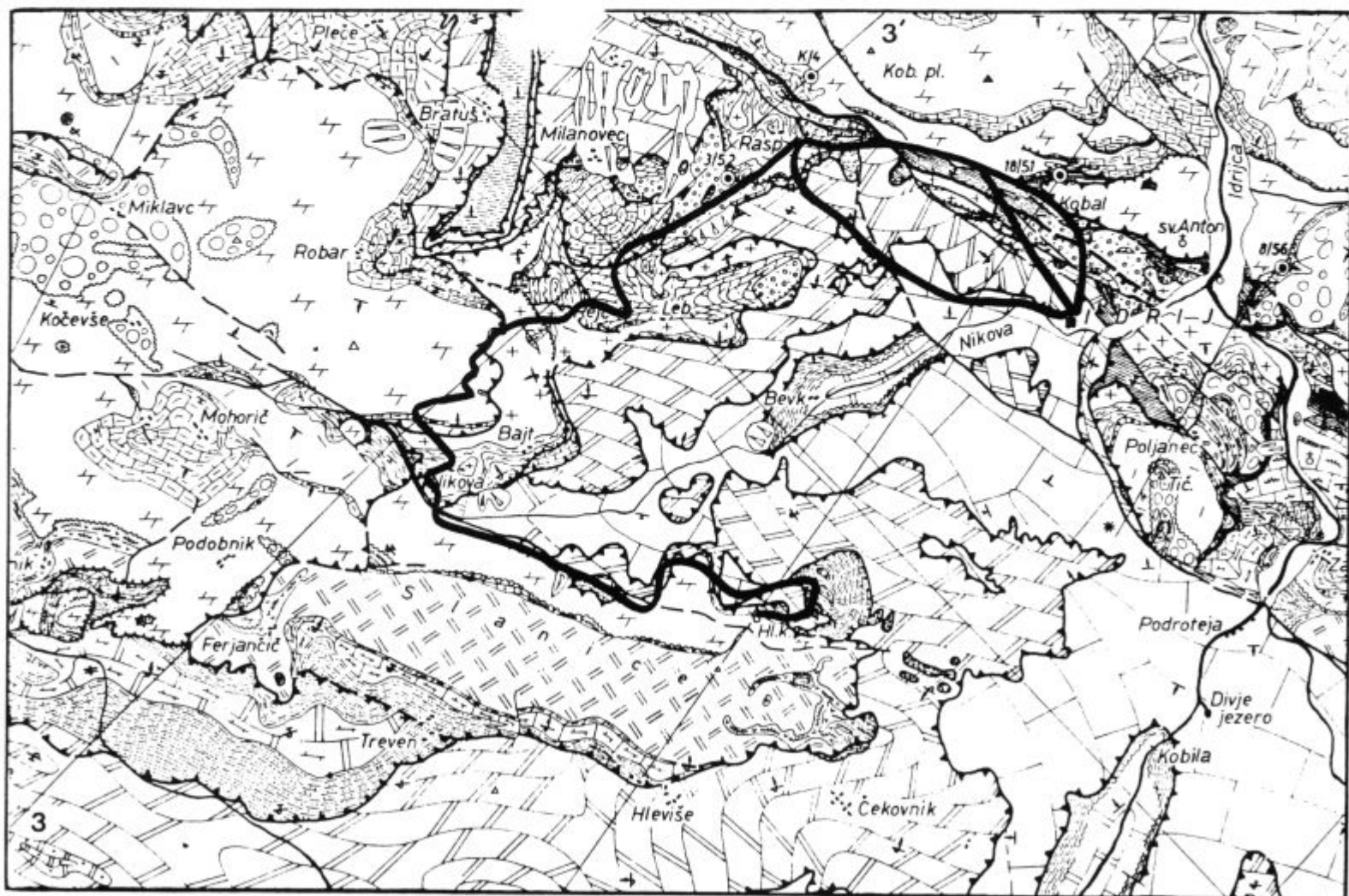
- razmisliti bi bilo potrebno o manj splošni usmeritvi fakultate in preusmeritvi na aktualnejše programe (ekologija, tehnološka geologija, organska geologija, itd.),
- zagotoviti primeren način financiranja in stimulacijo univerzitetnega učnega kadra,
- povečati selekcijo pri študiju geologije, doseči večjo povezavo študentov in ustanov, kjer naj bi kasneje delali in omogočiti redno pošiljanje študentov na tuje univerze,
- geologija bi morala biti bistveno več prisotna v slovenskih medijih.

Želja udeležencev idrijskega srečanja je bila, da izrečene misli ne bi šle v pozabo. Ustanovili so posebno komisijo, ki naj v debati navržene predloge premisli, dopolni in oblikuje zaključke. Sklepi naj bi bili kasneje predstavljeni slovenskim geologom na posebnem diskusijskem večeru.

MARTINA PIŠLIAR

PO IDRIJSKIH GRAPAH IN GREBENIH

Če je bil prvi dan idrijskega srečanja slovenskih geologov v ospredju strokovni posvet, smo drugi dan, to je 19. maja preživeli na prijetni daljši ekskurziji po okoliških grebenih in grapah. Po zapletenosti geološke zgradbe in pisanosti kamnin prištevamo idrijsko ozemlje med najzanimivejša področja v Sloveniji: Na majhnem območju si lahko ogledamo celo paleto kamnin, od najstarejših karbonskih skrilavcev, permskih plasti, triasnih in krednih skladov do najmlajših eocenskih kamnin. Trasa poti preko Razpotja, Rejcovega griča, Nikove

Mlakarjeva geološka karta širše okolice Idrije z vrisano potjo ekskurzije

do planinske koče na Hlevišah je bila izbrana tako, da smo se seznanili z večino kamnin tega območja.

Po krajši predstavitvi na »Starem placu« smo mimo starih rudarskih hiš, idrijskega gradu, ki daje čar temu staremu rudarskemu mestu, nadaljevali pot nad dolino Nikove, v smeri proti Razpotju. Glavni namen izbrane poti je bil prikazati območje znamenite idrijske prelomnice ter narivno zgradbo, kjer si plasti ne sledijo v pravilnem stratigrafskem zaporedju, saj starejše kamnine večkrat prekrivajo mlajše.

Idrijski prelom je eden najizrazitejših evropskih prelomov, ki seka celotno ozemlje Slovenije. Po coni idrijskega preloma smo se vzpenjali ves začetni del od Češnjic do Razpotja. V spodnjem delu leta doseže širino do 250 metrov, ki se v zgornjem delu zoži v 3040 m široko cono. V posameznih golicah smo lahko opazovali po starosti zelo različne kamnine, močno pretрте in zmečkane. Medsebojni položaj teh plasti je zelo zapleten, kar je posledica tektonskih dogajanj. Gotovo je bil dovršen del napora strmo vzpenjajoče steze poplačan na Razpotju, v višini 600 m, z izredno lepim panoramskim razgledom po dolini Kanomljice, kjer je voda najlažje vrezala strugo v pretрте kamnine idrijskega preloma.

Od tu cesta zavije proti jugozahodu do Rejca. Ves čas smo lahko spremljali značilen presek skozi narivno zgradbo idrijskega ozemlja. Ta zbuja pozornost geologov že okoli 70 let. Posamezni narivni paketi, zgrajeni iz različnih kamnin, so narinjeni drug vrh drugega. Od Rejca proti Nikovi, preko Slanic smo lahko ponovno opazovali narivno zgradbo v obratni smeri kot med Razpotjem in Rejcem. Tako smo v peturni spoznavni šoli, s kratkimi vmesnimi razlagami, lahko sledili posameznim narivnim enotam. Na majhnem izseku smo si tako ogledali celotno geološko zgradbo, ki je značilna za jugozahodni del Slovenije, kar je vzbudilo zanimanje predvsem nas mlajših geologov.

V prijetnem vzdušju, ob odlični organizaciji celotne ekipe »Olimpa« ter spretno vodeni poti prof.dr. Jožeta Čarja smo pot zaključili v koči na Hlevišah. Ob prihodu nas je že čakalo domače zelje s toplo ocvirkovco in klobaso. Ob klepetu z znanci, kolegi ter kozarčku vina smo preživeli še tisti najprijetnejši del ekskurzije.

PAVEL A. FLORJANČIČ

DAJ BOG, DA PREŽIVIMO TE ČUDNE ČASE

Te dni poteka trideset let, odkar je bil odkrit uran na Žirovskem vrhu. Minilo je deset let od začetka izgradnje RUŽV in pet let od začetka redne proizvodnje uranovega koncentrata. Današnja dilema obstoja RUŽV in jedrske energije v Sloveniji

ni niti socialno, še manj pa ekološko, temveč ekonomsko, zlasti pa strateško energetska nacionalna vprašanje.

Leta 1975 je bila v investicijskem programu za RUŽV načrtovana cena enega funta U_3O_8 v rumeni pogači, yellow cake, 101 USD. Takrat so bile dolgoročne cena na svetovnem trgu dva do trikrat nižje od žirovske. Kljub tej razliki je bil sprejet sklep o odpiranju rudnika na Žirovskem vrhu. Zalog uranove rude je bilo za tri jedrske elektrarne tipa Krško, tehnologija pridobivanja in predelave uranove rude, sta bili obvladljivi. Lasten uran v jedrski elektrarni naj bi nam omogočal energetsko neodvisnost. Leta 1979 se je začel graditi rudnik. Ambiciozni jugoslovanski načrt desetih nukleark do leta 2000 se je sprva reduciral na pet. Redno odkopavanje se je začelo leta 1982, predelovanje uranove rude oziroma proizvodnja koncentrata pa leta 1985. Z osvajanjem proizvodnje so se začele prve težave. Zaposneli zeleni so se lotili jedrske energije, ker je bilo takrat to v svetu modno. Prave težave z vodo, podtalnico, kislim dežjem in kemizmom so pustili strokovnjakom za kasneje. Černobil 1986 je omogočil obubožani oblasti, da se je skrila za voljo ljudstva; proglasili so moratorij za gradnjo nukleark. S tem smo prizadeli Hrvate, ki bi morali z našo soudeležbo graditi drugo nuklearko v Prevlaki. Mi pa smo si za Žirovski vrh onemogočili racionalnejšo proizvodnjo lastne surovine.

Trenutno je tako: obvladujemo proizvodnjo, dosegamo planirano količino in kvaliteto rude in uranovega koncentrata. Cena je še vedno bistveno višja kot v svetu. Res pa nas je dosti (preveč) zaposlenih; danes nas je 474 delavcev, bilo pa nas je že tudi preko petsto. Trideset odstotkov investicije je na rovaš varstva okolja ter komunalne in družbene infrastrukture, kot se pač spodobi za moderno in bogato družbo (to naj bi vsaj bili). Rudnik za eno nuklearko in z enim predelovalnim obratom ne bo nikoli rentabilen po klasičnih svetovnih merilih. Toliko manj, ker smo zapostavili razvojno raziskovalno dejavnost, kontrolo kvalitete, nimamo analitsko-planske službe, nehali smo vključevati v proces mlade diplomante. Če dodamo še to, da je premajhen poudarek na avtomatizaciji in da imamo zastarelo organizacijo ter slabo profilirano kadrovska politiko, smo tipični predstavnik realsocialistične rudarske organizacije, ki pa ima ravno v tem velik maneverski prostor za posodobitev in racionalizacijo proizvodnje.

In kako v bodoče? Negativni trend naše podobe se je zaustavil. Rekel bi lahko, da smo že v rahlem vzponu, vsaj pri realnih in nepristranskih ocenjevalcih. To pa zlasti zaradi ugotovitev domačih in tujih strokovnjakov o majhnem, manj kot deset odstotnem prispevku RUŽV k skupni radioaktivni obremenitvi okolja. O spremembi mišljenja o jedrski energiji, zlasti v bolj razgledanem svetu, kaže svetovna konferenca o topli gredi gredi lani jeseni v Montrealu in predlogi nobelovcev in drugih vrhunskih strokovnjakov februarja letos ameriškemu predsedniku Bushu, da se je treba negativnim spremembam podnebja na zemlji boriti tako, da jedrske elektrarne nadomestimo termoelektrarne na fosilna goriva. Pri nas, ki smo pač večni

zamudniki, kaj takega še ni na vidiku. Sloveniji pa vendar daje pol krške elektrarne 21 % vse električne energije in to ne glede kdaj. Vsekakor pa takrat, ko je najbolj potrebna in ko druge ni dovolj. Več virov energije (vodna, klasična termo in jedrska), je garancija za varen energetska sistem, kar mora upoštevati vsak razumni in odgovorni strokovnjak, če že ne politik.

Mi v RUŽV se vidimo ob JE Krško, saj pomenimo manj kot deset odstotkov pri ceni električne energije v NEK. Kvaliteta in zanesljivost tega dela energije bi morala zadostiti razsod-

nim planerjem in dobrim politikom pri odločitvi, da se ne odrečemo ne nuklearki ne RUŽV. Daj Bog, da preživimo te čudne čase, ko se odločamo za boljše, čeprav se ve, da tam, kjer se cepijo drva, letijo tudi trske. Upajmo, da kakšna teh trsk ne zadene tudi RUŽV, ko vendar vidimo z izkušnjo pri-baltskih republik, kaj pomeni energetska neodvisnost.

Zaželimo torej strokovnjakom zrelost, politikom modrost, nam v RUŽV vztrajnost, vsem nam tukaj pa ob petstoletnici našega stanovskega soseda en rudarski srečno!

and the other

R. ŠKOCIĆ

Hommage à tous les mineurs d'Idrija
Jedkanica, 1990

VINKO URBAS

NOVO IDRIJSKO ODLAGALIŠČE KOMUNALNIH ODPADKOV V GROHOVTU

Uvod

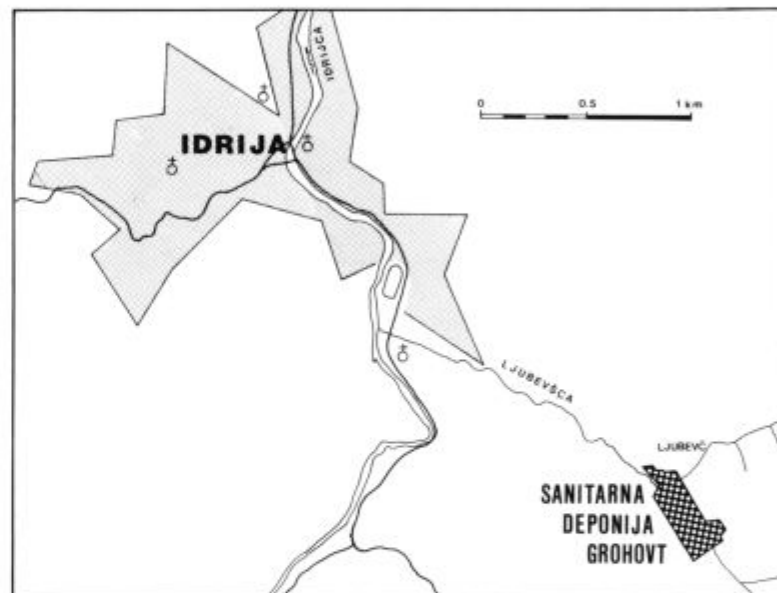
Nerešen problem odlaganja komunalnih odpadkov v občini Idrija sega v sedemdeseta leta, ko je bilo očitno, da bo odlagališče, ki je bilo tedaj v uporabi, polno. Zaradi izredno kritičnega stanja sta investitorja Samoupravna komunalna interesna skupnost in Komunala Idrija pristopila k dolgoročnem reševanju te problematike v začetku leta 1980.

Na pobudo investitorja in urbanistične službe v Idriji je bilo prvotno predlaganih več kot 30 lokacij na območju občine, kasneje jih je na podlagi izločitvenih kriterijev ostalo še 11 (Grda grapa, V Logu, Reka, Kanomeljsko Razpotje, Ljubevč, Gorje, Babja grapa, Oresovka, Kladje in Raskovec).

Na podlagi preliminarnih strokovnih ugotovitev s sodelovanjem Raziskovalne enote RŽS Idrija, Inštituta »Jožef Stefan« SEPO, Komunalnega podjetja Piran, republiških in občinskih inšpekcijskih služb, ob upoštevanju Zakona o ravnanju z odpadki (Ur.list SRS, št. 8/78), Zakona o vodah, Zakona o varstvu zraka in komunalno-ekonomske, hidrogeološke in urbanistične ocene, je bilo takrat ugotovljeno, da je najprimernejša lokacija V Logu v Srednji Kanomlji.

Kljub strokovni utemeljitvi je bilo stališče krajanov Kanomlje izredno odklonilno, problem odlaganja pa je bil vsak dan bolj pereč.

Zato je bilo v aprilu 1983 izdano lokacijsko dovoljenje za ureditev deponije komunalnih odpadkov Raskovec v Doleh. Čeprav je bilo izdelanih dovolj strokovnih osnov, je bila odločba razveljavljena zaradi pritiskov in nasprotovanj občine Škofja Loka. Po dolgotrajnih razpravah je bilo dogovorjeno, da lahko odlagamo smeti še do 15. maja 1991.

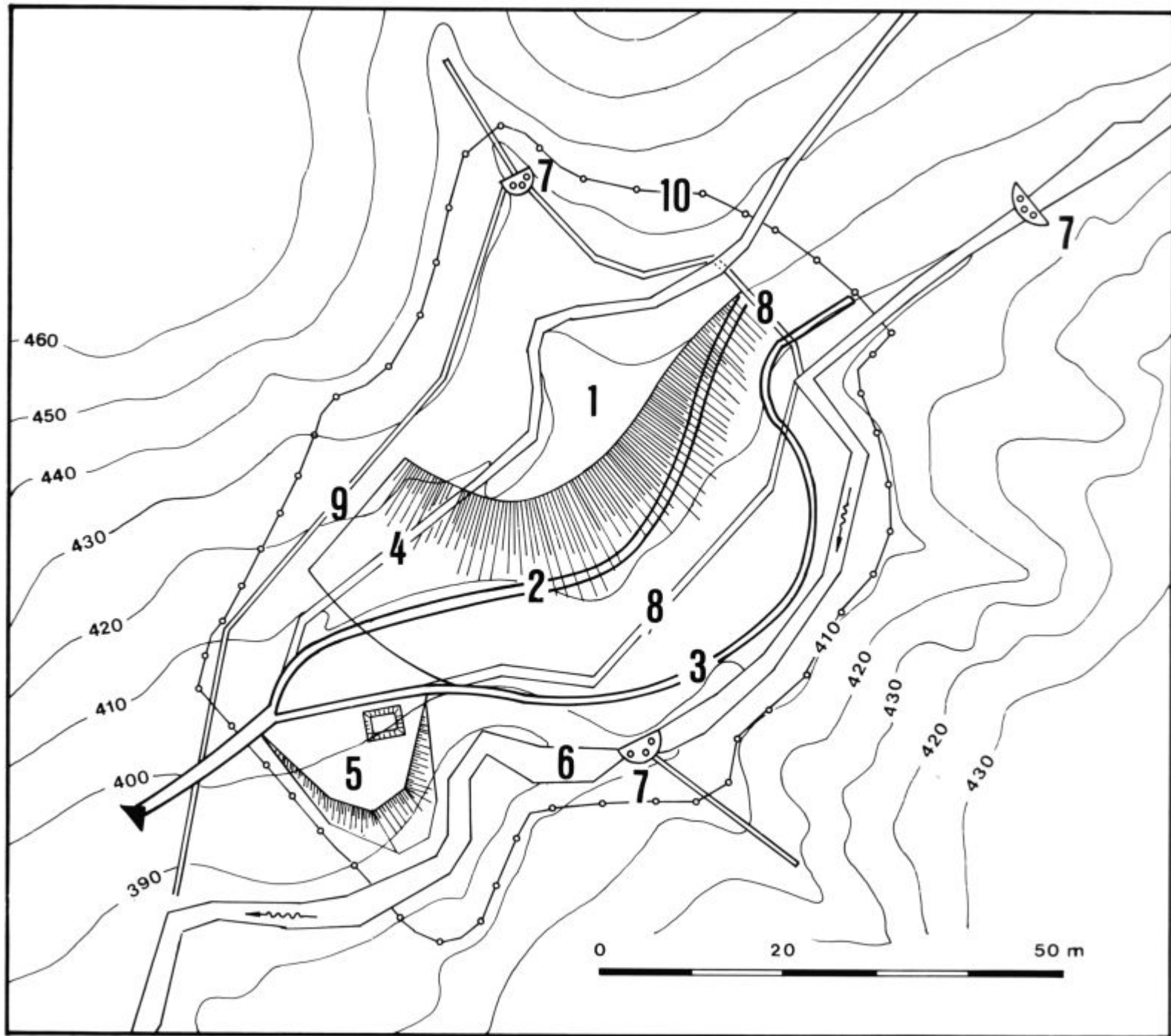

Lokacija novega odlagališča

Odločitve

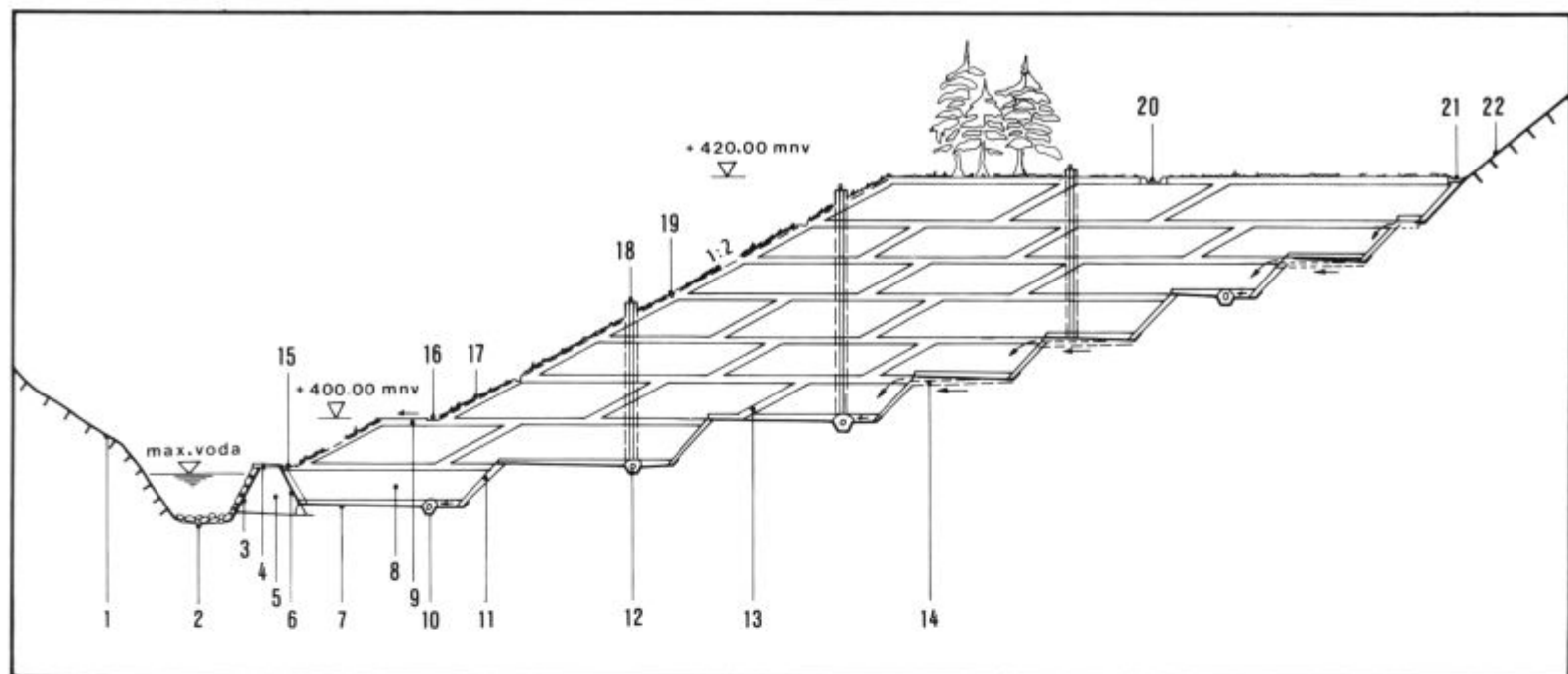
Z dolgoročnim planom občine Idrija za obdobje 1986–2000, sprejetim 17. junija 1987, je bila podana usmeritev, da se odlagališče Raskovec sanira in na podlagi analiz določi že v družbenem planu za obdobje 1986–1990 novo lokacijo. V srednjeročnem družbenem planu, sprejetim 23. marca 1988, je bilo določeno, da se izvede primerjava med lokacijami Ljubevč, Raskovec in Kanomlja na podlagi enakih strokovnih podlag. Prednost naj ima cenejša varianta.

Po primerjavi strokovnih podlag in ocene je bila določena kot najprimernejša in ekonomsko utemeljena lokacija v Ljubevču v grapi Grohovt. Ta lokacija je bila tudi sprejeta v spremembi in dopolnitvi srednjeročnega družbenega plana občine Idrija za obdobje 1986–1990 (29. maja 1989) s programskimi zaštevami. Za območje je sprejet ureditveni načrt kot prostorsko izvedbeni akt.

1 terasa deponije, kota 430,00 m.n.v.
 2 dovozna pot
 3 vzdrževalna in nadzorna pot
 4 trasa stare poti
 5 terasa spremljajočih naprav

6 potok
 7 zadrževalnik hudournika
 8 potek kanaliziranega hudournika
 9 kanaleta za površinske vode
 10 ograja deponije

1 utrjena brežina varnostnega pasu	9 vzdrževalna pot	17 utrjena brežina z »netlonom«
2 obstoječe korito potoka	10 raudril drenaža dna	18 zbiranje plina iz vrtine
3 utrjena brežina korita; obloga iz betonskih blokov	11 ilovnat naboj brežine	19 odvodnjavanje brežine
4 travne plošče na poti	12 odzračevanje nasipa – raudril cev	20 odvodnjavanje terase
5 utrjeno jedro dna	13 utrjene brežine z izkopsnim materialom	21 odvodnjavanje brežine
6 plastična folija in ilovnat naboj	14 raudril drenažna cev	22 »netlon« mreža na zemljini
7 plastična folija, zaščitena z gramozom	15 odvodnjavanje brežine	
8 utrjene smeti	16 odvodnjavanje brežine	

Za izdelavo prostorsko izvedbenega akta je bilo nujno pripraviti posebne strokovne osnove:

- 1 Klimatske in hidrogeološke razmere na območju odlagališča komunalnih odpadkov Ljubevč (Raziskovalna enota RŽS);
- 2 Mnenje Skupine za oceno posegov v prostor (SEPO) pri inštitutu »Jožef Stefan« Ljubljana;
- 3 Strokovno mnenje o geomehanskih pogojih na lokaciji predvidene deponije komunalnih odpadkov Ljubevč (FAGG Katedra za mehaniko tal);
- 4 Idejni projekt zajetij vodnih virov na območju predvidene deponije Ljubevč Idrija (Podjetje za urejanje hudournikov);
- 5 Izvlečki in študije kompleksne vodnogospodarske ureditve za področje Idrije.

Sodelovanje drugih

Sam projekt ne bi bil popoln, če v nastajanju rešitve ne bi sodelovali vsi potencialni uporabniki prostora, zato smo v fazi priprave osnutka povabili k sodelovanju še: sanitarno in požarno inšpekcijo, Komunalo Idrija, Oddelek za ljudsko obrambo, OVS Soča, Zvezo vodnih skupnosti, Elektro Primorska, Kmetijsko zemljiško skupnost, Občinsko cestno skup-

nost, Soško gozdno gospodarstvo, Ribiško družino Idrija, Zavod za ribištvo SRS, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Podjetje za urejanje hudournikov, KS Idrija, Zvezo lovskih družin.

V osnutku, ki je bil posredovan v javno obravnavo od 15.12.1989 do 15.1.1990, so bili predhodni pogoji upoštevani.

10.1.1990 je bila v KS Idrija o osnutku organizirana javna obravnava, ki pa je bila žal slabo obiskana.

Projekt

Izdelava prostorsko izvedbenega akta je bila zaupana Komunalni Piran – TOZD Projektiva – inženiring. Za to projektivno organizacijo smo se odločili, ker je po našem mnenju uspešno projektirala več takih in podobnih ekoloških objektov. Z njimi sodeluje Komunala Idrija že od leta 1980. Vodja projekta je Jože Maver, dipl.ing.gr.

Rešitve

Lokacija odlagališča se nahaja okoli 2,5 km jugovzhodno od mesta Idrija, na koncu Ljubevške doline v stranski grapi Grohovt. Terenski pogoji niso najbolj ugodni, lokacija pa ima veli-

ko prednost v tem, da leži na zelo slabo prepustni geološki podlagi, na Idrijski prelomnici.

Izraba odlagališča je predvidena v dveh fazah. Prva faza obsega zgornji del predvidenega prostora, torej tisti del, kjer ni potrebe po prestavitvi hudournika Grohovt. Teren se po projektu uredi po terasah. Za preprečitev pronicanja precdnih in izcednih vod v nižje plasti je predvidena izgradnja glinene »sklede«, to pomeni izdelavo glinenega naboja v debelini najmanj 50 cm s prepustnostjo največ 10^{-9} m/s. Da se doseže čimvečjo varnost pri pronicanju, so terase nagnjene. Precedne in izcedne vode so onesnažene, zato se pod odloženimi odpadki zgradi sistem drenaže in onesnaženo vodo zbere v posebnem neprepustnem bazenu, sprotno spremlja kvaliteto zbranih vod in glede na rezultate ali nevtralizira ali prepelje v čistilno napravo. Za preprečitev stika odloženih odpadkov s hudournikom se zgradi ob strugi desnobrežni neprepustni nasip, zaščiten ob vodni strani s kamnometom, pobrežne meteorne vode pa se po kanaletah odvedejo ob odlagališču v vodotok.

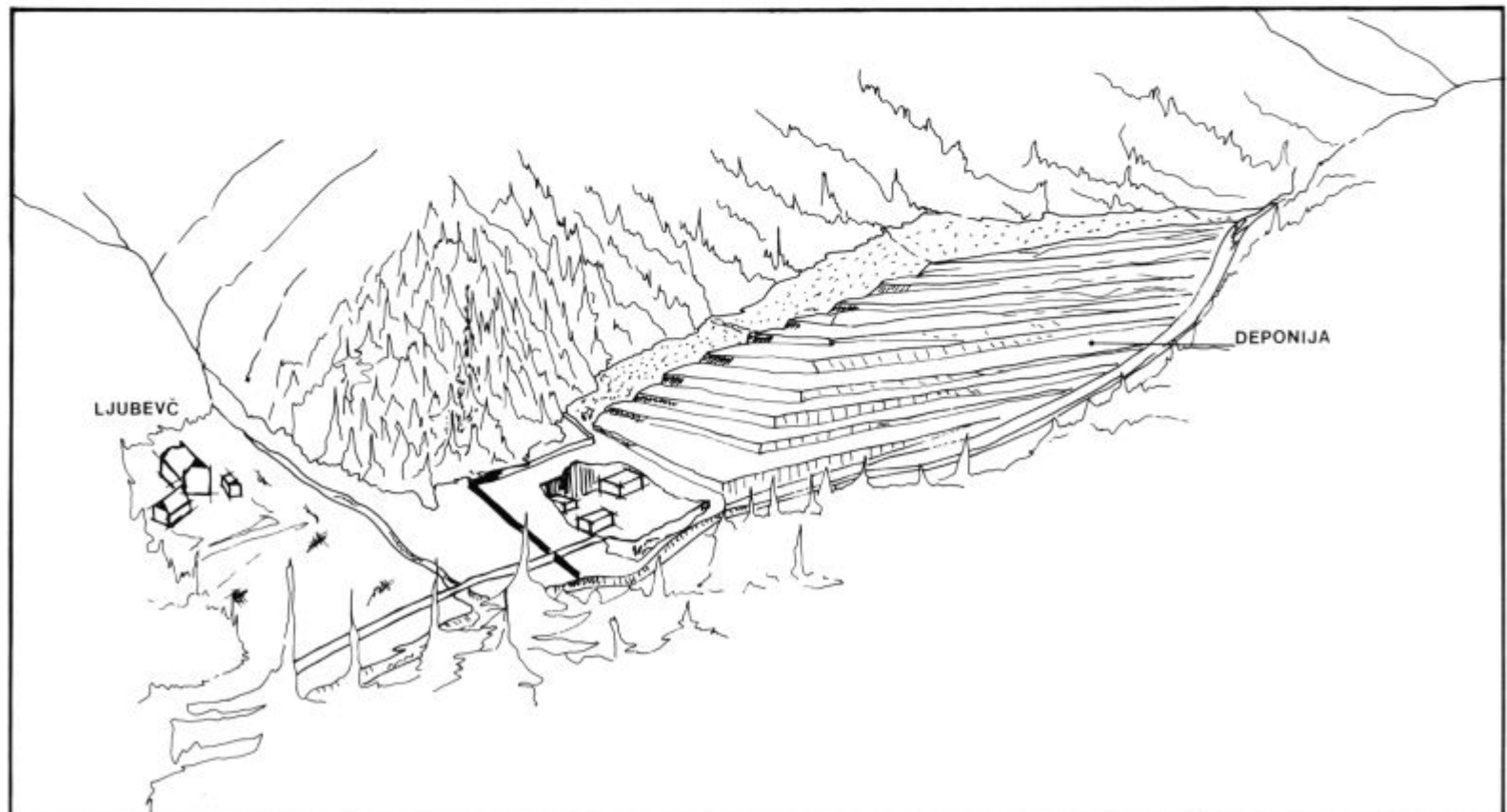
Na območju odlagališča so trije manjši izviri, ki se drenirajo in voda odvede v potok.

Na območju lokacije je gozd. V času priprave deponije se izvede golosek, vendar ne v celoti. Posek drevja bo izvršen postopno po potrebi.

Preko območja že sedaj poteka gozdna cesta, ki bo urejena tako, da bo možno odpadke dostavljati do mesta deponiranja, vseskozi pa bo omogočala normalno uporabo pri izkoriščanju gozda v zaledju.

Odpadki se odlagajo v plasteh debeline 2–3 m in se po površini sprotno zasipavajo s pokrivnim materialom ki ga je na sami lokaciji skoraj dovolj. Zagotovljen pa je v neposredni bližini (material od gradbenih izkopov, rušitev...). Odlaganje je možno največ v petih plasteh. Nad zadnjo plastjo se izdelata tudi glineni naboj, območje humunizira, zatravi in zasaadi z avtohtonimi drevesnimi vrstami. Za odvod meteornih vod in preprečitev erozije se vgradijo na rekultiviranem delu kanalete za odvodnjavanje.

V procesu presnavljanja smeti nastajajo tudi plini (metan), zato je potrebno izvesti odzračevanje deponije z vertikalnimi zračniki – drenažami.

Končna ureditev odlagališča v Grohovtu

Na odlagališču je nujno zagotoviti protipožarno varnost, saj se odpadki lahko vnamejo. Požarna voda je zagotovljena v ob potoku zgrajenem bazemu s hidrantom in črpalko ter primerno količino gasilskih cevi.

Območje odlagališča bo ograjeno z žično ograjo.

Za normalno in kvalitetno ter varno odlaganje je potrebno zgraditi še spremljajoče objekte v tako imenovani sprejemno – odpravljalni coni, ki je ob vhodu na odlagališče. To so: vartarnica z garderobo in WC s tušem, prostor za parkiranje vozil v uporabi, prostor za pranje in dezinfekcijo vozil in smetnjakov ter bazen za pranje gum, tehtnica, prostor za deponiranje sekundarnih surovin (zabojniki za steklo, papir, kovine, tekstil...) in greznica.

Brez osnovnega reda na odlagališču ni zagotovljena varnost, zato je treba s predpisi o samem redu na odlagališču zagotoviti: način odlaganja in zasipavanja odloženih odpadkov, sprotno zasipavanje, kontrolo izcednih vod, način nadzora nad dospelimi odpadki in strokovno usposobljenost odgovorne osebe, ki upravlja z deponijo.

Priprava druge faze območja za odlaganje bo zahtevnejša, saj bo nujno prestaviti traso hudournika v strmo brežino. Zato je nujno, da se v času odlaganja na območju prve faze

pridobe kvalitetni podatki o pretoku voda v hudourniku Grohovt in geološki sestavi brežine na levem bregu.

Pri pripravi posebnih strokovnih osnov so sodelovali oziroma jih izdelali:

– Rudnik živega srebra Idrija. Raziskovalna enota je izdelala študijo »Klimatske in hidrogeološke razmere predvidenega odlagališča komunalnih odpadkov Ljubevč (št. pr. 69/88 nov. 1988);

– Inštitut Jožef Stefan, SEPO – Skupina za oceno posegov v prostor: Mnenje k Poročilu »Klimatske in hidrogeološke razmere predvidenega odlagališča komunalnih odpadkov Ljubevč (Grohovt)« (št. SBKMJ/88II642, december 1988);

– FAGG V TOZD Gradbeništvo in geodezija: Strokovno mnenje o geomehanskih pogojih na lokaciji predvidene deponije komunalnih odpadkov Ljubevč (št. 89130, september 1989);

– Vodnogospodarski inštitut Ljubljana: Študija kompleksne vodnogospodarske ureditve za povodje Idrijce – I. faza (št. C528/130596/86 str., julij 1986).

Na podlagi navedenih posebnih strokovnih podlag, mnenj in predhodnih pogojev uporabnikov prostora, je bil izdelan ureditveni načrt, ki ga je sprejela skupščina občine Idrija dne 9. in 22. marca 1990.

JOŽE JANEŽ

DIVJA SMETIŠČA V OBČINI IDRİJA

Divja smetišča so tradicionalni del našega življenja, ki mu doslej praktično nismo posvečali nikakršne pozornosti. Aktualna postajajo šele v zadnjih letih, ko se je uničevanje bivanjskega okolja »prelilo čez rob«, ko nam je prvič in zares začelo primanjkovati osnovnih življenjskih virov, čiste pitne vode, zraka in naravnega, nerazvrednotenega okolja. Reševanje težav, ki jih povzročajo divja odlagališča, zadeva vrsto delov družbene organizacije, od krajevnih skupnosti, komunalnih organizacij, občinskih služb. Celotni problematiki nastajanja, odkrivanja, sanitarne ureditve in preprečevanja divjih smetišč se v tem kratkem prispevku ne bomo posvečali. S predstavitvijo skromnih podatkov, ki so o tej problematiki zbrani, bi radi opozorili na širše razsežnosti posledic, ki jih v življenjski prostor vnašajo »majhna, domača, nenevarna, stoletna ipd.« smetišča.

Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja SO Idrija je pripravil (datum 30.10.1989) seznam 12 evidentiranih črnih odlagališč odpadkov v občini Idrija. Temu seznamu dodajamo še seznam dodatnih 25 odlagališč, slučajno zabeleženih pri terenskih hidrogeoloških raziskavah v zadnjih letih. Seznam je torej zaenkrat nastajal po slučajnih zabeležkah, sistematič-

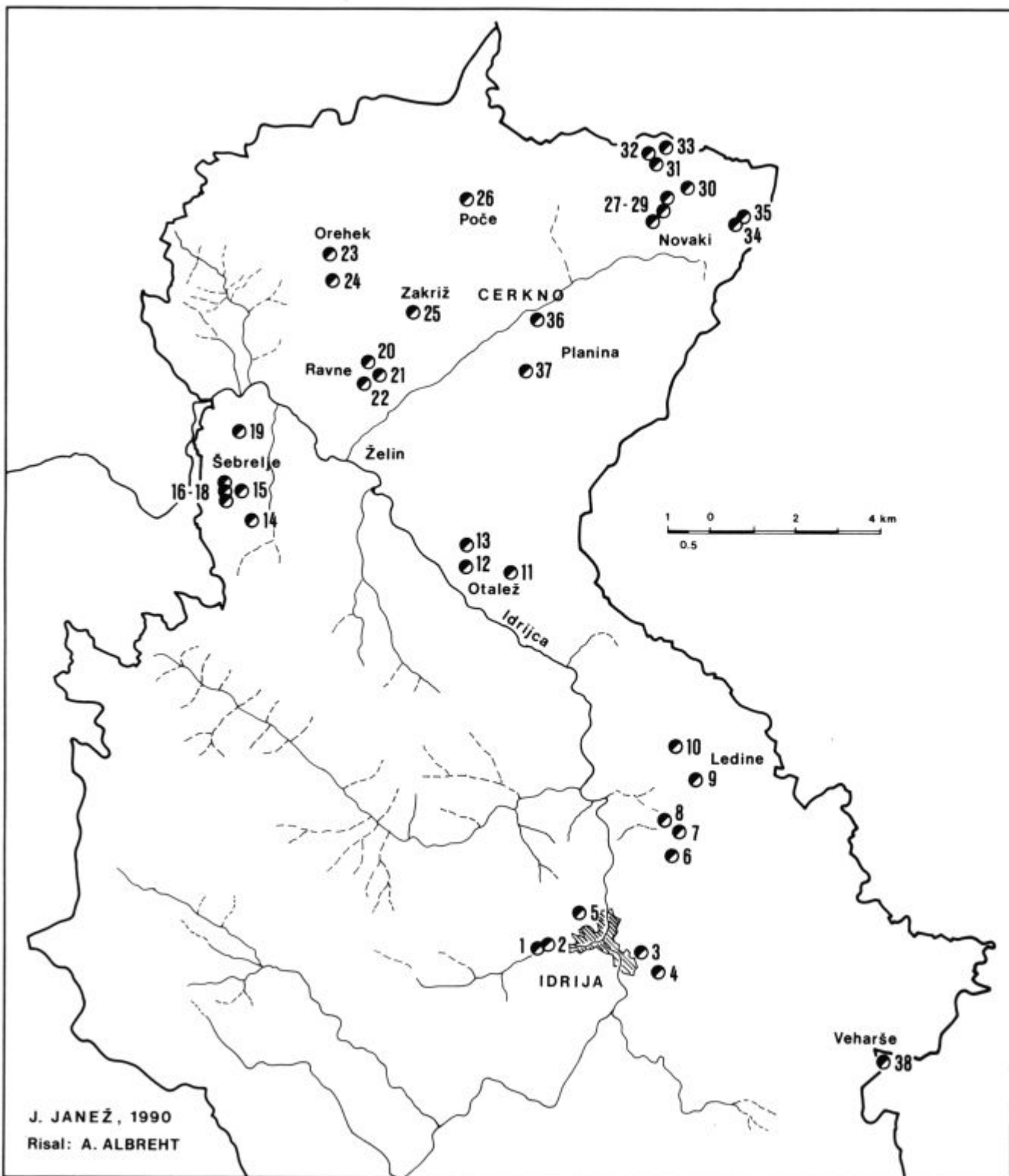
no pa se problema divjih odlagališč v občini Idrija še ni nihče loteval. Ocenjujemo, da je divjih odlagališč v občini bistveno več. Samo v mestu Idrija jih je po nekaterih ocenah okoli štirideset. So tudi drugače porazdeljena, kot kaže priložena slika, saj za nekatera področja nimamo zbranih še nobenih podatkov (npr. Črnovrška planota).

Večina domačih ali vaških smetišč resda vsebuje manj nevarne trdne gospodinjske odpadke, vendar se moramo spomniti, da tudi doma uporabljamo veliko nevarnih kemičnih snovi. Posebne nevarnosti prinaša v okolje skrivno odlaganje industrijskih odpadkov. O njih ni nobenih javnih podatkov! Največja nevarnost teh latentnih ekoloških bomb je namreč dejstvo, da se odlaganje opravlja naskrivaj.

Divja in neurejena smetišča vplivajo na:

- podzemno vodo, posebej v kraškem in polkraškem svetu, kjer predstavljajo neposredno nevarnost za zajete izvire pitne vode (organsko in kemično onesnaževanje)
- površinsko vodo (organsko, kemijsko in mehansko onesnaževanje)
- videz okolja.

Največjo latentno nevarnost za okolje na Idrijskem, predvsem za kraško podzemno vodo, predstavljajo neurejena odlagališča na kraških planotah. Običajno se smeti odlagajo blizu naselij, v prvih vrtačah za hišami, kjer sicer ni površinske vode, zato pa deževnica neopazno špira nevarne snovi v pod-

J. JANEŽ, 1990
 Risal: A. ALBREHT

Pregledna karta doslej
 evidentiranih divjih
 odlagališč odpadkov
 v občini Idrija.

zemlje proti kraškimi izvirov v dolinah. Takšna področja so predvsem: Črnovrška planota (Zadlog, Črni Vrh, Idrijski Log, Predgrize, Lome), Godovič z okolico, Dolska planota (Dole, Gore, Idršček), Ledinska planota (Ledinsko Razpotje, Govejk, Ledine, Ledinske Krnice), Vojskarska planota, delno Krniško Masorski greben.

Druga po nevarnosti za okolje so divja odlagališča v grapah s tekočo površinsko vodo. Takšnih je veliko predvsem na Cerkljanskem.

Kratka predstavitev znanih divjih odlagališč v občini Idrija

Odlagališča v varstvenih območjih vodnih zajetij

Odlagališči na Gnezdovi ravni (6,7) ležita v vrtačah južno od Ledinskega Razpotja. Odpadke odlagajo iz bližnjih kmetij (Klaboček, Bekš, Pri Jošku). Obe odlagališči sta v varstvenih območjih (2. varstveno območje s strogim režimom in 3. varstveno območje s sanitarnim režimom) izvirov Lepejčarce in Mokraške grape, ki so zajeti za vodooskrbo Spodnje Idrije! Odlagališči je nujno sanirati z odvozom smeti! Z zasipanjem seveda ne bi odpravili potencialne nevarnosti, ki jo smetišči predstavljata.

Odlagališče pri Veharšah (38) leži v kraški jami zahodno od Veharš. Vpliva na izvire pod kmetijo Brenčič, ki so namenjeni perspektivni vodooskrbi Dolske planote. Tako odlagališče kot tudi izviri ležijo že v logaški občini.

Druga večja divja odlagališča

Odlagališče ob cesti Plužnje – Otalež (Dulova grapa) (13). V grapi pod glavno cesto približno 500 m od Pluženj je odloženih približno 60 m³ odpadkov. Odlaganje traja že dlje časa, verjetno iz naselja Plužnje. Ker leži odlagališče v grapi, voda odpadke izpira.

Odlagališče pod Kapelo (12). Pod cesto Plužnje – Otalež, okoli 2 km iz Pluženj je odloženih pribl. 50 m³ gospodinjskih odpadkov, ki se odlagajo verjetno iz naselja Otalež.

Odlagališče Mrtvaška Grapa (11). Pod cesto Otalež – Jazne 1 km iz Otaleža je v grapi s površinsko vodo odloženih več 100 m³ gospodinjskih odpadkov, ki jih odlagajo najbrž vaščani iz Otaleža in Jazen.

Odlagališče v Rajdi ob cesti proti Kladju (36). Odpadki so deponirani pod glavno cesto v grapi. Po oceni jih je pribl. 500 m³. Voda odpadke tudi odnaša.

Odlagališče Čepleska rajda (37). Pod cesto proti zgornjem delu vasi Planina in Kladju je odloženih več 100 m³ gospodinjskih odpadkov. Zaradi strmega terena in vode je možno izpiranje.

Odlagališče Meline (9). Odlagališče je v vrtači pod cesto proti Ledinam (pri Tomažu). Pretežno se odlagajo gospodinjski odpadki in gradbeni material. Po oceni je odloženo več 100 m³ odpadkov. Obstaja možnost onesnaženja izvirov v Špehovi grapi

Odlagališče Dovčič (10). Pod cesto Ledine – Kladnik, pribl. 500 m od Ledine, je odložena večja količina odpadkov. Vode v bližini ni opaziti. Na tem odlagališču se ne odlaga več. Zasu-to je z gradbenim materialom, vendar so še možni vplivi na podzemno vodo.

Odlagališče pod Ledinskim Razpotjem – Špehova grapa (8). Pod cesto proti Ledinskemu Razpotju je odlagališče gradbenega materiala. Prisotni so tudi gospodinjski aparati. Voda je v bližini in jo uporablja kmetija ob cesti Idrija – Žiri. Odlagališče je še vedno aktivno.

Deponija Zakriž (25). V grapi kakih 500 m od vasi je ob potoku odloženih 10 m³ komunalnih odpadkov ki so zasuti. Nujna je ocena možnega vpliva zasutih odpadkov na površinsko vodo.

Odlagališče Ravne (20). V grapi, 300 m od vasi, je odloženo pribl. 50 m³ gospodinjskih odpadkov, ki so zasuti.

Odlagališči v Triglavski ulici (3,4). V Peklu se odlaga vsaj 20 let komunalne in tudi nevarne odpadke. Pri Veliki rajdi se odlagajo odpadki nekaj let. Med njimi so verjetno tudi nevarni odpadki.

Ostala registrirana odlagališča

Odlagališče pod šolo v Orehku (23). Vaško odlagališče leži nad vasjo Orehek pod šolo.

Odlagališče ob sotočju Kladnika in Zapoška (26). Odlagališče vasi Poče leži ob sotočju dveh grap, Kladnika in Zapoške. Vsebuje predvsem odpadno belo tehniko. Spada med večja divja odlagališča, vendar količina odpadkov ni ocenjena.

Odlagališče pod Dolenjimi Ravnami (22). Lokalno odlagališče leži pod izvorom v Vidršku. Smeti spira površinska voda proti Idriji.

Odlagališče pod Malim Kovkom (Ravne pri Cerknem) (21). Smeti se odlagajo v kamnito korito šibkega izvira vzhodno od Malega Kovka.

Neurejeno odlaganje smeti vasi Zakriž in Jesenice (24, 25). Pri terenskih kartiranjih leta 1987 in 1988 smo v grapah pod Zakrižem (Zajegrščica, Mrtvaška grapa) odkrili večje količine raztresenih odpadkov.

Nikova Skirca (2) Odlagališče v Nikovi nasproti sotočja z Mehkim potokom.

Dolenji Novaki (27–33) Odlagališče v vasi in pri naslednjih kmetijah: Drnovše, Tratnik, Laz, V črni, Pod Bregom, Zaprikraj, v grapi potoka Črna.

Gorenji Novaki (34–35). Odlagališči v grapi pod kmetijama Bizjak in Mezek.

Šebrelje Gorenja Vas (15–19). Odlagališča pod Kurjim Vrhom (veliko), pri šoli, 3 manjša odlagališča na robu gozda na območju v Gričih.

Šebrelje Dolenja Vas (19). Smetišče v grapi pod Berivnikom (proti sv. Ivanu).

Ureditev divjih smetišč

Divja smetišča lahko saniramo tako, da odstranimo odpadke in jih prepeljemo na urejene komunalne deponije, da jih zasujemo, da smeti sežgemo, ali kako drugače. Način sanacije je treba določiti za vsak primer posebej. Za smetišča v varstvenih območjih vodnih virov pride v poštev samo odvoz smeti! Vrstni red sanacije narekuje nevarnost, ki jo smetišča predstavljajo za okolje. Najprej je nujno sanirati divja odlagališča, ki se nahajajo znotraj varstvenih območij zajetij pitne vode, nato odlagališča v grapah s površinsko vodo in tista z velikom negativnim vizuelnim učinkom.

Problematiko divjih smetišč v občini sta v decembru 1989 obravnavala zbor združenega dela in zbor krajevnih skupnosti SO Idrija. Sprejeti so bili sklepi da se:

- sprejme odlok o dopolnitvi odloka o obveznem zbiranju, odvozu in odlaganju komunalnih odpadkov v občini Idrija in začne z izvajanjem,
- pospeši ugotavljanje črnih odlagališč, prepreči nadaljnje odlaganje in ugotovi lastnike zemljišč na posameznih lokacijah,
- zagotovi potrebna sredstva za sanacijo odlagališč,
- oceni vpliv posameznih odlagališč na okolje in predvidi način in vrstni red sanacije,
- sanira odlagališča.

R. ŠKOCIĆ

Hommage à tous les mineurs d'Ildrija
Jedkanica, 1990

HELGA GLUŠIČ

JOŽE FELC – DUŠA IMENA

Roman Duša imena je kronika časa, kraja in rodbine. Pripoveduje o Idriji v prvi polovici tega stoletja, o času obeh vojn in med njima ter o prvih letih po drugi svetovni vojni. V središču romana kronike je pripoved o družini Hladnikovih, ki je bila v vrtincu časa deležna dramatičnih sprememb, ki so zadele mesto ob Idriji.

V celotni podobi romana predstavlja usoda človeka temeljno pripovedno raven. Človek kot večplastno bitje je središče pripovedovalčeve radovednosti in naklonjenosti. Tako roman – kronika ne predstavlja klasične kronikalne pripovedi, ki je navadno naklonjena objektivni podobi časa in prostora, temveč je predvsem raziskava človekovih intimnih nagibov in reakcij, odločitev in dejanj, v katere jih vodijo okoliščine in njihova lastna narava.

Idrija kot mesto je v pripovedi slikovito ozadje s socialno, moralno in fizično podobo svojega življenja. Duhovna in kulturna podoba mesta je oblikovana v portretih in usodah njenih prebivalcev, njenih zgradb in narave ter vsega, kar se je skozi čas prve polovice stoletja pretočilo skozenj.

V mestu se srečujeta duhovnost ljudskega izročila in globoke vere ter socialni konflikti modernega časa. Družbene in intimne drame se najjasneje kažejo v občutljivem družinskem življenju, ki je jedro kronike, ter še posebej v kronistovih prvoosebni pripovednih pasusih, s katerimi spremlja pripoved, ko z distance opredeljuje svojo vlogo in svoje so- doživljaje.

Roman predstavlja zgradbeno celovit in jezikoslovno-stilno enovit tekst. Po svoji zgradbi je blizu tradiciji evropskega družinskega romana, ki je prav tako močno naklonjen odkrivanju duševnih in duhovnih prvin človekovega življenja in pri tem ohranja trdno realno ozadje dogajanja. Podobno bi lahko trdili tudi za roman Jožeta Felca, s tem, da je v njegovem romanu viden tudi zgled Cankarjeve simbolistične pripovedi,

mestoma pa je čutiti tudi žlahtno tradicijo Pregljeve in Kosmačeve proze.

Slog Felčeve pripovedi združuje dve značilni prvini, ki predstavljata posebnost za sodobno pripovedništvo in zaradi tega delujeta presenetljivo in prav zaradi tega tudi privlačno. To je splet naravnega ljudskega govora literarnih oseb (v dialogih, monologih) in pripovedi v ritmu duhovne ekstatičnosti ali melodičnosti zanosa, včasih celo v sklenjenosti molitvenega obrazca. Splet dveh prvin daje besedilu zanimivo razsežnost; ni je mogoče označiti kot slogovni eksperiment, v njej se izraža literarna beseda kot naravna individualna govorica Jožeta Felca.

Tudi to, kar pripoveduje in kar ob tem želi sporočiti, je skladnost ljudskega in duhovnega, socialnega in čustvenega, zavestnega in nezavednega. Večplastnost Felčevega pisateljskega pogleda je ubesedena na zelo osebni način, ki je povsem ustrezen pripovedi in pripovednemu sporočilu.

V tem, kar pripoved sporoča in kakor sporoča, je poglobljena vrednost obsežnega romana, v tem je njegova močna sugestivnost in tudi pretresljivost. Pripoved na posebno intenziven način žarči pripovedovalčevo prizadetost in prizadevnost. Zgodba je ubesedena z veliko čustveno energijo in, kot bi rekel pisatelj Felc, z ljubeznijo, ki jo je vgradil v svoje besedilo z mislijo, da je ljubezen temelj vsega bivanja. Globoka duhovna naklonjenost in razumevanje človekove narave spremljata vso pripoved od začetka do konca in energija pripovedne emocije nikjer ne popusti. Roman skorajda nima mest, ki bi jih mogli označiti kot »prazni pripovedni tek« in tako tudi romanska celovitost kljub obsegu ni prekinjena. Roman je poln intenzivne čustvene topline in globoke miselne skladnosti, ki je izraz pisateljevega pogleda na svet in na človeško intimno življenje.

FONTANA 13

Fontana, revija za književnost in kulturo, št. 13.
letnik IV. Idrija, Koper, oktober 1989

Samozaložniška koprška in zadnje čase vse bolj primorska literarna revija Fontana je s štirimi dopolnjenimi letniki pokazala vztrajnost, ki ji redkokje pri nas najdemo primerjavo. Obstajanje revije v pogojih brez stalnih finančnih sredstev kaže samo na eno – na Primorskem se je široko razmahnilo literarno gibanje, v katerem sodelujejo tako mladi, nastajajoči literati, kot že precejšnje število starejših ali renomiranih avtorjev. Najbolj zvenečih imen sicer ni zraven – pač nič hudega. Stvar je razumljiva iz več razlogov, revija je še robna, ni (še) honorarjev, naklada revije je majhna in njena odmevnost komaj seže čez meje za literaturo zainteresiranih, nenazadnje je tu tudi dokaj skromen tisk, ki enostavno ni pravi. In »forma je vsebina«. Odlika novega primorskega literarnega gibanja v zadnjih treh, štirih letih, ki sta ga vzbudili reviji Fontana in Sotočja, pa nova uredniška politika v Primorskih srečanjih, nekoliko morda tudi dokaj obsežen literarni blok v Idrijskih razgledih, je predvsem pristna želja po povezovanju, druženju, spoznavanju in spodbujanju. Ne kljubovalna borba proti, temveč vztrajno literarno ustvarjanje. Revija Fontana je tukaj vez za že okoli sto petdeset avtorjev, ki so doslej sodelovali v njej. To je tudi precej močan argument za to, da revija pridobi tudi določen stalni delež primorskega kulturnega dinarja, za katerega se že nekaj časa, ob odporih in pomoči, bori.

Trinajsta številka Fontane je nastala v sodelovanju koprškega uredniškega odbora (tehniška plat izvedbe) s sodelavci iz novega idrijskega literarnega društva (urejanje, oblikovanje). Na skoraj devetdesetih straneh najdemo prispevke devetintridesetih avtorjev, med katerimi je kar sedemnajst domačih – idrijskokcerkljanskih. Poezijo objavljajo domači avtorji: Jožica Prezelj, Barbara Kacin, Tomaž Kosmač, Anita Vihtelič J., Robi Pajer in Mia Škvarča. Sami mladi avtorji. Prozni del revije je veliko močnejši. Začenja ga Aldo Kumar (Zvočne želje). Ob uveljavljenih piscih, kot sta Franjo Frančič in Marjetka Jersek, najdemo kratko prozo Ivanke Čadež in Jožeta Štucina, odlomka iz romanov »V znamenju lipicanca« Jožeta Felca in »Lov« Andreja Lutmana ter science fiction zgodbo Andreja Serafimoviča in Marka Verčine.

Prevode za to številko je priskrbela Jolka Milič. Prevedla je pesmi Roberta Pazzija in F.G.Lorce. Majhna revijalna posebnost pa so njeni prevodi poezije domačih avtorjev Darka Kauriča, Dušana Moravca, Andreja Lutmana in Jožeta Janeža v italijanščino.

Dramatiko zastopata z grotesknima moralitetama Idrijčan Marko Kovač (Gledališka ulica) in Dimitrij Kralj.

Idrijčanom velja morda najbolj zabeležiti članek Tomaža Pavšiča »Nekaj pišočih z Idrijskega in Cerkljanskega« v katerem

je verjetno prvi zbral pregled nad ljudmi, ki so se ali pa se še tako ali drugače udeležujejo v poeziji, prozi, zgodovinoepisju in drugi strokovni literaturi, prevajalstvu ali so še kako drugače povezani s pisanjem. In teh ni samo »nekaj«, kar petinšedeset imen z njihovimi rojstnimi podatki in najpomembnejšimi deli je zabeleženo in članek predstavlja dobro osnovo za nadaljnje literarno zgodovinske raziskave.

Priporočimo na koncu v branje in premislek še zapis Vladimirja Gajška o pisanju Andreja Lutmana.

Likovne priloge v Fontani 13 so delo akademskega slikarja Jurija Pfeiferja.

JOŽE JANEŽ**ŠTEVILNI TISKI O DIVJIH BABAH**

Po opozorilu Jožeta Skrabarja iz Kopra sta si dr. Mitja Brodar in prof. Franc Osole leta 1978 ogledala jamo Divje babe pri Šebreljah in se še istega leta odločila za poskusno izkopavanje. Nato so od leta 1980 stekla sistematična izkopavanja, ki jih izvaja Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU v Ljubljani in vodi arheolog Ivan Turk. O izkopavanjih in rezultatih tega dela, ki je v slovensko arheologijo tako po vsebini kot po metodološki strani prineslo veliko novosti, so Ivan Turk in njegovi sodelavci že veliko pisali. Med drugim so trije članki izšli tudi v Idrijskih razgledih (1986, 1988/1, 1988/2). V letu 1989 se je pojavilo več strokovnih in poljudnih publikacij, ki razširjajo ime Divjih bab v domačem prostoru in med znanstvenimi krogi tudi po svetu.

V 39. – 40. letniku (1988–1989) Arheološkega vestnika, ki ga izdaja SAZU v Ljubljani, najdemo dve obširni študiji o Divjih babah. Prva, Divje babe I – novo paleolitsko najdišče in skupinsko grobišče jamskega medveda je izpod peresa Ivana Turka, Janeza Dirjeca in Metke Culiberg. Med izkopavanji je bilo najdenih več tisoč kilogramov kosti in zob jamskega medveda. Na zajetem vzorcu so obdelani zastopanost skeletnih delov, zastopanost zob in število osebkov, starostne skupine, spol in posebne poškodbe na kosteh. Avtorji ugotavljajo, da so Divje babe služile medvedom prvenstveno za prezimovanje in še to predvsem brejim medvedkam. Vloga človeka v brlogu jamskega medveda še ni pojasnjena.

Članek Divje babe I – poskus uporabe statistične analize množičnih živalskih ostankov v paleolitski arheologiji sta napisala Ivan Turk in Janez Dirjec. Avtorja sta za analizo izkopanih skeletnih delov prvič pri nas uporabila statistične metode, ki sta jih v zadnjih letih delno tudi samostojno razvila. S statističnimi testi so zajete količinske in kakovostne spremembe v stratigrafskem nizu, primerjava skeletnih ostankov med različnimi horizonti in količinske razlike med posameznimi skeletnimi deli.

Med izkopavanji v Divjih babah. Levo spredaj dr. Mitja Brodar, pobudnik raziskav, desno arheolog Ivan Turk, dolgoletni vodja izkopavanj in pisec številnih razprav o Divjih babah. Foto: Carmen Narobe

V XXX. letniku Razprav IV. razreda SAZU je objavljen članek Stratigrafija Divjih bab I – izsledki izkopavanj 1980–1986 avtorjev Ivana Turka, Janeza Dirjeca, Dragice Strmole, Andreja Kranjca in Jožeta Čarja. Tako veliko število sodelujočih avtorjev je posledica pri nas redkega multidisciplinarnega pristopa k raziskavam. Jože Čar sodeluje v razpravi z geološkim opisom in geološko karto širše okolice Divjih bab.

Na koncu si oglejmo lično knjižico Paleolitsko najdišče Divje babe I v dolini Idrijce Ivana Turka, Metke Culiberg in Janeza Dirjeca, ki je leta 1989 izšla kot 170. zvezek zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Vodnik je žepnega formata z dvainštiridesetimi stranmi slovenskega besedila, prevodom v angleščino, opremljen z devetimi barvnimi in petimi črno-belimi fotografijami ter sedemnajstimi risbami. Kar visoka naklada 2000 izvodov mu bo pomagala ostati dlje časa na policah naših knjigarn. Tudi napisan je bolj poljudno in je tako dostopen širšemu krogu bralcev. Na kratko bomo preleteli vsebino, ki povzema rezultate ozko specializiranih strokovnih člankov.

V uvodu nas avtorji seznanijo z osnovami o geološki zgradbi okolice jame, o času njenega nastanka, klimi in dinamiki zasi-pavanja jame. Sledi poglavje o stratigrafiji (zaporedju) plasti in klimi v času njihovega nastanka. Iz sestave plasti (velikosti in zaobljenosti gruščnatih kosov, sestave drobnozrnatega materiala, organskih ostankov, ipd.) je namreč mogoče kar natančno rekonstruirati podnebje (temperaturo, količino pada- vin) v času, ko je plast nastajala. Do sedaj je raziskovalcem uspelo ločiti enaindvajset plasti, ki pripadajo šestim sedimentacijskim ciklusom. Nastajali so v srednjem delu zadnje ledene dobe, imenovane wurm in sicer v treh hladnejših in dveh toplejših obdobjih. Absolutno starost usedlin v jami so ugotovljali z večjim številom radiokarbonskih datacij (z izotopom ^{14}C), na osnovi ostankov neandertalskih orodij, analize rastlinskega peloda in živalskih ostankov. Doslej raziskane plasti so stare od 53.000 do 35.000 let. Usedline v Divjih babah so zelo bogate z ostanki živali in rastlin, ki so v zadnji ledeni dobi živele v okolici jame. Med večjimi živalmi prevladujejo ostanki kosti danes že izumrlega jamskega medveda. Med leti 1980 in 1986 so izkopali kar 2000 kg njegovih kosti. Sestava živalskih vrst v usedlinah Divjih bab kaže na preplet gozdne in stepske pokrajine v okolici najdišča. V Divjih babah I so doslej našli 405 kamenih izdelkov (artefaktov) neandertalskega človeka. V Sloveniji je znanih šestnajst takšnih najdišč in Divje babe so po pomembnosti zaenkrat na drugem mestu.

Naj bo naštevavanja najzanimivejših detajlov iz vodnika dovolj. Divje babe so še vedno v fazi terenskega in kabinetnega raziskovanja in v svojih nedrjih skrivajo še marsikaj. Da je vodnik zato pravzaprav prezgoden, so se avtorji zavedali. Tisti, ki vedo, kako redke so knjižne izdaje iz ali o krajih kjer živimo, bodo knjižice veselili. V nekaj letih lahko od neutrudnih raziskovalcev in plodovitih piscev pričakujemo prenovljeno, morda celo bolj reprezentančno izdajo. Branje poljudnostrokov-

nega vodnika po Divjih babah, zatočišču neandertalcev, priporočamo vsem, ki jih zanima prazgodovinska preteklost in naša naravna in kulturna dediščina.

IVANA LESKOVEC

VIKTOR PREZELJ – MOJE RAVNE

Decembra 1989. leta je v samozaložbi izšla knjiga z naslovom Moje Ravne.

Potem ko je Viktor Prezelj več let zbiral domoznansko gradivo o svojem rojstnem kraju, se je odločil, da ga tudi objavi in tako predstavi širšemu krogu ljudi.

Pisec Viktor Prezelj se je rodil leta 1924 v številni družini v Ravnah pri Cerknem. Ni strokovnjak – ne zgodovinar, ne etnolog; obiskoval je le italijansko osnovno šolo. Vse življenje je trdo delal na kmetiji, v zadružni krojačnici in kasneje v tovarni ETA. In to življenje mu je nudilo več kot marsikomu vse šole.

Čutil pa je neizmerno potrebo, da zabeleži in ohrani za nas in naše potomce vse, kar se ob današnjem načinu življenja neizrekljivo hitro spreminja. Zbral in objavil je številne fotografije, dokumente, ustna pričevanja.

Vsebinsko je knjiga zelo obsežna in pestra. Predstavljena je zemljepisna lega kraja, socialne razmere v zgodovinskih obdobjih, nekatere šege in navade, kmečka opravila, praznovanja, prehrana, arhitekturne posebnosti, cerkvene, šolske in kulturne razmere. Posebno obsežno poglavje knjigi je posvečeno obdobju narodnoosvobodilne borbe, ki je prav tako bogato ilustrirano s fotografijami in številnimi preglednicami in sezname.

Ker ni imel na razpolago veliko pisanih virov, si je pomagal predvsem z ustnim izročilom in lastnimi spomini. Zato je knjiga osredotočena na dogajanja v 19. in 20. stoletju, vse do sodobnosti, čeprav posega tudi v starejša zgodovinska obdobja. Po mnenju obeh recenzentov (prof. Tomaža Pavšiča in dr. Branka Marušiča), je pred nami knjiga »kakršne bi si želel marsikateri kraj na Primorskem oziroma na Slovenskem.«

Res je. Iz naših krajev poznamo le malo domoznanske literature. Posamezne podatke s področja vsakdanjega načina življenja sicer zasledimo tu in tam, zlasti v starem časopisju; vaških kronik takorekoč ni, hišne kronike so redke, nekaj zapisov se je ohranilo v župniščih. In zato je ta knjiga za nas toliko bolj dragocena.

Je celovit zapis o določenem kraju (Ravne nad Cerknem), ki lahko strokovnjaku služi bodisi kot ilustracija, bodisi kot vir za nadaljnje iskanje gradiva.

Knjiga je lahko v ponos ne le avtorju Viktorju Prezlju, pač pa tudi vsem Ravenčanom. Posebno ljuba pa bo prav gotovo vsem, ki jo bodo prebirali v daljnem svetu daleč od doma.

Še enkrat želim poudariti, da je posebna vrednost te knjige v bogatem domoznanskem gradivu, ki ga je avtor zbral: ustna pričevanja, fotografije in dokumenti.

In še ena je vrednost te knjige. Pred nami se na dlani razkriva naš domači svet in človek, naše korenine. Če smo prav okriti, se med sabo kaj slabo poznamo. Ne poznamo sveta onkraj hribov, radi pa bi poznali cel svet; cenimo vrednote in lepote daljnih dežel, svojih ne.

Zakaj? Ker jih ne poznamo!

In tudi to nam ta knjiga prinaša. Želeti je le, da bi dobila čimveč posnemovalcev.

R. ŠKOCIĆ

Hommage à tous les mineurs d'Idrija
Jedkanica, 1990

SIMON PIRC

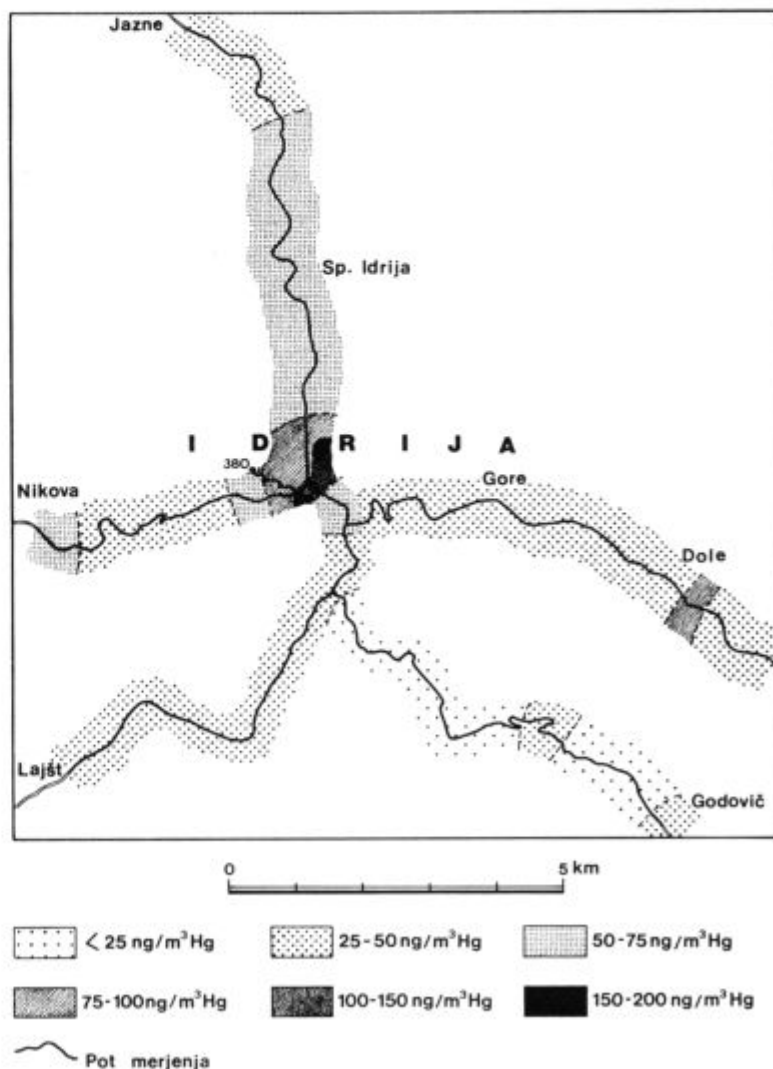
ŽIVO SREBRO V OZRAČJU NAD IDRIJO IN OKOLICO

V sodelovanju z Zagrebško in Leningrajsko univerzo smo 5. maja 1990 opravili meritve Hg v zraku v Idriji in okolici in izdelali shematično geokemično karto porazdelitev živega srebra v ozračju (glej sliko). Meritve sta izvedla S.E. Šolupov in N.R. Mašjanov z analizatorjem RGA-II, ki deluje na osnovi Zeemanovega efekta s spodnjo mejo določanja 10 ng/m^3 in napako merjenja $\pm 30\%$ v razponu $10\text{--}100 \text{ ng/m}^3$ ter $\pm 10\%$ v razponu $100\text{--}10.000 \text{ ng/m}^3$ Hg. Značilnosti instrumenta in načina merjenja so vdelih Šolupov in sod. (1988) in Palinkaša in sod. (1989). Instrument je bil namrešččen na strehi avtomobila. Na 72 km dolgi progi je bilo posneto med 11. in 15. uro skupno 84 meritev na razdaljah povprečno 1 km, v Idriji pa 0,5 km. Pot od Godoviča do doline Idrijice in od Idrije preko Gor do Dol je bila snemana z enojnimi meritvami, poti po zgornji Idrijci do Lajšta, po grapi Nikove in po dolini Idrijice do Jazen pa z dvojnimi meritvami, na poteh tja in nazaj. Dan je bil nedelaven, vreme pa mirno in sončno s smerjo vetra proti severu.

V okolici Idrije se uveljavlja ozadje pod 25 ng/m^3 od Godoviča do doline Idrijice in $25\text{--}50 \text{ ng/m}^3$ v dolinah zgornje Idrijice, Nikove in Gor. Nekaj povečane vrednosti so bile izmerjene v Nikovi in Dolenjih Dolih. V dolini Idrijice proti Mostu na Soči pa se to ozadje $25\text{--}50 \text{ ng/m}^3$ Hg uveljavlja še 3 km pod Spodnjo Idrijo. Do tja je ob južnem vetru segel vpliv osnaževanja, zlasti iz topilnice. V mestu so izmerjene ravni višje, v razredih $50\text{--}75$, $75\text{--}100$ in celo $100\text{--}150 \text{ ng/m}^3$ Hg.

Najvišje vrednosti Hg v zraku so bile izmerjene v okolici topilnice in pri dohodu do zgradbe geološke službe rudnika, in – ena sama točka – za gradom. Prvi dve ugotovljeni anomaliji ne presegata 200 ng/m^3 , tretja pa znaša 380 ng/m^3 Hg.

Preliminarno ugotovljene povišane vrednosti porazdelitve Hg v ozračju očitno kaže pripisati idrijskemu živosrebrnemu

Shematična karta porazdelitve živega srebra v ozračju nad Idrijo in okolico 5. maja 1990.

rudišču in onesnaževanju, ki je posledica njegovega izkoriščanja, ne pa drugim antropogenim virom, kot je izgorevanje fosilnih goriv ali kemična industrija (Adriano 1986). Ugotovljene vrednosti so vse razen na eni točki nižje od največje dovoljene vrednosti 300 ng/m³. Te podatke bo kazalo dopolniti z nadrobnejšimi meritvami, izvedenimi tudi v drugih vremenskih razmerah.

Literatura

- Adriano, D.C., 1986. Trace elements in the terrestrial environment. 9. Mercury. Springer Verlag, New York, 298-328.
- Palinkaš, L. A., Šolupov, S.E., Mashyanov, N.R., Durn, G. in Miko, S., 1990. Mercury in atmosphere over rural urban and industrial parts of Zagreb. Rud.-geol.-naft. zbornik, (v tisku).
- Šolupov, S.E., Drevalj, T.V., Mašjanov, N. R. in Platonova, N. M., 1988. O sposobah graduirivki rtutnyh gazoanalizatorov. Vest. Leningrad. univers., ser. 7, vyp. 2, št. 14., 3-7.

R. ŠKOCIČ

Daj nam danes naš vsakdanji kruh
Jedkanica, acquatinta, brušenka, 1990

IVAN SELJAK-ČOPIČ 7. XII. 1927–23. V. 1990

Na idrijskem pokopališču smo se 26. maja 1990 zadnjič poslovili od našega rojakain priznanega slovenskega likovnega umetnika Ivana Seljaka Čopiča. Teško se je bilo sprijazniti s kruto resnico, da nas je mnogo prezgodaj zapustil sodelavec in prijatelj, s katerim smo idrijski kulturni delavci dolga leta skupaj snovali in načrtovali premnoge zamisli in dejanja; z njimi smo vselej želeli oplemenititi kulturni utrip in obogatiti likovne vrednote našega mesta. Velikodušno nam je pomagal s svojim mojstrskim znanjem, nas spodbujal s prepričljivostjo pretehtanih in izvirnih idej ter muzeju in mestu namenil dobršen del svojega obsežnega ustvarjalnega opusa.

Ko smo leta 1988 v Idriji pripravljali in na dan republike otvorili njegovo veliko in kvalitetno retrospektivno razstavo, smo neposredno in nepozabno doživljali njegovo umetniško razsežnost in človeško širino. Takratnih delovnih in tovariških srečanj z njim v Grožnjanu, Ljubljani in v idrijski galeriji čas ne more izbrisati iz naših src. V živem spominu ohranjamo neponovljive ure njegovega gostoljubja, vedrino in odkritosrčnost pogovorov ter vznemirljivo pričakovanje in doživetje prazničnega vzdušja ob otvoritvi žal poslednje razstave! Z njo se je rodni Idriji še enkrat predstavil kot uveljavljeni slovenski ustvarjalec, kot suvereni mojster raznovrstnih slikarskih veščin in kot samozavestni avtor svojskega osebnega sloga in izraza.

Po razstavi leta 1988 se je odločil, da se bo 500-letnemu jubileju svojega rojstnega kraja oddolžil še z monumentalnim delom na stopnišču mestne hiše in vse do svojega zadnjega dne je snoval osnutke in skiciral predloge. Žal je iznenada zastalo njegovo Idriji zvesto srce in za večno so odrevene njegove spretno delovne roke. Odbor za praznovanje 500-letnice se je zavedal odgovornosti in dolga do pokojnika, zato je bila sprejeta hvalevredna odločitev, da se njegove ohranjene študije uporabi za izdelavo zgrafita (N. Rupnik); delo je bilo, skupaj s spominsko ploščo vsem rodovom idrij-

skih rudarjev, predstavljeno javnosti ob slavnostni seji občinske skupščine 8. septembra 1990.

O življenju in delu Ivana Seljaka-Čopiča so objavili daljši zapis Idrijski razgledi (1988/1), temeljito študijo in vso ustrezno dokumentacijo pa najdemo zlasti v zajetnem katalogu, ki ga je izdal Mestni muzej ob razstavi leta 1988. Na tem mestu se je potrebno spomniti vsaj tega, da je bil rudarski sin, 15-letni partizan Vojkove čete, borec Šercerjeve brigade, udeleženec pohoda 14. divizije, stražar na Gosposvetskem polju, študent prve povojne generacije na ljubljanski akademiji, slušatelj znamenite Lhotove slikarske šole v Parizu in vseskozi predvsem iskalec lastne klene likovne govorice. Prve korake v svet umetnosti je zastavil že v vojnem času, nato pa štiri desetletja in pol razdajal in udejanjal izjemno kreativno energijo.

Bil je neutrudni risar, ilustrator kakih 70 literarnih del, so-delavec številnih revij in časopisov, pobudnik in organizator slikarskih kolonij (tudi idrijske), mojster grafičnih tehnik, slikar akvarelov in velikih platen ter zlasti neprekosljivi avtor monumentalnih stenskih dekoracij – fresk, zgraitov in mozai-kov. Kot umetnik ni bil nikoli pristaš modnih ali ekstremnih likovnih smeri in preobratov, kajti osnovna izhodišča njegovih vizij so bili narava, materialni svet ter človek in njegovo življenje. V tem svetu je znal najti neke trdne zakonitosti, logiko, večdimenzionalno videnje stvari, pa tudi lepoto in poezijo.

Idrijčani bomo za Čopičevimi stvaritvami na stenah trgovine Čipke, doma upokojencev, nove osnovne šole in prenovljene mestne hiše vedno znova zaslutili njegov široki, dobrodušni nasmeh. V galeriji naših znamenitih mož mu bo za vse čase pripadalo častno mesto.

Janez Kavčič

R. SKOČIČ

Hommage à Marija et Jakob
Jedkanica, acquatinta, brušenka, 1990

MUZEJSKI VEČERI 1990–1991

Okrogla miza: **Idrija na prelomnici časov**

Slavko Bratina, profesor na Slovenskem učiteljskišči v Gorici: **Idrija ob petstoletnici**

Branko Korošec, zgodovinar in kartograf, Ljubljana: **Steinbergova idrijska leta – III. del**

Marjan Tavčar, sociolog, Zdravstveni dom Nova Gorica: **O kulturi dialoga**

Ivana Leskovec, etnologinja, kustodinja Mestnega muzeja Idrija, Tomaž Pavšič, slavist, kustos Mestnega muzeja Idrija: **Zakojca in njen rojak France Bevk**

dr. Sandi Sitar, umetnostni zgodovinar, urednik pri Dnevniku, Ljubljana: **Leonardo da Vinci v naših krajih**

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO

Jožko Bavcon, biolog – botanik na Inštitutu za biologijo Univerze v Ljubljani

Jože Čar, geolog, vodja Razvojno-raziskovalnega sektorja pri Rudniku živega srebra Idrija in izredni profesor na FNT, Montanistika, Odsek za geologijo

Pavel. A. Florjančič, geolog, Rudnik urana Žirovski vrh

dr. Helga Glušič, profesorica na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Jože Janež, geolog, Razvojno-raziskovalni sektor Rudnika živega srebra Idrija

Niko Jereb, dipl. ing. agronomije, predsednik Filatelističnega društva Idrija

Janez Kavčič, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, kustos Mestnega Muzeja Idrija

Ivana Leskovec, dipl. etnologinja, kustodinja Mestnega muzeja Idrija

Andrej Lutman, pesnik, samostojni kulturni delavec, Idrija

dr. Ivan Mlakar, geolog, Geološki zavod Ljubljana

Robi Pajer, socialni delavec, Idrija

Tomaž Pavšič, podpredsednik Skupščine občine Idrija, republiški poslanec, slavist – kustos Mestnega muzeja Idrija

dr. Ladislav Placer, geolog, Geološki zavod Ljubljana

dr. Simon Pirc, geolog, redni profesor na FNT, Montanistika, Odsek za geologijo

Martina Pišljar, geolog, Razvojno-raziskovalni sektor Rudnika živega srebra Idrija

dr. Janez Podobnik, dr. medicine, Zdravstveni dom Idrija, predsednik Skupščine občine Idrija

dr. Anton Ramovš, geolog, redni profesor na FNT, Montanistika, Katedra za geologijo in paleontologijo

Ana Štucin, prof. zgodovine, upokojenka iz Cerkna

Rafael Terpin, akademski slikar, učitelj likovnega pouka na Osnovni šoli – Spomenik NOB Cerkno

Vinko Urbas, dipl. ing. geod., načelnik oddelka za varstvo okolja in urejanje prostora pri Skupščini občine Idrija

Anita Vidic-Grah, geolog, Razvojno-raziskovalni sektor Rudnika živega srebra Idrija

IZ PRIHODNJIH ŠTEVILK

O naših pomembnih ljudeh

Lado Pahor: **Tomo Brejc – novinar**

Tone Wraber: **Ob odkritju spominske plošče B. Hacquetu**

Različni prispevki

Slavica Pavlič: **Prispevki k zgodovini idrijskega šolstva**

Jože Pfeifer: **Poklicne bolezenske okvare pri idrijskih rudarjih v preteklih stoletjih**

Jože Čar: **Iz komentirane bibliografije idrijskega rudnika**

Naravne znamenitosti

Jože Čar: **Ravenska jama**

Kulturni spomeniki

Obnova idrijskega gradu

Cerkev Žalostne matere božje na idrijskem pokopališču

Spominski muzej F. Bevka v Zakojci

Razmišljanja

Jože Felc: **Mavzolej sestre Efreme**

Raziskave

Jože Janež: **Hidrogeološka karta občine Idrija**

Alfred Kobal s sodelavci: **Ocena vsebnosti živega srebra v zraku in pitni vodi v Idriji**

Literatura

Rafael Terpin: **Od Skrnika in dalje**

Spomini

Franc Pavšič: **Iz kronike vasi Stopnik**

Informacije

Kazalo Idrijskih razgledov 1980 – 1990

Likovne priloge

Milan Trušnovec

Rafael Podobnik

Ob 500 – letnici Idrije	3
Janez Kavčič	
Na prelomnici časov	3
Ivan Mlakar	
Pomen idrijskih odkritij za razvoj geološke znanosti doma in v svetu	7
	* * *
Naše znamenite osebnosti	11
Ivana Leskovec	
Zakojca – rojstni kraj Franceta Bevka	11
	* * *
Niko Jereb	
Idrija na poti okoli sveta	17
Ana Štucin	
Cerkljanska pod Francozi	27
Anita Vidic Grah	
Cerkljanska Sv. Ana	37
	* * *
Naravne znamenitosti	51
Jožko Bavcon, Rafael Terpin	
Kranjski jeglič	51
	* * *
Literatura	55
Robi Pajer	
Pesmi	56
Janez Podobnik	
Iz zdravniške torbe	63
Andrej Lutman	
V vibah vsemirja	66
	* * *
Razmišljanja	72
Ladislav Placer	
Nekaj misli ob petstoletnici rudarjenja v Idriji	72

Srečanje slovenskih geologov	80
Uvod	80
Tomaž Pavšič	
Pozdravni nagovor	80
Janez Kavčič	
500 – let Idrije	81
Anton Ramovš	
Lipold je bil v geološki in rudarski stroki daleč pred svojim časom	84
Jože Čar, Anita Vidic Grah	
Posvet o bodočnosti slovenske geologije	85
Martina Pišljar	
Po idrijskih grapah in grebenih	87
Pavel A. Florjančič	
Daj bog, da preživimo te čudne čase	88
* * *	
Ekologija	93
Vinko Urbas	
Novo idrijsko odlagališče komunalnih odpadkov v Grohovtu	93
Jože Janež	
Divja smetišča v občini Idrija	97
* * *	
Predstavitve	103
Helga Glušič	
Jože Felc – Duša imena	103
Jože Janež	
Fontana 13	104
Jože Janež	
Številni tiski o Divjih babah	104
Ivana Leskovec	
Viktor Prezelj – Moje Ravne	106
* * *	
Raziskave	111
Simon Pirc	
Živo srebro v ozračju nad Idrijo in okolico	111
* * *	
In memoriam	115
Ivan Seljak – Čopič	115
* * *	
Informacije	119
Muzejski večeri 1990 – 1991	119
V tej številki sodelujejo	119
Iz prihodnjih števil	120
* * *	